

NORGES BANK

2017

**FINANSIELL
STABILITET**

SÅRBARHET OG RISIKO

Norges Bank

Oslo 2017

Adresse: Bankplassen 2
Post: Postboks 1179 Sentrum, 0107 Oslo
Telefon: 22316000
E-post: central.bank@norges-bank.no
Internett: www.norges-bank.no

Sentralbanksjef: Øystein Olsen
Visesentralbanksjef: Jon Nicolaisen
Visesentralbanksjef: Egil Matsen

Ansvarlig redaktør: Øystein Olsen
Design: Brandlab
Layout og trykk: 07 Media AS
Teksten er satt med 9 pkt Azo Sans

ISSN 1502-2765 (trykk)
ISSN 1503-884X (online)

Norges Banks rapporter om finansiell stabilitet

I den årlige rapporten *Finansiell stabilitet* vurderer Norges Bank sårbarhet og risiko i det finansielle systemet. Det legges vekt på langsiktige og strukturelle trekk ved bankene, finansmarkedene og norsk økonomi som har betydning for finansiell stabilitet. I *Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet* gis en vurdering av den løpende utviklingen i finansielle ubalanser og i bankene, sammen med Norges Banks pengepolitiske vurderinger og beslutningsgrunnlaget for motsyklisk kapitalbuffer i bankene. Rapporten *Det norske finansielle systemet* gir en samlet oversikt over det finansielle systemet i Norge, dets oppgaver og hvordan disse oppgavene blir utført.

Hovedstyret drøftet innholdet i rapporten *Finansiell stabilitet 2017* på møtene 9. og 25. oktober.

Finansiell stabilitet og Norges Banks rolle

Finansiell stabilitet innebærer at det finansielle systemet er robust overfor forstyrrelser, slik at det er i stand til å formidle finansiering, utføre betalinger og omfordele risiko på en effektiv måte.

Finansiell stabilitet er et av Norges Banks hovedmål i arbeidet med å fremme økonomisk stabilitet. Norges Banks oppgaver og ansvar på dette området følger av sentralbanklovens § 1 som sier at banken skal «fremme et effektivt betalingssystem innenlands og overfor utlandet». I § 3 står det: «Banken skal underrette departementet når det etter bankens oppfatning er behov for tiltak av penge-, kreditt- og valutapolitisk karakter av andre enn banken.» Etter lov om betalingssystemer er Norges Bank konsesjonsmyndighet for avregnings- og oppgjørssystemene til bankene, de såkalte interbanksystemene.

Norges Bank kan tilføre ekstraordinære lån til enkeltbanker eller til banksystemet når etterspørselen etter likviditet ikke kan møtes fra andre kilder og finansiell stabilitet er truet. Som bankenes bank vil Norges Bank overvåke det finansielle systemet som helhet med særlig vekt på risikoen for systemsvikt.

Finansdepartementet skal fastsette kravet til den motsykliske bufferen fire ganger i året. Norges Bank har fått i oppdrag å lage et beslutningsgrunnlag og gi Finansdepartementet råd om nivået på bufferen. Beslutningsgrunnlaget publiseres fire ganger i året som en del av *Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet*.

Innhold

HOVEDSTYRETS VURDERING	4
1 RISIKOBILDET	6
1.1 Risikobildet internasjonalt	6
1.2 Sårbarheter i det norske finansielle systemet	9
- Ramme: De viktigste sårbarhetene i det norske finansielle systemet	9
1.3 Tiltak mot sårbarhet	12
- Ramme: Drivkrefter bak europeiske næringseiendomspriser før store prisfall	16
- Ramme: Temperaturkart for overvåking av systemrisiko	17
- Ramme: Forslag til nytt regelverk for krisehåndtering av banker	19
- Utdyping: Økt digitalisering og finansiell stabilitet	21
2 LØNNSOMHET OG SOLIDITET I BANKENE	23
2.1 God kapitaldekning	23
- Ramme: Bankenes kredittrisiko på utlån til foretak	29
2.2 Stresstest – bankenes soliditet ved et kraftig tilbakeslag	31
- Ramme: Nye regnskapsregler endrer bankenes tapsføring	36
3 BANKENES FINANSIERING	38
3.1 Sammensetningen av finansieringen kan endres med nye krav	38
- Ramme: Minstekrav til ansvarlige forpliktelser (MREL)	40
3.2 Likviditetsregelverket er ferdigstilt	41
3.3 Tema: Finansiering av forbrukslånsbanker	43
- Ramme: Likviditeten i det norske obligasjons- og sertifikatmarkedet	46
4 HUSHOLDNINGENES GJELD OG KOBLINGEN TIL BOLIGMARKEDET	48
4.1 Gjeldseksposeringen varierer med livsfase	48
4.2 Risiko for mislighold og konsumskift	52
- Ramme: Hva forklarer økningen i husholdningenes gjeld?	56
- Ramme: Betydningen av foreldrenes økonomi for kjøp av første bolig	58
VEDLEGG	
Den norske banksektoren	60
Regelverksprosesser	66

Hovedstyrets vurdering

I denne rapporten vurderer Norges Bank sårbarhet og risiko i det norske finansielle systemet og peker på tiltak som kan bidra til finansiell stabilitet. Hovedstyret drøftet innholdet i rapporten på møtene 9. og 25. oktober.

Bankene har hatt lave tap og god lønnsomhet så langt i år. Etter økte tap og nedskrivninger på utlån til oljerelatert virksomhet i 2016 har tapene kommet ned i år. Det er fortsatt usikkerhet om behovet for ytterligere restruktureringer i oljerelaterte foretak. Bankenes rene kjernekapitaldekning er mer enn doblet etter finanskrisen, og bankene er i ferd med å nå sine langsiktige kapitalmål. Alle bankene oppfyller også kravet til uvektet kjernekapitaldekning som ble innført i sommer.

DNB og andre store nordiske banker har betydelig kortsiktig finansiering i amerikanske dollar. Den kortsiktige finansieringen motsvares av likvide plasseringer, i tråd med kravet til likviditetsdekning (LCR). Bankene oppfyller likviditetskravet med god margin. Det gjør dem mindre sårbare hvis finansieringen skulle falle bort.

Mer kapital og likviditet har økt bankenes motstandskraft. Samtidig er det to vesentlige sårbarheter i det norske finansielle systemet:

- Husholdningenes gjeldsbelastning er høy. Det øker risikoen for at husholdningene vil stramme inn på konsumet dersom boligprisene faller mye eller rentenivået øker markert. Det kan forsterke et tilbakeslag i økonomien og gi bankene økte tap på utlån til foretak, inkludert utlån til næringsseiendom.
- Eiendomsprisene er på et høyt nivå, etter sterk vekst over flere år. Prisene på næringsseiendom har steget siden finanskrisen, i takt med fallende langsiktige renter. Boligprisene økte kraftig i fjor, men siden i vår har prisene falt noe. Lav boligprisvekst vil dempe gjeldsveksten i husholdningene, men det vil ta tid før sårbarheten reduseres.

De siste par årene har boligbyggingen vært høy, mens befolkningsveksten har avtatt markert. Det bidrar til usikkerhet om den videre utviklingen i boligprisene. Omslaget i boligmarkedet i år kan bidra til redusert risiko for en brå og mer markert nedgang lengre frem.

Strengere krav til kapital og likviditet i bankene etter finanskrisen er de viktigste tiltakene mot sårbarhet i det finansielle systemet. I tillegg bidrar kravene til bankenes utlånspraksis til å dempe oppbyggingen av sårbarhet i husholdningssektoren.

Digitaliseringen av finansielle tjenester øker, både internasjonalt og i Norge. Norge ligger langt fremme i bruk av digitale finansielle tjenester, spesielt innenfor betalings-tjenester. Digitalisering kan gi økt effektivitet, forbedret brukervennlighet og gi opphav til nye tjenester. Den fører samtidig med seg økt risiko for operasjonelle problemer og cyberkriminalitet, som kan utgjøre en trussel mot finansiell stabilitet. Norges Bank følger utviklingen nøye og vil i samråd med Finanstilsynet løpende vurdere mulige tiltak for å redusere risikoen.

Stresstesten i denne rapporten viser at de største bankenes kapitalbuffer er tilstrekkelige til å bære tapene ved et eventuelt kraftig tilbakeslag i norsk økonomi. I en slik situasjon kan bankene likevel komme til å stramme kraftig inn på utlånene for å oppfylle kapitalkravene. Det kan forsterke utslagene i økonomien. For å motvirke et brått fall i samlet kreditt, kan det være riktig å sette ned tidsvarierende kapitalkrav og la bankene tære på bufferne i en situasjon der de samlet har store tap. Det vil også være riktig å gi bankene tid til å bygge opp bufferne igjen for å unngå at kreditttilbudet blir unødig stramt.

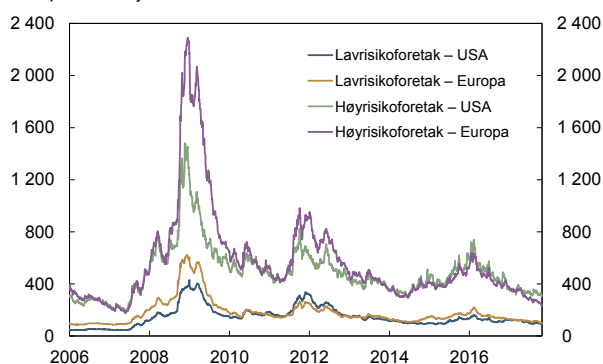
Regjeringen har nylig lagt frem et lovforslag om krisehåndtering av banker i Norge. Forslaget følger i hovedsak EUs direktiv (BRRD) og ligger til behandling i Stortinget. Med det nye regelverket må investorer i bankobligasjoner og -sertifikater være forberedt på å bidra dersom en bank opplever kraftig fall i kapitaldekningen og trenger ny egenkapital. Det kan påvirke investorenes vurdering av risiko i slike papirer. Over tid kan det få betydning for hvor stor risiko bankene tar og bidra til å redusere sårbarheten i banksystemet. Nye lovregler om innskuddsgaranti skal innføres samtidig med regelverket for krisehåndtering. Lovforslaget innebærer at avgiften til innskudds-garantifondet i større grad skal reflektere risikoen den enkelte bank utsetter fondet for. Norges Bank støttet i sin høringsuttalelse 5. januar 2017 hovedtrekkene i forslagene som nå er til behandling.

1 Risikobildet

1.1 RISIKOBILDET INTERNASJONALT	6	RAMME: De viktigste sårbarhetene i det norske finansielle systemet	9
• Bedre soliditet, men fortsatt lav lønnsomhet i europeiske banker	7		
• Risiko for cyberkriminalitet	8	RAMME: Drivkrefter bak europeiske næringsseidomspriser før store prisfall	16
1.2 SÅRBARHETER I DET NORSKE FINANSIELLE SYSTEMET	9	RAMME: Temperaturkart for overvåking av systemrisiko	17
• Høy gjeld i husholdningene	10		
• Høye eiendomspriser	11	RAMME: Forslag til nytt regelverk for krisehåndtering av banker	19
• Bankenes kortsiktige finansiering i valuta	12		
1.3 TILTAK MOT SÅRBARHET	12	UTDYPPING: Økt digitalisering og finansiell stabilitet	21
• Krav til kapital i bankene	12		
• Krav til likviditet i bankene	14		
• Krav til bankenes utlånspraksis	14		
• Regelverk for krisehåndtering	15		

Risikobildet preges av sårbarheter som kan øke faren for særlig ugunstige utfall. Svært lave renter og høy risikotaking kan gi opphav til finansielle ubalanser internasjonalt. Høy gjeld i norske husholdninger og høye eiendomspriser gjør det finansielle systemet sårbart. På sikt kan lavere boligprisvekst og innstramningen av kravene til lån med pant i bolig bidra til å redusere sårbarhetene. Mer kapital og likviditet har i tillegg gjort bankene bedre rustet til å møte tap og finansiell uro.

Figur 1.1 Risikopremier¹ på europeiske og amerikanske foretaksobligasjoner. Basispunkter. 1. januar 2006 – 27. oktober 2017

1) Rentedifferanse mot tyske og amerikanske statsobligasjoner.
Kilde: Thomson Reuters

1.1 RISIKOBILDET INTERNASJONALT

Svært lave renter og høy risikotaking kan gi opphav til finansielle ubalanser. Europeiske banker er samlet sett blitt mer solide og flere problembanker er avviklet eller kjøpt opp uten vesentlige smittevirkninger. Økt bruk og avhengighet av IT gjør det finansielle systemet utsatt for cyberkriminalitet.

Risikopremiene i kredittmarkedet er svært lave historisk sett, se figur 1.1. Forholdet mellom aksjekurs og inntjening i amerikanske selskaper er på et høyt nivå, se figur 1.2. Den høye prisingen må sees i sammenheng med lav avkastning på risikofrie plasseringer, men kan også være et uttrykk for høy risikotaking. Volatiliteten i finansmarkedene er historisk lav, til tross for betydelig usikkerhet knyttet til den økonomiske politikken i blant annet USA og utfallet av Storbritannias forhandlinger med EU.

Særlig i euroområdet har veksten tatt seg opp det siste året. Anslagene i siste Pengepolitisk rapport fra Norges Bank tilsier at veksten i USA og euroområdet vil holde seg oppe og at inflasjonen vil komme noe opp fra svært lave nivåer, se figur 1.3. Markedsprisingen viser at rentene hos våre handelspartnere forventes å øke litt, men holde seg nokså lave lenge.

Historisk har finansielle ubalanser ofte bygget seg opp i perioder med god økonomisk vekst og lave realrenter. Den vedvarende høye risikotakingen har ført til høye formuespriser, sammenpressede risiko-premier og økt samlet gjeld, se figur 1.4. Verdensøkonomien er sårbar overfor et brått fall i formuespriser og økte gjeldsbetjeningskostnader. Måltrettet bruk av makrotilsynstiltak kan bidra til å redusere sårbarhetene.

Bedre soliditet, men fortsatt lav lønnsomhet i europeiske banker

Europeiske banker har bedret soliditeten betydelig siden finanskrisen. I gjennomsnitt har ren kjernekapitaldekning økt med om lag 5 prosentenheter siden 2009. Det siste året har den økt med 0,7 prosentenheter og var ved utgangen av andre kvartal 14,3 prosent. Uvettet kjernekapitaldekning (leverage ratio) varierte mellom 4,5 og 13 prosent i andre kvartal 2017, se figur 1.5. Mye av bedringen i den rene kjernekapitaldekningen skyldes at det risikovektede beregningsgrunnlaget er redusert, se figur 1.6. Det har sammenheng både med mer utbredt bruk av interne modeller (IRB) og skift i utlån mot eksponeringer med lav risiko-vekt.

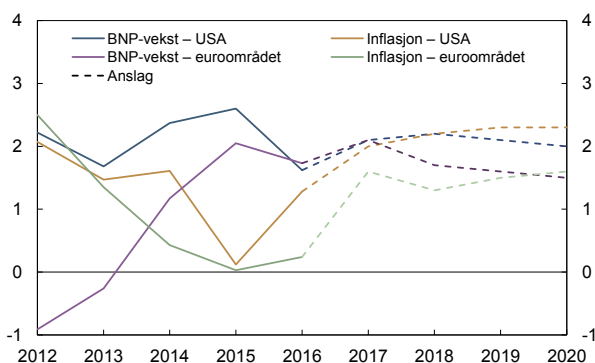
Store beholdninger av misligholdte lån, særlig i Sør-Europa, bidrar til å holde lønnsomheten nede, samtidig som de binder kapital og begrenser muligheten til å yte nye lån. Det kan hemme den økonomiske utviklingen. Omfanget av misligholdte lån har falt litt i det siste, men det er store forskjeller mellom land. For europeiske banker samlet utgjorde misligholdte lån om lag fem prosent av utlånene ved utgangen av andre kvartal 2017. EU vedtok i sommer en handlingsplan for bedre håndtering av misligholdte lån.¹ Planen inneholder milepæler for å utarbeide forslag om styrket tilsyn, reformer av konkurslovgivning og utvikling av annenhåndsmarkeder for misligholdte lån. ECB har også nylig varslet innstramminger i

Figur 1.2 Pris/inntjening på amerikanske aksjer (S&P 500).¹
Prosent. Januar 1960 – oktober 2017

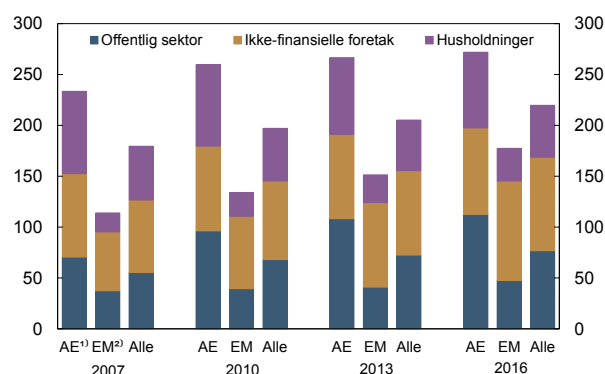
1) Shiller P/E. Pris dividert med ti års gjennomsnitt for inflasjonsjustert inntjening.
Kilde: Robert Shiller

Figur 1.3 Vekst i BNP og konsumpriser i USA og euroområdet.
Prosent. 2012 – 2020¹

1) Anslag fra Pengepolitisk rapport 3/17 for 2017 – 2020.
Kilder: Det internasjonale pengefondet (IMF) og Norges Bank

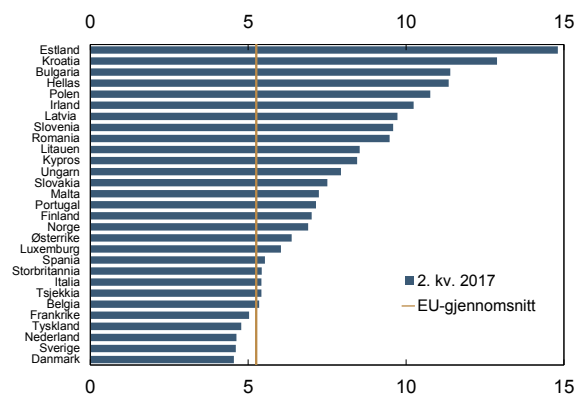
Figur 1.4 Ikke-finansiell sektors gjeld som andel av BNP.
Prosent. Ved utgangen av året. 2007 – 2016

1) Industrialiserte økonomier (AE).
2) Fremvoksende økonomier (EM).
Kilder: Den internasjonale oppgjørskbanken (BIS), Det internasjonale pengefondet (IMF) og Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD)

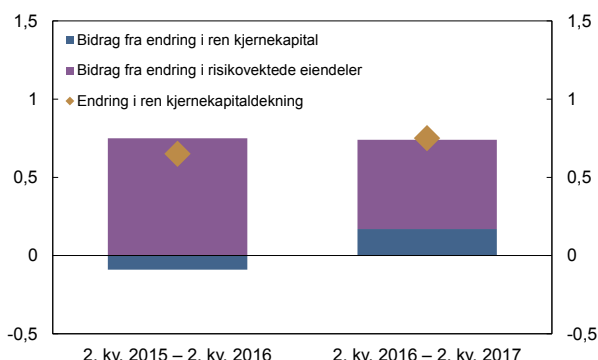
1 Se pressemelding fra EU-rådet 11. juli 2017.

Figur 1.5 Uvektet kjernekapitaldekning i europeiske banker. Prosent. Per 2. kv. 2017

Kilde: Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA)

Figur 1.6 Endring i ren kjernekapitaldekning i de største bankene i eurosonen. Bidrag fra ren kjernekapital og risikovektete eiendeler. Prosentenheter. 2. kv. 2015 – 2. kv. 2017

Kilde: Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA)

retningslinjene for bankenes tapsavsetninger på misligholdte lån. Dette kan bidra til å redusere omfanget av slike lån.²

Flere problembanker i Europa er blitt håndtert av myndighetene det siste året. Det har skjedd uten vesentlige smittevirkninger. En av de største bankene i Spania, Banco Popular, ble håndtert i samsvar med det nye regelverket for krisehåndtering, se også ramme side 19. I tråd med de nye reglene ble det ikke brukt statlige midler, mens eiere og kreditorer tok tap. Tre italienske banker har derimot mottatt statsstøtte, blant dem Italias fjerde største bank, Banca Monte dei Paschi di Siena. For den banken ble en forebyggende oppkapitalisering med statlige midler godkjent av ECB og EU-kommisjonen.

Risiko for cyberkriminalitet

Økt digitalisering og avhengighet av IT i finanssektoren øker operasjonell risiko, se utdyping side 21. Digitaliseringen gjør også det finansielle systemet utsatt for cyberkriminalitet. Antall cyberangrep øker og de blir stadig mer avanserte. IT-driften utkontrakteres ofte til et relativt lite antall sentrale leverandører. Det innebærer en konsentrasjonsrisiko. Dersom en sentral IT-leverandør blir utsatt for et vellykket cyberangrep, kan store deler av det finansielle systemet bli rammet.³

Et vellykket cyberangrep kan både gi tap av store verdier og medføre at kunder ikke får tilgang til betalingstjenester og kontoinformasjon. Sensitiv informasjon kan også komme på avveie. Alvorlige utslag av cyberkriminalitet kan i verste fall svekke tilliten til bankene og det finansielle systemet. Både internasjonalt og i Norge styrkes nå tiltakene for å forebygge cyberkriminalitet.

² For alle nye misligholdte lån fra og med 2018 foreslås det at bankene i løpet av to år skal ha foretatt tapsavsetninger for hele den usikrede delen av lånet og i løpet av syv år også for den sikrede delen av lånet. Se pressemelding fra ECB 4. oktober 2017.

³ Se også *Finansiell Infrastruktur 2017*.

1.2 SÅRBARHETER I DET NORSKE FINANSIELLE SYSTEMET

Det er to vesentlige sårbarheter i det norske finansielle systemet: høy gjeld i husholdningene og høye eiendomspriser. Graden av sårbarhet er om lag uendret siden forrige rapport om finansiell stabilitet. På sikt kan lavere boligprisvekst og innstramningen av kravene til utlån med pant i bolig bidra til å redusere sårbarhetene.

Etter flere år med svak utvikling i norsk økonomi har veksten tatt seg opp det siste året. Lave renter, bedret konkurransevne og ekspansiv finanspolitikk har

bidratt til oppgangen. Fremover venter vi at veksten skal holde seg oppe.⁴

De norske bankenes lønnsomhet har vært stabil det siste året. Etter økte tap og nedskrivninger på utlån til oljerelatert virksomhet i 2016 har tapene kommet ned i år. Samtidig er det fortsatt usikkerhet om behovet for ytterligere restruktureringer i oljerelaterte foretak. Skulle de bli omfattende, kan tapene i bankene igjen øke.

⁴ Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet 3/17.

DE VIKTIGSTE SÅRBARHETENE I DET NORSKE FINANSIELLE SYSTEMET

VIKTIGSTE SÅRBARHETER I NORGE	Endring siden Finansiell stabilitet 2016
Høy gjeld i husholdningene	→
Høye eiendomspriser	→
Bankenes kortsiktige finansiering i valuta	→

Det er tre nivåer for sårbarhet hvor rød er mest alvorlig:

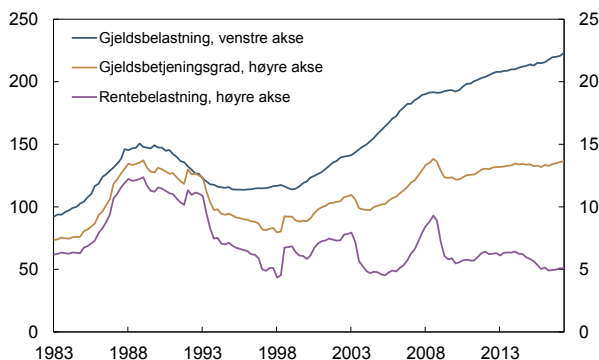
Tabellen over viser Norges Banks vurdering av de viktigste sårbarhetene i det norske finansielle systemet. Sårbarhet kan bygges opp gradvis over tid eller skyldes mer permanente, strukturelle forhold i det finansielle systemet. Sårbarheter kan forsterke et tilbakeslag og gi finansiell uro når økonomien blir utsatt for store forstyrrelser.

Forstyrrelser som utløser finansiell uro eller et tilbakeslag, kan være vanskelige å forutse og påvirke for myndighetene. En liten åpen økonomi som den norske vil ofte rammes av forstyrrelser fra utlandet.

I tabellen er det brukt tre nivåer på sårbarhet: gult, oransje og rødt, hvor rødt vurderes som mest alvorlig. Vurderingen av sårbarhet er basert på kunnskap om hva som historisk har forårsaket tilbakeslag og finansiell uro. Hva som vurderes som de mest fremtredende sårbarhetene, kan endres over tid. Pilene angir en vurdering av hvorvidt sårbarheten har økt, blitt mindre eller er uendret siden forrige rapport om Finansiell stabilitet.

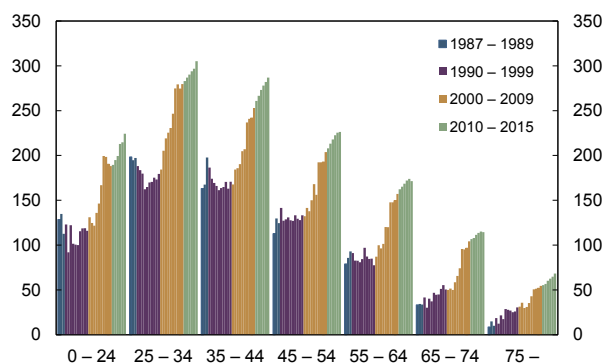
Dersom en sårbarhet klassifiseres som oransje eller rødt, vil Norges Bank normalt vurdere å gi råd om tiltak. Det kan være tiltak rettet mot å dempe sårbarheten direkte eller tiltak som øker motstandskraften i bankene. For sårbarhetene som er oppsummert ovenfor, har myndighetene allerede iverksatt en rekke tiltak, se avsnitt 1.3.

Figur 1.7 Husholdningenes gjeldsbelastning, rentebelastning og gjeldsbetjeningsgrad.¹ Prosent. 1. kv. 1983 – 2. kv. 2017

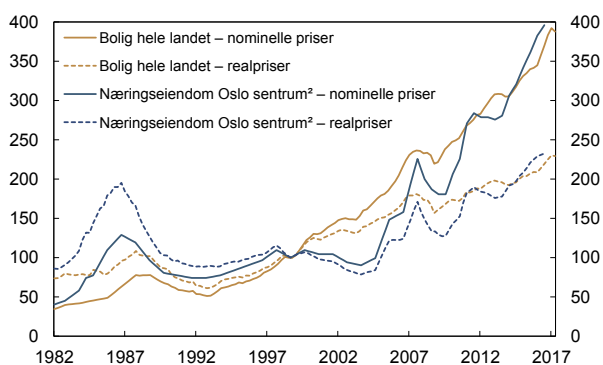
1) Gjeldsbelastning er lånegjeld i prosent av disponibel inntekt. Rentebelastning er beregnet som renteutgifter som andel av summen av disponibel inntekt og renteutgifter. Gjeldsbetjeningsgrad inkluderer i tillegg til renteutgifter, anslått avdrag på lånegjelden med 18 års nedbetalingstid. Disponibel inntekt er korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte i 1. kv. 2000 – 4. kv. 2005 og nedsettelse av egenkapital i 1. kv. 2006 – 3. kv. 2012. For 1. kv. 2015 – 2. kv. 2017 benyttes disponibel inntekt uten aksjeutbytte.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 1.8 Gjeld som andel av inntekt etter skatt. Etter alder på hovedinntektstaker. Prosent. 1987 – 2015

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 1.9 Bolig- og næringsseiendomspriser.¹ Indeks. 4. kvartal 1998 = 100. 1. kv. 1982 – 3. kv. 2017

1) Boligpriser og BNP-deflatoren er sesongjustert. Halvårige næringsseiendomspriser er lineært interpolert. Næringsseiendomspriser t.o.m. 4. kv. 2016.
2) Beregnede salgspriser på kontorlokaler av høy standard, sentralt i Oslo.
Kilder: Dagens Næringsliv, Eiendom Norge, Eiendomsverdi, Finn.no, OPAK, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Høy gjeld i husholdningene

Husholdningenes gjeld har lenge vokst raskere enn inntektene. Det har bidratt til stadig høyere gjeldsbelastning, se figur 1.7. Gjeldsveksten har det siste året kommet litt opp, samtidig som veksten i husholdningenes disponible inntekter har holdt seg svak. Det har ført til at gjeldsbelastningen har økt videre fra allerede høye nivåer. Lav rente bidrar til å holde rentebelastningen nede, men andelen av inntekten som går til å betjene renter og normale avdrag (gjeldsbetjeningsgraden) er høy og har økt det siste året (se figur 1.7). Gjeldsbetjeningsgraden har indikert høy systemrisiko helt siden finanskrisen, se ramme om temperaturkart for systemrisiko side 17.

Veksten i boligprisene har avtatt markert i 2017, etter kraftig vekst i 2016. Lav boligprisvekst vil dempe gjeldsveksten, men det vil ta tid. Det skyldes blant annet at prisene på boliger som omsettes, fortsatt er på høye nivåer. En økning i antall nye boliger som er solgt, men som skal ferdigstilles og finansieres, bidrar også til å holde gjeldsveksten oppe.

Særlig yngre husholdninger har høy gjeld i forhold til inntekten, se figur 1.8. Ved årsskiftet ble boliglånsforskriften strammet inn, se også avsnitt 1.3. Det ble blant annet innført et nytt krav om at samlet gjeld som hovedregel ikke kan overstige fem ganger inntekten. Det kan over tid dempe sårbarheten i husholdningene.

Høy gjeld øker risikoen for at husholdningene brått vil stramme inn på konsumet dersom boligprisene faller mye eller rentenivået øker markert. Risikoen for at mange husholdninger i en slik situasjon strammer inn på konsumet samtidig er betydelig. Det gjelder også husholdninger som har vært i boligmarkedet en stund, se kapittel 4 «Husholdningenes gjeld og koblingen til boligmarkedet». En brå innstramming i konsumet kan redusere foretakenes inntjening og evne til å betjene gjeld. Det kan i neste omgang gi økte tap på bankenes lån til foretak.

Kredittrisikoen på boliglån – risikoen for mislighold og mulig tvangssalg med tap for bankene – er samlet sett lav. Det skyldes i hovedsak at de fleste husholdningene enten har rom til å stramme inn på konsumet eller bruke finansielle buffere dersom de utsettes for forstyrrelser. Økt omfang av forbruksgjeld⁵ og mer

5 Lån uten sikkerhet.

investeringer i sekundærbolig kan bidra til å øke kreditt risikoen i bankene noe (se kapittel 4).

Veksten i forbruksgjeld har holdt seg på et høyt nivå etter å ha økt kraftig de siste årene. Forbruksgjeld utgjør en liten andel av husholdningens samlede gjeld, men høye renter på slike lån gir husholdninger med store forbrukslån en høy rentebelastning. Det siste året er det innført flere tiltak for å regulere forbrukslån, se avsnitt 1.3. Tiltakene kan bidra til å dempe veksten i forbruksgjeld fremover.

Høye eiendomspriser

Eiendomsprisene har vist sterk vekst over flere år, se figur 1.9. Målt som andel av disponibel inntekt er boligprisene nær nivåene fra før bankkrisen tidlig på 1990-tallet og før finanskrisen, se figur 1.10. Som andel av disponibel inntekt per innbygger er nivået høyere enn før bankkrisen og finanskrisen.

Siden årsskiftet har det vært et omslag i boligmarkedet, og de siste månedene har prisene falt. Endringene i boliglånsvorskriften har trolig bidratt til å dempe prisveksten.

Det er generelt store regionale forskjeller i boligmarkedet. Tolvmånedersveksten i boligprisene har særlig avtatt i Oslo, der prisveksten har vært sterkest, men også i de fleste andre større byer har prisveksten gått ned, se figur 1.11. Forskjellene mellom regioner har avtatt den siste tiden.

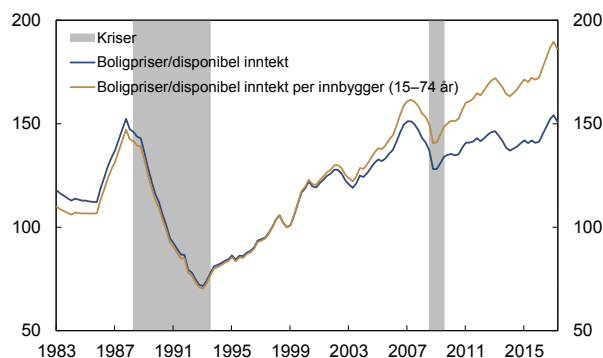
De siste par årene har boligbyggingen vært høy, mens befolkningsveksten har avtatt markert, se figur 1.12. Det bidrar til usikkerhet om den videre utviklingen i boligprisene. Omslaget i boligmarkedet i år kan bidra til redusert risiko for en brå og mer markert nedgang lengre frem.

Salgsprisene på næringseiendom i Oslo har steget i flere år (se figur 1.9).⁶ Siden årsskiftet har kontorleieprisene steget, mens avkastningskravet har vært stabilt.⁷ Høyere leiepriser tyder på at salgsprisene i Oslo har fortsatt å øke noe det siste året.

6 Grunnet endringer i Dagens Næringslivs leieindeks for kontorer i Oslo, er siste observasjon for salgsprisene for kontorer med høy standard og sentral beliggenhet 4. kvartal 2016. Nye tall er ventet i begynnelsen av 2018.

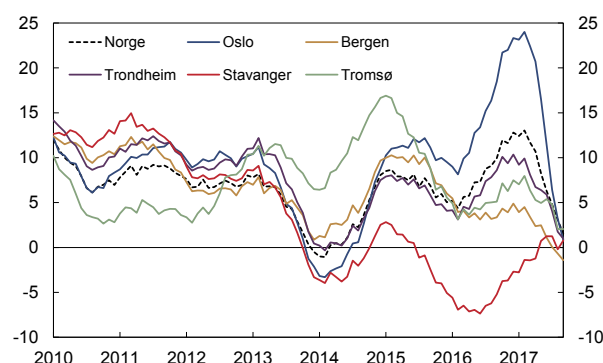
7 Gjelder prestisjelokaler. Kilde: Dagens Næringsliv 30.08.2017.

Figur 1.10 Boligpriser i forhold til disponibel inntekt.¹
Indeks. 4. kv. 1998 = 100. 1. kv. 1983 – 2. kv. 2017

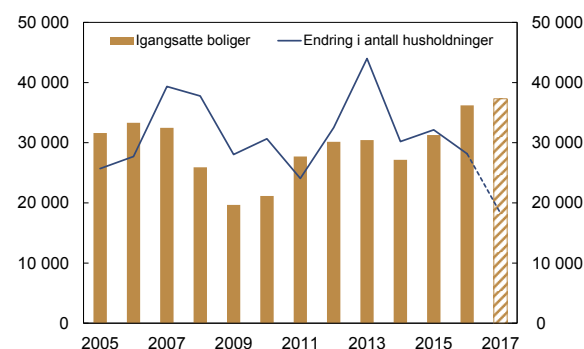
1) Disponibel inntekt er korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte i 2003 – 2005 og nedsettelse av egenkapital i 1. kv. 2006 – 3. kv. 2012. For 1. kv. 2015 – 2. kv. 2017 benyttes veksten i disponibel inntekt uten aksjeutbytte.
Kilder: Eiendom Norge, Eiendomsverdi, Finn.no, Norges Eiendomsmeglerforbund (NEF), Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 1.11 Årlig vekst i boligpriser.¹
Prosent. Januar 2010 – september 2017

1) Den nasjonale indeksen og de regionale indeksene beregnes med ulike metoder og er derfor ikke sammenliknbare.
Kilder: Eiendom Norge, Eiendomsverdi, Finn.no, Norges Eiendomsmeglerforbund (NEF), Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 1.12 Boligbygging og husholdninger i Norge.
Antall boliger og endring i antall husholdninger. 2005 – 2017¹

1) Anslag for igangsettning og endring i antall husholdninger for 2017.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

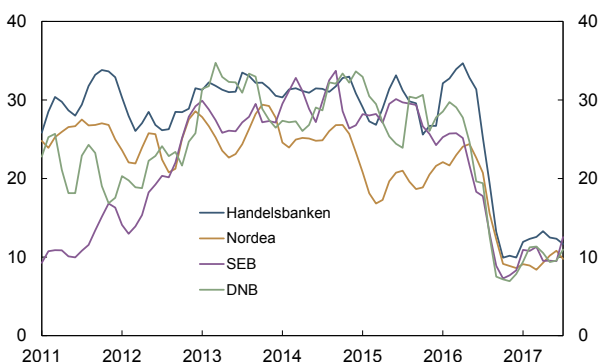
Det er regionale forskjeller i kontormarkedet. Leieprisene har det siste året fortsatt å falle for kontorer i områder av Stavanger med høy eksponering mot oljenæringen, mens de har vært nokså stabile i Bergen og Trondheim. Kontorledigheten har falt noe i Bergen det siste året. I Trondheim har den vært stabil, men vil trolig øke fremover som følge av høy nybygging. Statoils utflytting fra to store kontorbygg på Forus vil bidra til økt kontorledighet i Stavanger-regionen neste år.

Den sterke veksten i næringseiendomsprisene de siste årene har likhetstrekk med utviklingen i flere byer i Europa, se ramme side 16. Fallende lange renter har trolig vært en viktig driver bak prisveksten. Avkastningskravet er lavt, og en renteøkning eller nedgang i leieprisene kan føre til et markert fall i nærings-eiendomsprisene.

Næringseiendom er den næringen som historisk har påført bankene størst tap i kriser. De norske bankene har stor eksponering mot næringseiendom. Ved et tilbakeslag i norsk økonomi kan flere lokaler bli stående tomme samtidig som leieprisene faller. Det vil svekke lønnsomheten og gjeldsbetjeningsevnen til næringseiendomsforetakene. Hvis prisene på næringseiendom samtidig faller, kan tapene i bankene øke betydelig. De siste årene har bankene økt kravet til egenkapitalandel for utlån med pant i kontorbygg sentralt i Oslo.⁸ Det bidrar til å redusere bankenes tapsrisiko.

⁸ Unions Bankundersøkelse 3. kvartal 2017.

Figur 1.13 Amerikanske prime pengemarkedsfonds plassering i utvalgte nordiske banker. Tre måneders glidende snitt. Milliarder USD. Januar 2011 – september 2017

Kilder: Office of Financial Research og Norges Bank

Bankenes kortsiktige finansiering i valuta

DNB og andre store nordiske banker har store kortsiktige innlån i amerikanske dollar, i form av innskudd og sertifikater. Amerikanske pengemarkedsfond har lenge vært viktige tilbydere av denne finansieringen, se figur 1.13. Høsten 2016 ble pengemarkedsfondene underlagt strengere regulering. Det har bidratt til at en mindre andel av fondenes midler plasseres kortsiktig hos bankene. Andre investorer har i noen utstrekning erstattet bortfallet av finansiering fra pengemarkedsfondene. Flere og mindre homogene investorer kan bidra til å redusere bankenes konsentrasjons- og refinansieringsrisiko.

Bankenes kortsiktige finansiering må motsvares av likvide plasseringer, i tråd med kravet til likviditetsdekning (LCR). Bankene oppfyller kravet til LCR med god margin, se figur 1.14. Det gjør dem mindre sårbare hvis finansieringen skulle falle bort.

1.3 TILTAK MOT SÅRBARHET

Norske myndigheter har etter finanskrisen innført en rekke tiltak mot sårbarhet i det finansielle systemet. Mer kapital og likviditet har gjort bankene bedre rustet til å møte økte tap og finansiell uro. Kravene til bankenes utlånspraksis bidrar til å dempe oppbyggingen av sårbarhet i husholdningssektoren.

Krav til kapital i bankene

Bankene har bedret kapitaldekningen betydelig for å møte kapitalkravene som er blitt innført de siste årene, se tabell 1.1 og figur 1.15. Bankene har bygd opp en betydelig samlet kapitalbuffer, bestående av en bevaringsbuffer, en systemrisikobuffer og en mot-syklisk kapitalbuffer samt buffer for systemviktige banker. Det har gjort bankene bedre rustet til å tåle tap.

Flere banker benytter egne modeller til å beregne risikovektet kapital, såkalte IRB-modeller. Myndighetene har skjerpet reguleringen av slike modeller de siste årene.⁹ Det har ført til at risikovektene for boliglån i IRB-bankene er om lag doblet til i overkant av 20 prosent siden 2013.¹⁰

⁹ I 2014 fastsatte Finansdepartementet at bankene skal benytte en tapsgrad gitt mislighold (LGD) på minst 20 prosent på boliglån. I 2015 fastsatte Finanstilsynet nye krav til beregning av misligholds sannsynlighet (PD) for boliglån. Finanstilsynet har også strammet til kravene for LGD-modeller for foretak.

¹⁰ Effekten av høyere risikovekter på kapitalkravet blir begrenset fordi de fleste IRB-bankene er bundet av overgangsregelen (Basel I-gulvet).

Motsyklisk kapitalbuffer

Fra 31. desember i år vil kravet til motsyklisk kapitalbuffer øke fra 1,5 til 2 prosent. Norges Bank lager beslutningsgrunnlag og gir råd til Finansdepartementet om bufferkravet hvert kvartal. Kravet til motsyklisk kapitalbuffer økes når finansielle ubalanser bygger seg opp eller har bygd seg opp. Ved tilbakeslag i økonomien og store utlånstap i bankene kan bufferkravet settes ned.

Bevaringsbuffer

Bankene skal ha en bevaringsbuffer på 2,5 prosent. Ifølge kapitaldekningsregelverket (CRD IV) skal den bygges opp i perioder med økonomisk vekst for å absorbere tap i nedgangsperioder.

Systemrisikobuffer

Finansdepartementet har fastsatt et krav til systemrisikobuffer på 3 prosent. Nivået på bufferen skal vurderes hvert annet år. Finansdepartementet skriver i Nasjonalbudsjettet 2018 at nivået på kravet gjenspeiler strukturelle sårbarheter i norsk økonomi og det norske finanssystemet.¹¹ Departementet trekker frem ensidig næringsstruktur, relativt sterke konjunktursvingninger, høye gjeldsnivåer i husholdningene, et presset boligmarked samt at finanssystemet er nært sammenkoblet og avhengig av å hente kapital fra utlandet.

I tillegg er bankenes eksponering mot eiendomssektoren er en viktig strukturell sårbarhet. Nær halvparten av bankenes samlede utlån er boliglån, se figur 1.16. Næringseiendom og bygg og anlegg utgjør over halvparten av utlån til næringsmarkedet. Historisk har næringseiendom påført bankene store tap i kriser.

Buffer for systemviktige finansforetak

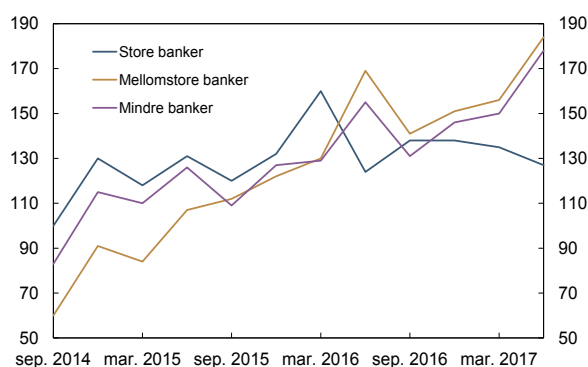
Systemviktige finansforetak i Norge skal holde en ekstra kapitalbuffer på 2 prosent. To foretak er klassifisert som systemviktige: DNB ASA og Kommunalbanken AS.¹² Begge har en forvaltningskapital som utgjør mer enn 10 prosent av BNP Fastlands-Norge og en markedsandel på utlån til publikum på over 5 prosent, se figur 1.17.¹³

11 Se kapittel 3 i St.Meld. 1 (2017–2018), *Nasjonalbudsjettet 2018*.

12 Nordea Bank Norge ASA fusjonerte 2. januar 2017 med den svenske morbanken og virksomheten i Norge drives nå som filial av Nordea Bank AB. Banken er dermed ikke lenger et systemviktig finansforetak i Norge, se boks side 26.

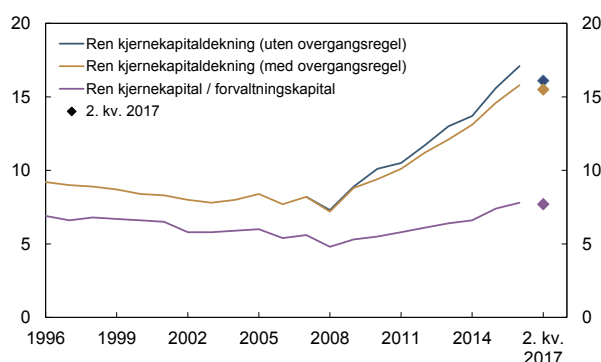
13 For en nærmere beskrivelse av kriteriene se Forskrift om identifisering av systemviktige finansinstitusjoner.

Figur 1.14 Likviditetsdekning (LCR). Norske banker. Vektet gjennomsnitt. Prosent. 3. kv. 2014 – 2. kv. 2017

Kilde: Finanstilsynet

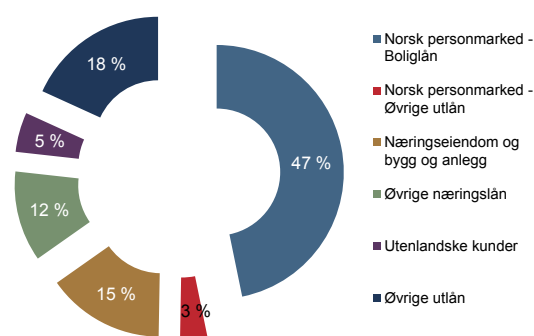
Figur 1.15 Ren kjernekapitaldekning og ren kjernekapitalandel. Norske banker.¹ Prosent. 1996 – 2016 og 2. kv. 2017

1) For banker som er finanskonsern benyttes tall for bankkonsern, for øvrige banker benyttes morbanktall. Nordea er tatt ut av historikken på grunn av omdannelse til filial i 2017.

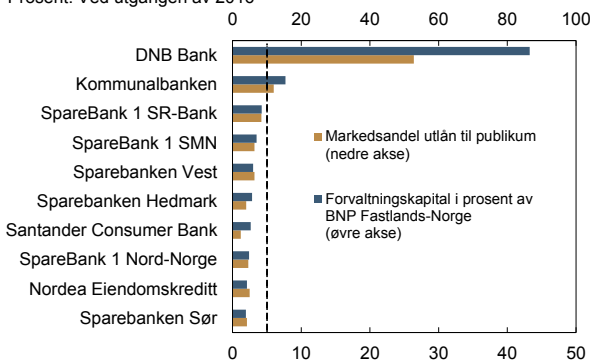
Kilde: Finanstilsynet

Figur 1.16 Utlån¹ fra alle banker og kredittforetak. Prosent. Per 30. juni 2017

1) Totale utlån er 5 104 milliarder kroner.
Kilde: Norges Bank

Figur 1.17 Kriterier for systemviktige finansforetak.¹ Forvaltningskapital som andel av BNP og markedsandel av utlån til publikum. Store banker i Norge. Prosent. Ved utgangen av 2016

1) Nivå på kriteriene (10 prosent for forvaltningskapital som andel av BNP og 5 prosent for markedsandel til publikum) indikert ved stiplet linje.
Kilde: Finanstilsynet

Pilar 2-krav

Kravene nevnt over er såkalte pilar 1-krav. I tillegg kommer pilar 2-krav til ren kjernekapitaldekning som skal dekke risiko som ikke, eller kun delvis, blir dekket av pilar 1-krav. Pilar 2-kravene er individuelle og avhenger av Finanstilsynets vurdering av risikoen i den aktuelle banken. Pilar 2-krav består av et formelt krav som fastsettes som enkeltvedtak og i tillegg en vurdering av størrelsen på en margin i form av ren kjernekapital over det samlede kravet. Pilar 2-kravene varierer mellom bankene, se figur 2.6 i kapittel 2.

Uvektet kapitalkrav

Mens kapitalkravene beskrevet over avhenger av risikovektingen av bankenes ulike eksponeringer, tar uvektet kapitalkrav ikke hensyn til ulik risiko. Krav til uvektet kjernekapitaldekning skal fungere som en nedre grense som supplerer risikovektede kapitalkrav. Krav til uvektet kjernekapitaldekning ble innført med virkning fra 30. juni 2017.

Alle banker skal ha en buffer på minst 2 prosent utover minstekravet på 3 prosent. Systemviktige banker skal ha en ytterligere buffer på minst 1 prosent.

Krav til likviditet i bankene

Krav til likviditetsdekning krever at bankene må holde en likviditetsportefølje som er tilstrekkelig til å møte forpliktelser som oppstår gjennom en 30-dagers periode med stress i finansieringsmarkedene. Krav til LCR ble innført for norske banker ved utgangen av 2015. De systemviktige finansinstitusjonene i Norge må allerede oppfylle LCR fullt ut, mens kravet til øvrige banker følger innfasingsplanen i EU-regelverket (100 prosent fra utgangen av 2017). Før sommeren kom det også krav til LCR for enkeltvalutaer, se kapittel 3 «Bankenes finansiering».

LCR gjør banksystemet som helhet mindre utsatt. I en periode med kraftig uro kan bankene tære på likviditetsporteføljen. Det kan bidra til at bankene blir mindre presset til å redusere utlån. Ved markedsuro kan også høy likviditetsdekning i systemviktige banker dempe eventuelle likviditetsproblemer i banksystemet.

Krav til bankenes utlånspraksis

Norske myndigheter har fastsatt både krav til utlån med pant i bolig og retningslinjer for forsvarlig utlånspraksis for forbrukslån.

Tabell 1.1 Tiltak mot sårbarhet i Norge

Kategori	Virkemiddel	Innført	Nåværende nivå
Kapitalkrav	Motsyklisk kapitalbuffer	2015	1,5 prosent
	Bevaringsbuffer	2013	2,5 prosent
	Systemrisikobuffer	2013	3 prosent
	Buffer for systemviktige finansforetak	2015	2 prosent
	Sektorvise kapitalkrav	2014	Doblet risikovekt for boliglån
	Pilar 2-krav	2007	Varies mellom bankene
	Uvektet kapitalkrav	2017	3 prosent minstekrav + 2 prosent buffer
Likviditetskrav	Krav til likviditetsdekning (LCR)	2015	100 prosent for systemviktige banker, 80 prosent for øvrige (100 prosent f.o.m. 31.12.2017)
	Krav til LCR i enkeltvalutaer	2017	
Krav til utlånspraksis ¹	Gjeldsgrad (debt-to-income, DTI)	2017	5 ganger brutto inntekt
	Tåle økt rente (stresstest)	2010	5 prosentenheter
	Belåningsgrad (loan-to-value, LTV)	2010	85 prosent ²
	Avdragskrav	2010	2,5 prosent i året ved LTV over 60 prosent

1 Inntil 10 prosent av verdien på nye utlån hvert kvartal kan bryte med ett eller flere av kravene («fartsgrense»). For utlån med pant i bolig i Oslo kommune er grensen 8 prosent eller inntil 10 millioner.

2 For lån med pant i sekundær bolig i Oslo kommune er kravet 60 prosent.

Kilder: Finanstilsynet og Finansdepartementet

Lån med pant i bolig

Finanstilsynet innførte retningslinjer for utlånspraksis for lån med pant i bolig i 2010, se tabell 1.1. Sommeren 2015 ble kravene forskriftsfestet. Etter en periode med kraftig vekst i boligprisene og fare for økt kredittvekst i husholdningene ble kravene strammet inn fra januar i år. De nye kravene gjelder frem til sommeren 2018.

Forskriften setter krav til låntakernes betjeningsevne, maksimal gjeldsgrad og belåningsgrad. I tillegg stilles det krav om betaling av avdrag hvis belåningsgraden er over 60 prosent. Bankene har noe fleksibilitet til å gi lån som bryter med kravene, en såkalt «fartsgrense».

Kravene ble innført for å bidra til en mer bærekraftig utvikling i boliglånsmarkedet. Kravene er antatt å ha en dempende effekt på husholdningenes gjeldsopptak, særlig i husholdninger som er sårbare overfor renteøkninger, boligpris- og inntektsfall. Kravene kan på sikt bidra til å redusere sårbarheten i husholdningssektoren.

Forbrukslån

I sommer fastsatte Finanstilsynet retningslinjer for forsvarlig utlånspraksis for forbrukslån.¹⁴ Forbrukslån

utgjør bare 3 prosent av husholdningenes samlede gjeld, men veksten i slike lån har de siste årene vært høy. I retningslinjene stilles det blant annet krav til betjeningsevne, maksimal samlet gjeldsgrad og avdragsbetaling. Kravene skal primært bidra til forbrukerbeskyttelse, men også til solide finansforetak. Nye forskrifter om kredittkortfakturering og markedsføring, og en ny lov som legger til rette for opprettelse av gjeldsregister for usikret kreditt, er også tiltak som nylig er innført for å regulere forbrukslån.

Regelverk for krisehåndtering

Regjeringen la i juni frem et lovforslag om krisehåndtering av banker i Norge. Forslaget følger i hovedsak EUs direktiv (BRRD) og ligger til behandling i Stortinget, se ramme side 19. Med det nye regelverket må investorer i bankobligasjoner og -sertifikater være forberedt på å bidra dersom en bank opplever kraftig fall i kapitaldekningen og trenger ny egenkapital. Det kan påvirke hvordan investorene vurderer bankenes risiko. Over tid kan det få betydning for hvor stor risiko bankene tar og bidra til å redusere sårbarheten i bank-systemet.

¹⁴ Se pressemelding fra Finanstilsynet av 7. juni 2017.

DRIVKREFTER BAK EUROPEISKE NÆRINGSEIENDOMSPRISER FØR STORE PRISFALL

Det har ofte vært sterk prisvekst før kraftige fall i salgspriene på næringseiendom. De siste årene har salgspriene økt betydelig i flere europeiske byer, i takt med fallende lange renter. Historisk er det bare noen få tilfeller hvor sterk prisvekst før kraftige prisfall har sammenfalt med markerte fall i risikofri rente. Avkastningskravet er i dag på et lavt nivå, og økt rente eller nedgang i leieprisene kan føre til betydelig fall i salgspriene.

Næringseiendom er den næringen som historisk har påført bankene størst tap i kriser.¹ De høye prisene på næringseiendom representerer en alvorlig sårbarhet i det norske finansielle systemet, se boks side 9.

Med utgangspunkt i statistikk for næringseiendom fra 58 byer i Europa finner vi kjennetegn ved utviklingen i salgspriene i perioden før og etter toppunkter.² For flere av byene går statistikken tilbake til 1980-tallet. Salgspriene for hver by dekomponeres i leieinntekter og avkastningskrav.³ De viktigste funnene er:

- Salgspriene har økt mer i forkant av store prisfall, enn før moderate fall.⁴ I gjennomsnitt har prisene økt med om lag 85 prosent før store fall, mens veksten før moderate fall har vært om lag 20 prosent.⁵
- Fra 1980-tallet til 2003 var veksten i salgspriene før store prisfall i hovedsak drevet av økte leiepriser, se figur 1.18.
- Fra 2004 og frem til 2012 var veksten i salgspriene før store prisfall i hovedsak drevet av fallende avkastningskrav. Selv om avkastningskravet falt, var risikofri rente nokså stabil i denne perioden, se figur 1.19. Det tyder på at andre faktorer enn risikofri rente drev nedgangen i avkastningskravet.

De siste årene har salgspriene økt betydelig i Oslo og flere andre europeiske byer, men det har så langt ikke vært store prisfall.⁶ Salgspriene har i hovedsak økt som følge av fallende avkastningskrav, og denne gangen har det trolig sammenheng med nedgangen i risikofri rente (se figur 1.19). Det er bare noen få tilfeller i datasettet hvor sterk prisvekst før kraftige prisfall har sammenfalt med markerte fall i risikofri rente. Avkastningskravet er i dag på et lavt nivå, og en økning i rentene eller nedgang i leieprisene kan føre til et betydelig fall i salgspriene.

1 Se K. Kragh-Sørensen og H. Solheim (2014) «Hva taper bankene penger på under kriser?», Staff Memo 3/2014. Norges Bank.

2 Analysen vil bli dokumentert i M. Hagen og F. Hansen «Cyclical developments in commercial real estate prices». Kommende Staff Memo. Norges Bank.

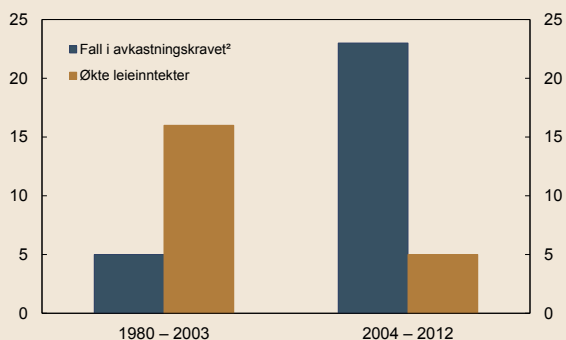
3 I analysen benyttes statistikk for yield som mål på avkastningskrav. Yield omfatter også andre faktorer enn avkastningskravet, blant annet forventet vekst i fremtidige leieinntekter.

4 Et fall i salgspriene på 20 prosent eller mer regnes som et stort fall.

5 Prisveksten er målt fra fem år før til toppunktet.

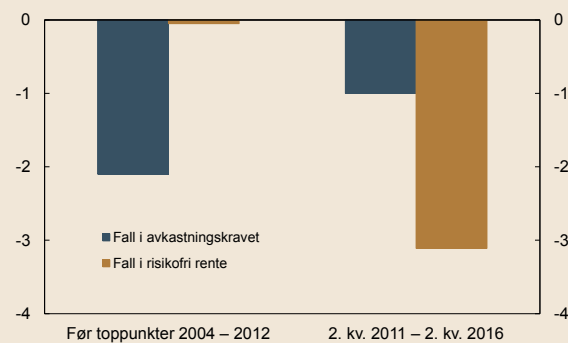
6 Analysen er basert på tall til og med andre kvartal 2016.

Figur 1.18 Hoveddrivkraften bak veksten i salgspriene før toppunkter.¹
Antall toppunkter. 1980 – 2012

1) Basert på leiepriser, avkastningskrav og salgspriene for 58 byer i Europa. Kun toppunkt etterfulgt av et fall i prisene på over 20 prosent.
2) Yield brukes som et mål på avkastningskravet.
Kilder: CBRE Group og Norges Bank

Figur 1.19 Gjennomsnittlig fall i avkastningskrav og risikofri rente.¹
Prosent. 2004 – 2012² og 2. kv. 2011 – 2. kv. 2016

1) Basert på data for leiepriser, avkastningskrav (yield) og salgspriene for 58 byer i Europa.
2) Fra fem år før og frem til toppunkt. Toppunkt etterfulgt av et fall i prisene på mer enn 20 prosent.
Kilder: CBRE Group og Norges Bank

TEMPERATURKART FOR OVERVÅKING AV SYSTEMRISIKO

Norges Bank har utviklet et temperaturkart for å følge et bredt sett av indikatorer for oppbygging av systemrisiko i det norske finansielle systemet. Risikoen har avtatt i enkelte segmenter etter finanskrisen i 2008. Men temperaturkartet viser fortsatt høye eiendomspriser, høy gjeldsbetjeningsgrad i husholdningene, høy eksponering mot eiendom i bankene og økende innslag av kreditt fra andre institusjoner. Det fordrer tett overvåking.

Mange ulike former for risiko og sårbarhet i det finansielle systemet gjør det nødvendig å overvåke et bredt sett av indikatorer. Temperaturkartet er laget for å gi et visuelt sammendrag av utviklingen i en rekke sårbarheter knyttet til finansielle indikatorer i Norge.¹ Formålet er ikke å predikere tidspunktet for finansielle kriser, men å identifisere underliggende sårbarheter som kan gjøre det finansielle systemet utsatt for en krise. Temperaturkartet søker i første rekke å måle endring i sykliske eller tidsvarierende sårbarheter, og i mindre grad sårbarheter som er knyttet til strukturelle aspekter ved det finansielle systemet.

Oppbygging av temperaturkartet

Om lag 40 indikatorer er fordelt på tre hovedtyper sårbarheter med flere underkomponenter:

- **Risikovilje og aktivpriser:** Temperaturkartet følger mål på verdsetting innen bolig-, næringseiendom- og aksjemarkedene. Endringer i risikovilje fanges opp av utviklingen i risikopremier på obligasjoner og bankenes utlåsmarginer. Globale indikatorer for risikovilje, som VIX-indeksen, er med i komponenten for den globale finansielle sykelen.
- **Ubalanser i ikke-finansiell sektor:** Temperaturkartet inkluderer en rekke indikatorer for sårbarhet knyttet til evnen til å betjene gjeld, økt belåning og høy kredittvekst. Disse sårbarhetene kan forsterke effekten av et inntektsbortfall eller en økning i utlånsrentene, og føre til mislighold eller betydelig nedgang i etterspørselen fra husholdninger og foretak.
- **Sårbarhet i finansiell sektor:** Temperaturkartet inneholder indikatorer for sårbarheter i banksystemet knyttet til vekst i eiendeler og lav egenkapitalandel, eksponering mot likviditets- eller finansieringsrisiko, og økt sammenkobling og konsentrasjon. Temperaturkartet inneholder også en egen indikator for utviklingen i andre finansforetak enn banker.² Det kan bidra til en mer helhetlig vurdering av den finansielle sykelen.

Hver enkelt indikator i temperaturkartet standardiseres for å måle nivået i hvert kvartal i forhold til alle observerte nivåer gjennom perioden. De standardiserte indikatorene vises med en fargekode i temperaturkartet, der grønn (rød) farge innebærer lave (høye) nivåer av sårbarhet relativt til nivået på en gitt indikator over den aktuelle perioden.³ Sammensatte indikatorer er laget ved å ta gjennomsnittet av de standardiserte individuelle indikatorene og deretter standardisere gjennomsnittene.⁴

¹ For en detaljert beskrivelse av temperaturkartet og de enkelte indikatorene, se Arbatli, E.C. og R.M. Johansen (2017) «A Heatmap for Monitoring Systemic Risk in Norway», kommende *Staff Memo*. Norges Bank.

² Omfatter pengemarkedsfond, andre verdipapirfond, finansieringsselskaper, statlige låneinstitutter, forsikringsforetak og pensjonskasser.

³ Det er viktig å merke seg at nivået på sårbarheten kun avhenger av nivået på indikatoren over en gitt periode, og bør derfor tolkes med forsiktighet.

⁴ Standardiseringen gjøres basert på indikatorenes empiriske kumulative fordelingsfunksjoner ved hjelp av både hele perioden (ikke-rekursiv) og en gradvis utvidet periode (rekursiv). Den rekursive metoden egner seg best til å evaluere varslingsegenskapene til indikatorene i sanntid, mens den ikke-rekursive metoden gir en mer presis sammenlikning av utviklingen i indikatorene over tid.

Utviklingen i temperaturkartet

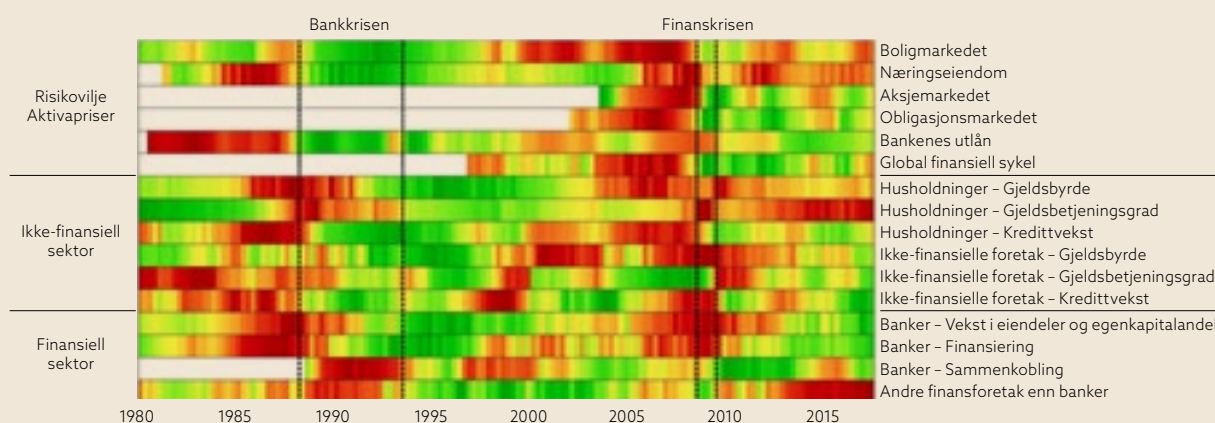
Temperaturkartet gir nyttig innsikt i sårbarheter i det finansielle systemet over tid, se figur 1.20.⁵ Mange komponenter i temperaturkartet var høye før bankkrisen tidlig på 1990-tallet og før den finanskrisen i 2008. Høye bolig- og næringseiendomspriser, høy risikovilje og oppbygging av risiko i ikke-finansiell sektor ble observert under opptakten til disse krisene. Indikatorer for banksystemet viste økt finansieringsrisiko.

Etter den globale finanskrisen har temperaturkartet signalisert lavere risiko i enkelte segmenter, som ikke-finansielle foretak og likviditets- og finansieringsrisiko i bankene. Men flere komponenter fortsetter å signalisere sårbarhet:

- Risikoen i boligmarkedet har økt igjen de siste årene, drevet av en kraftig økning i boligprisene og betydelige boliginvesteringer. Nedgangen i boligprisene den siste tiden har redusert risikoen noe, men boligprisene er fortsatt høye i forhold til disponibel inntekt. Næringseiendomsprisene har også holdt seg høye.
- Flere indikatorer, særlig høy gjeldsbetjeningsgrad, signaliserer sårbarhet i husholdningene.
- Bankenes sammenkobling har tiltatt etter krisen, noe som reflekterer økt eksponering mot andre finansinstitusjoner både i Norge og i utlandet. Det er tegn til at noen av disse risikoene har avtatt i det siste. Bankenes eksponering mot eiendom signaliserer imidlertid høyere risiko.
- Risiko knyttet til andre finansforetak enn banker har økt på grunn av sterk kredittvekst til privat sektor, om enn fra relativt lave nivåer. En økning i disse foretakenes eiendeler i forhold til BNP har også bidratt.

⁵ I figuren er det brukt hele perioden (ikke-rekursiv metode). I kommende *Staff Memo* om temperaturkart for systemrisiko er det også vist temperaturkart basert på gradvis utvidet periode (rekursiv metode) for å belyse varslingsegenskapene til indikatorene.

Figur 1.20 Sammensatte indikatorer i temperaturkartet 1. kv. 1980–2. kv. 2017

Kilder: BIS, Bloomberg, Dagens Næringsliv, DNB Markets, Eiendom Norge, Eiendomsverdi, Finn.no, Norges Eiendomsmeglerforbund (NEF), OECD, OPAK, Statistisk sentralbyrå, Thomson Reuters og Norges Bank

FORSLAG TIL NYTT REGELVERK FOR KRISEHÅNTERING AV BANKER

Regjeringens lovforslag om krisehåndtering av banker tar sikte på å redusere sannsynligheten for at myndighetene må gå inn med statlige midler i en kriserammet bank. Grensen for innskuddsgaranti på 2 millioner kroner foreslås opprettholdt. Ikke-garanterte innskudd fra personer og små og mellomstore foretak skal få prioritet foran annen gjeld.

EUs direktiv for krisehåndtering av banker og andre kredittinstitusjoner (BRRD) og innskuddsgarantidirektivet er i ferd med å bli gjennomført i norsk rett. I juni la regjeringen frem et forslag til lovendringer¹ som bygger på de to EU-direktivene, Banklovkomisjonens delutredning og høringsuttalelsene til denne.² Lovforslaget er nå til behandling i Stortinget.

Et hovedprinsipp i lovforslaget er at om en bank rammes av krise, er det bankens aksjonærer og deretter eventuelt dens kreditorer som skal ta tapene og bidra til at banken blir oppkapitalisert igjen. Statlige midler skal i utgangspunktet ikke tas i bruk, slik det ble gjort i mange land under finanskrisen og under bankkrisen her i Norge tidlig på 1990-tallet. Under gjeldende lov vil det i praksis ikke være mulig å la kreditorene ta tap uten at banken stenges.

Det foreslås at en egen enhet i Finanstilsynet skal være krisehåndteringsmyndighet i Norge, men at Finansdepartementet bestemmer om en bank skal krisehåndteres.

Lovforslaget inneholder flere viktige endringer i strukturen for krisehåndtering i Norge.³ Blant de viktigste er:

- Intern oppkapitalisering (bail-in) vil innebære at dersom en bank taper hele eller store deler av egenkapitalen, skal deler av bankens gjeld konverteres til ny egenkapital for å oppkapitalisere banken. Har banken tapt mer enn egenkapitalen, skal bankens gjeldsposter skrives ned slik at resterende tap dekkes. Garanterte innskudd skal ikke være gjenstand for intern oppkapitalisering. Konverteringene og nedskrivningene skal gjøres av krisehåndteringsmyndigheten, og skal kunne foretas uten at banken stenger, og uten at kjernevirksomheten stopper opp.
- Et nytt kreditorhierarki er foreslått. I det eksisterende regelverket er nesten all gjeld, inklusive garanterte innskudd, såkalt uprioritert gjeld. Det innebærer at alt har samme prioritet.⁴ I lovforslaget foreslås det innskyterpreferanse, det vil si at innskudd som ikke dekkes av innskuddsgarantien, men som holdes av personer og små og mellomstore foretak, vil få prioritet foran annen uprioritert gjeld, eksempelvis obligasjons- og sertifikatgjeld. Garanterte innskudd skal imidlertid ha prioritet foran de ikke-garanterte innskuddene (se tabell 3.1 i kapittel 3).

1 Se Prop. 159 L (2016–2017).

2 Se Directive 2014/59/EU *Bank recovery and resolution directive (BRRD)*, Directive 2014/49/EU *Directive on Deposit Guarantee Schemes (DGSD)*, NOU 2016:23 *Innskuddsgaranti og krisehåndtering i banksektoren* og høring på Banklovkomisjonens utredning nr. 30.

3 Se også *Finansiell stabilitet 2013*, Vale (2014) «Kriseløsning av banker ved hjelp av bail-in – momenter ved innføring i Norge», *Staff Memo 12/2014*, Norges Bank, og Nicolaisen (2015) «Bør banker berges?», foredrag i Det Norske Videnskaps-Akademi.

4 Kostnader ved bobehandling, opptjent men ikke-utbetalt lønn og skyldige skatter og avgifter er imidlertid prioritert gjeld og går foran alle uprioriterte krav.

- Krisehåndteringsmyndigheten skal under visse betingelser kunne la et eget krisetiltaksfond dekke noe tap eller skyte inn ny kapital.⁵ Midler fra krisetiltaksfondet kan imidlertid ikke benyttes før minst åtte prosent av bankens samlede passiva er nedskrevet eller konvertert til egenkapital.
- Dersom krisetiltakene ikke er tilstrekkelige til å unngå vesentlige negative virkninger i det finansielle systemet, skal staten kunne vedta å skyte inn ny egenkapital i den kriserammede banken. Da må minst åtte prosent av bankens samlede passiva ha vært gjenstand for intern oppkapitalisering. Det statlige eierskapet må være midlertidig, og det må ikke bryte med statsstøttereglene i EØS.
- For banker som anses å være for viktige til at de kan stenges, foreslås det at krisehåndteringsmyndigheten på forhånd skal utarbeide en krisetiltaksplan. Den skal bidra til at oppkapitaliseringen kan gjennomføres raskt og uten komplikasjoner. Planen skal også inneholde et minstekrav til gjeld og ansvarlig kapital som lett kan nedskrives og/eller konverteres til egenkapital, såkalt MREL (Minimum Requirement for Own Funds and Eligible Liabilities), se boks s. 40.

Regjeringen foreslår at ikke alle banker må bli krisehåndtert etter reglene beskrevet over. Unntak skal kunne gjøres for eksempel for mindre banker hvor en avvikling ikke er ventet å true finansiell stabilitet. Finansdepartementet skal da kunne vedta avvikling av banken under offentlig administrasjon. Det vil i praksis bety at banken stenger, og innskuddsgarantifondet må betale ut de garanterte innskuddene innen syv virkedager.

Innskuddsgarantiordningen foreslås i hovedsak videreført som i dag, men med en mer eksplisitt likviditetsgaranti for de sikrede innskuddene. Innskuddsgarantifondet får plikt til å gjøre de garanterte innskuddene tilgjengelige for innskyterne innen syv arbeidsdager. Regjeringen foreslår at grensen for garanterte innskudd på 2 millioner kroner per innskyter per bank opprettholdes.

Under bankkrisen tidlig på 1990-tallet gikk innskuddsgarantifondene flere ganger inn med kapital eller garantier overfor banker i problemer. I lovforslaget er det en klart høyere terskel for slike tiltak. Det skyldes en kombinasjon av to forhold: For det første vil det innføres et eksplisitt lovkrav om at de forventede kostnadene ved et slikt tiltak skal være lavere enn de forventede kostnadene for fondet ved utbetaling av garanterte innskudd.⁶ Dessuten får garanterte innskudd høy prioritet i kreditorhierarkiet, foran ikke-garanterte innskudd og vanlig uprioritert gjeld.

Den enkelte banks avgift til innskuddsgarantifondet skal etter lovforslaget fastsettes av Bankenes sikringsfond og utformes slik at avgiftens størrelse bedre reflekterer risikoen banken påfører fondet, se også omtale av forbrukslånsbankenes finansiering i kapittel 3.

I høringsuttalelsen til Banklovkommisjonens utredning støttet Norges Bank hovedtrekkene i forslagene som nå er til behandling.

⁵ Se lovforslagets §§ 20-52 og 20-53. Krisetiltaksfondet foreslås å utgjøre minst 1 prosent av bankenes garanterte innskudd. 55 prosent av de eksisterende midlene i Bankenes sikringsfond skal overføres til krisetiltaksfondet når det etableres. Videre skal bankene betale inn en årlig risikobasert avgift. Bankenes sikringsfond foreslås som forvalter og administrator av det nye fondet.

⁶ I det nåværende reglementet er minste-kostnads-prinsipp bare nevnt i Bankenes sikringsfonds vedtekter som et moment det skal legges stor vekt på.

Økt digitalisering og finansiell stabilitet

Digitaliseringen av finansielle tjenester øker, både internasjonalt og i Norge. Norge ligger langt fremme i bruk av digitale finansielle tjenester, spesielt innenfor betalingstjenester. Digitalisering kan gi økt effektivitet, forbedre brukervennlighet og gi opphav til nye tjenester, men det fører også med seg økt risiko for operasjonelle problemer og cyberkriminalitet. Dette gir grunn til økt oppmerksomhet fra norske myndigheter.

Finansiell teknologi, «fintech», er et vidt begrep som omfatter en rekke teknologiske innovasjoner innen finanssektoren. Det er ikke et nytt fenomen. Nettbank, BankID, kontaktløs betaling, Vipps og algoritmehandel er eksempler på fintech-innovasjoner med utstrakt bruk i Norge i dag. Det som er nytt er hvor raskt utviklingen går. Internasjonale investeringer i fintech-selskaper ble femdoblet i perioden 2013–2016¹, og i Europa ble investeringene doblet fra første til andre kvartal 2017.²

Både internasjonalt og i Norge har utviklingen innen fintech fått økt oppmerksomhet fra myndighetene.³

Effekter av digitaliseringen

Teknologiske innovasjoner kan bidra til raskere og mer kostnadseffektive finansielle transaksjoner. Utviklingen kan samtidig gi opphav til økt risiko på enkelte områder.

Mange fintech-aktører baserer tjenestene sine på store datamengder, som kan ha høy økonomisk verdi. Det setter strenge krav til både personvern og tekniske løsninger. Feil i applikasjoner, operasjonelle feil eller målrettede angrep kan lede til at store mengder sensitive kundedata blir ufrivillig eksponert. Målrettede angrep kan også innebære tyveri av markeds sensitiv informasjon, som deretter kan bli manipulert og spredt.

Fremveksten av tjenester som gjør det enklere å sammenlikne priser og tilbud av banktjenester samt å bytte bank, kan fremme konkurranse mellom aktører og gi kundene bedre og rimeligere banktjenester. Det reviderte direktivet for betalingstjenester (Payment Services Directive, PSD2) som innføres i januar 2018, kan lede til ytterligere innovasjon, konkurranse og utvikling innen betalingstjenester.⁴ Direktivet åpner for at nye aktører får tilgang til eksisterende aktørers kundeforhold/-tjenester. Kravene i reguleringen bidrar samtidig til at utviklingen skjer innenfor rammer som ivaretar sikkerheten i betalingssystemet.

At det blir enklere å bytte bank kan samtidig føre til økt likviditetsrisiko i bankene fordi innskuddene kan bli mindre stabile. Nye aktører som tilbyr betalings- og kontoinformasjons tjenester kan bidra til å øke konkurransen, men kan også ha en negativ effekt på bankenes inntjening.

I flere land øker bruken av alternative nettbaserte finansieringsplattformer, som for eksempel folkefinansiering (crowdfunding). Alternative finansieringsplattformer kan redusere kreditt- og konsentrasjonsrisiko i banksystemet fordi en del kredittgivingen spres ut på flere aktører utenfor banksystemet. Samtidig kan lettere tilgang på kreditt øke det samlede gjelds nivået i økonomien og dermed øke kreditt- risikoen utenfor banksystemet. Risikoen forsterkes av at disse finansieringsplattformene ligger utenfor tradisjonell regulert bankvirksomhet. I Norge har det vært en økning i denne typen aktører, fremst innenfor lånebasert folkefinansiering, men omfanget er fortsatt veldig begrenset.

Både tradisjonelle finansforetak og fintech-aktører utforsker mulige bruksområder for såkalt desentralisert teknologi («distributed ledger technology», DLT⁵), som blant annet kryptovalutaen Bitcoin baseres på. Denne teknologien er forventet å kunne drive digitaliseringen i finanssektoren enda lenger. Blant annet kan den brukes i transaksjoner av verdipapirer og

1 Se Financial Stability Board (2017) «Financial Stability Implications from Fintech». 6/2017. FSB.

2 Se KPMG (2017) «Pulse of Fintech Q2 2017. Global Analysis Investment in Fintech». 8/2017. KPMG.

3 Se f.eks. Risiko- og sårbarhetsanalyse (ROS) 2016. Finantilsynet og Financial Stability Board (2017) «Financial Stability Implications from Fintech». 6/2017. FSB.

4 Se også *Det norske finansielle systemet 2017 og Finansiell Infrastruktur 2017*.

5 En teknologi basert på en desentralisert og synkronisert database, bygd opp av individuelle noder i ett nettverk som er geografisk spredt utover land, institusjoner eller myndigheter, individer osv. Det finnes ingen sentral aktør eller sentral datalagring.

overføring av penger over landegrensler. Enkelte sentralbanker har også vurdert om DLT kan benyttes i oppgjørssystemet mellom banker.⁶

Den økte digitaliseringen og nedgangen i bruk av kontanter har også fått flere sentralbanker⁷, herunder Norges Bank⁸, til å utrede elektroniske sentralbank-penger.

Flere aktører benytter samme nettverkløsninger for sine tjenester og mange overlater driften av enkelte tjenester til et fåtall eksterne og spesialiserte leverandører (utkontraktering). Eksterne leverandører kan tilby robuste løsninger som gjør at den operasjonelle risikoen går ned. Samtidig øker konsentrasjonsrisikoen i systemet. Dersom en sentral leverandør av en tjeneste blir rammet av systemfeil eller blir angrepet, vil det berøre flere aktører samtidig. Utkontraktering har lenge vært vanlig i finanssektoren, men omfanget, og dermed også risikoen, har økt i takt med økende bruk av IT-tjenester de siste årene.

Cyberkriminalitet og operasjonell risiko

Digitaliseringen av finansielle tjenester øker sårbarheten for cyberkriminalitet og operasjonell risiko, og gjør at denne type hendelser får større betydning for finansiell stabilitet. Operasjonelle problemer er utilsiktede hendelser knyttet til systemfeil eller overbelastning av kapasitet, mens cyberkriminalitet er målrettede angrep som for eksempel virusangrep, forsøk på informasjonsuthenting eller uautoriserte betalingstransaksjoner.

Slike hendelser kan resultere i nedetid, det vil si avbrudd i banksystemet der kunder og foretak ikke får tilgang til konto- og betalingstjenester.

Det siste året har det vært hendelser som viser hvordan konsentrasjonsrisiko påvirker det norske finansielle systemet. Det norske selskapet Evry, som er en av Nordens største IT-leverandører, opplevde

både i april og oktober tekniske problemer som medførte nedetid og avbrudd i digitale tjenester for norske privatkunder, banker og andre foretak. De samme avbruddene har rammet også svenske kunder.

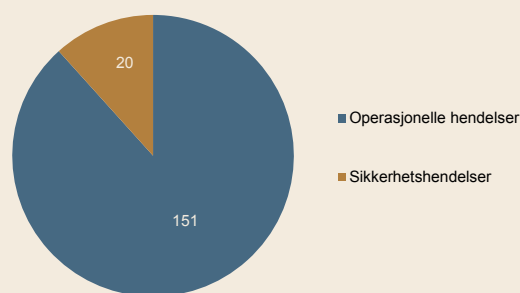
At avbrudd og nedetid påvirker kunder og foretak på tvers av landegrensler viser tydelig hvor sårbart systemet er for operasjonelle feil og eventuell cyberkriminalitet.

Både Finanstilsynet og Norges Bank følger nøye med på hendelser knyttet til operasjonelle problemer og cyberkriminalitet både i bankene og i den finansielle infrastrukturen. Tilfellene av nedetid i det norske banksystemet har hittil i hovedsak vært knyttet til operasjonelle, og dermed utilsiktede hendelser, se figur 1.21.⁹ Hyppig og/eller langvarig nedetid, uansett årsak, kan i verste fall svekke tilliten til bankene og banksystemet.

Dette stiller myndighetene som skal overvåke og forhindre finansiell ustabilitet overfor nye utfordringer, og gir grunn til økt oppmerksomhet.

⁹ For nærmere omtale av digital kriminalitet i Norge, se *Risiko og sårbarhetsanalyse (ROS) 2016*. Finanstilsynet.

Figur 1.21 Antall rapporterte hendelser i norske finansforetak. Årlig gjennomsnitt. 2013 – 2016

Kilde: Finanstilsynet

⁶ Se f.eks. Central Bank of Brazil (2017) «Distributed ledger technical research in Central Bank of Brazil». *Positioning report* og Chapman et. al (2017) «Project Jasper: Are Distributed Wholesale Payment Systems Feasible Yet?». *Bank of Canada*.

⁷ Se f.eks. Sveriges Riksbank (2017) «Riksbanken e-kronaprojekt». *Rapport 1/2017*.

⁸ Se *Finansiell Infrastruktur 2017*, s. 9.

2 Lønnsomhet og soliditet i bankene

2.1 GOD KAPITALDEKNING	23	RAMME: Bankenes kredittrisiko på utlån til foretak	29
• Bankene oppfyller kapitalkravene	24		
• De utenlandske bankene vokser mindre i Norge	25	RAMME: Nye regnskapsregler endrer bankenes tapsføring	36
• Bankenes lønnsomhet på lengre sikt	27		
2.2 STRESSTEST – BANKENES SOLIDITET VED ET KRAFTIG TILBAKESLAG	31		
• Tilbakeslag i norsk økonomi	31		
• Økt mislighold og store tap	32		
• Kapitalbufferne dekker tapene i stresstesten	33		
• Bankene kan velge å stramme mye inn på utlån	34		

Lønnsomheten til de norske bankene er lite endret det siste året. Alle de største norske bankene oppfylder kapitalkravene som er vedtatt. En stresstest viser at de største bankenes kapitalbuffer er tilstrekkelige til å bære tapene ved et eventuelt kraftig tilbakeslag i norsk økonomi. I en slik situasjon kan bankene likevel komme til å stramme kraftig inn på utlånene for å oppfylle kapitalkravene. En slik innstramming kan forsterke utslagene i økonomien. For å motvirke et brått fall i samlet kreditt, kan det være riktig å sette ned tidsvarierende kapitalkrav og la bankene tære på bufferne i en situasjon der de samlet har store tap. Det kan også være riktig å gi bankene tid til å bygge opp bufferne igjen for å unngå at kredittilbudet blir unødige stramt.

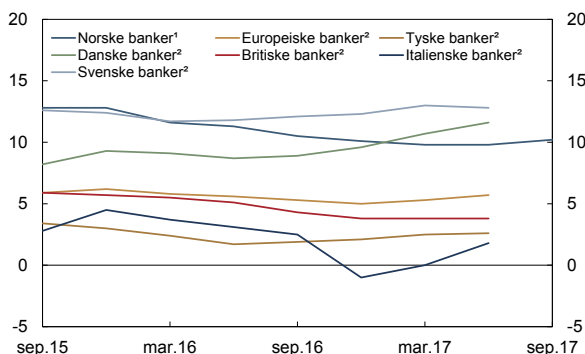
2.1 GOD KAPITALDEKNING

Det siste året har lavere tap på utlån bidratt til å holde bankenes lønnsomhet oppe. Alle de største norske bankene oppfylder allerede kapitalkravene som er vedtatt.

Den underliggende lønnsomheten til de største norske bankene¹ er om lag uendret siden forrige rapport om finansiell stabilitet. Sammenliknet med andre europeiske banker er egenkapitalavkastningen til de store norske bankene fremdeles høy, se figur 2.1.

Økte utlånstap trakk egenkapitalavkastningen til de store norske bankene ned i 2016, men de siste kvartalene har lavere tap bidratt til å holde lønnsomheten oppe, se figur 2.2. Utlånstapene økte noe i tredje kvartal i år, men de er langt lavere enn gjennomsnittet tilbake til 1987 og også betydelig lavere

Figur 2.1 Egenkapitalavkastning etter skatt. Firekvarterers glidende vektet gjennomsnitt. Prosent. 3. kv. 2015 – 3. kv. 2017

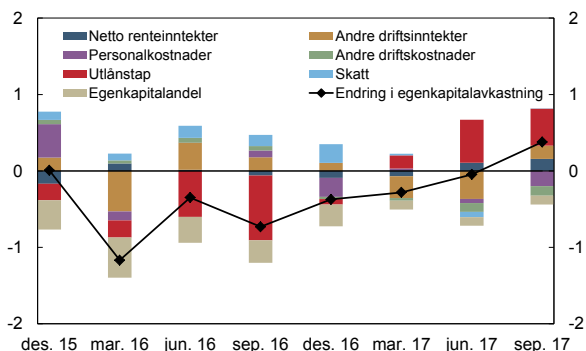

1) Vektet gjennomsnitt av DNB Bank, Nordea Bank Norge (t.o.m. 4. kv. 2016), SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Sør (f.o.m. 1. kv. 2014), SpareBank 1 Østlandet (f.o.m. 3. kv. 2016) og SpareBank 1 Nord-Norge.
 2) Basert på et utvalg på totalt 198 europeiske banker.
 Kilder: Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA), norske bankkonserns års- og kvartalsrapporter og Norges Bank

1 I dette kapittelet brukes betegnelsen banker om banker og kredittforetak samlet.

Figur 2.2 Estimerte bidrag til endringen i bankenes¹ egenkapitalavkastning etter skatt. Firekvartalers glidende vektet gjennomsnitt. Prosent. 4. kv. 2015 – 3. kv. 2017

1) Vektet gjennomsnitt av DNB Bank, Nordea Bank Norge (t.o.m. 4. kv. 2016), SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Sør (f.o.m. 1. kv. 2014), SpareBank 1 Østlandet (f.o.m. 3. kv. 2016) og SpareBank 1 Nord-Norge.
Kilder: Bankenes kvartalsrapporter og Norges Bank

enn gjennomsnittet etter finanskrisen, se figur 2.3. Fullførte restruktureringer innen oljerelatert virksomhet har bidratt til nedgangen i tapene. I tillegg har oljenedturen hatt mindre ringvirkninger til andre næringer enn bankene hadde ventet.

Netto renteinntekter har vært stabile det siste året, målt som andel av egenkapitalen i bankene. Bankenes rentemargin, det vil si forskjellen mellom utlånsrenten og innskuddsrenten, er om lag uendret, se figur 2.4. Utlånsveksten har vært moderat.

Mer egenkapital har de siste to årene isolert sett trukket egenkapitalavkastningen til de store norske bankene ned (se figur 2.2). Økt egenkapital gjør bankene mer robuste mot fremtidige tap.

Bankene oppfyller kapitalkravene

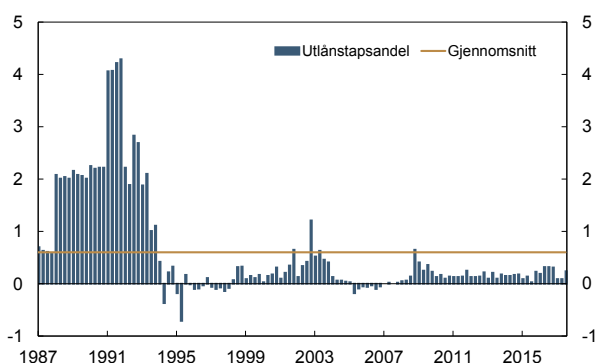
Siden finanskrisen har de norske bankene økt den rene kjernekapitaldekningen kraftig for å møte strengere krav fra myndighetene, se figur 2.5. Frem til 2012 var minstekravet til ren kjernekapitaldekning i Norge i overkant av 5 prosent.² Høsten 2011 vedtok EU at de største bankene skulle ha en ren kjernekapitaldekning på minst 9 prosent innen sommeren 2012. Finanstilsynet la til grunn at de norske bankene skulle oppfylle det samme kravet. Kapitalkravene fortsatte fra sommeren 2013 å øke i takt med at nye kapitaldekningsregler (CRD IV/CRR) ble faset inn.

Det nye kapitaldekningsregelverket er nå fullt implementert i Norge. Kapitalkravet øker ytterligere når kravet til motsyklisk kapitalbuffer heves med 0,5 prosentenheter fra 31. desember 2017. Da vil det samlede pilar 1-kravet til ren kjernekapitaldekning være inntil 14 prosent for systemviktige banker og 12 prosent for de øvrige bankene. Bankene må også møte pilar 2-krav fra Finanstilsynet. Pilar 2-kravene skal dekke risikoer som ikke er dekket under pilar 1. Pilar 2-kravene er individuelle, se figur 2.6.

Etter ti år med oppbygging av egenkapital oppfyller de største norske bankene kapitalkravene som er vedtatt. Ren kjernekapitaldekning i de største norske bankene er høyere enn det samlede kravet (pilar 1 og pilar 2) som gjelder fra utgangen av 2017 (se figur 2.6).

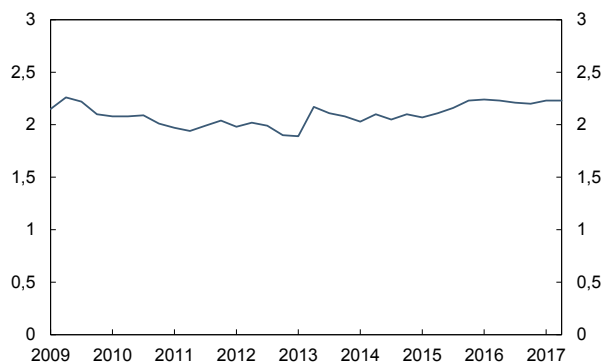
² Kredittilsynets rundskriv 14/2001 krevde en kjernekapitaldekning på minst 6 prosent for å kunne utstede tidsbegrenset ansvarlig lånekapital. Fra 2002 kunne fondsobligasjoner (hybridkapital) utgjøre inntil 15 prosent av kjernekapitalen. Det innebar et minstekrav til ren kjernekapitaldekning på: $(1 - 0,15) * 6,0 = 5,1$ prosent.

Figur 2.3 Utlånstap¹ som andel av brutto utlån. Annualisert. Alle banker og kreditforetak i Norge. Prosent. 1. kv. 1987 – 3. kv. 2017²

1) Årstall til og med 1991. Verdien for året er fordelt likt utover kvartalene.
2) Foreløpige tall for tredje kvartal 2017.
Kilde: Norges Bank

Figur 2.4 Bankenes rentemargin. Alle banker og kreditforetak i Norge. Prosent. 1. kv. 2009 – 2. kv. 2017

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Flere av bankene oppfyller også egne målsettinger til ren kjernekapitaldekning som er høyere enn det samlede kravet. Målsettingene bygger blant annet på kravene under pilar 1 og pilar 2, samt at Finanstilsynet vurderer at bankene bør ha en margin i form av ren kjernekapital over det samlede kravet til ren kjernekapital. DNB Markets gjennomførte i august en spørreundersøkelse blant de 49 største norske bankene. Hele 96 prosent av bankene i undersøkelsen venter at de vil fullføre prosessen med å bedre kapitaldekningen innen utgangen av 2017.

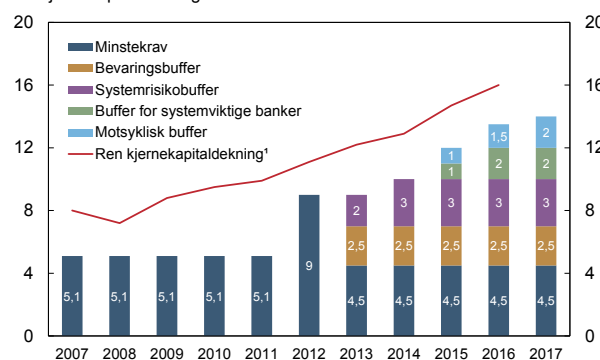
Bedringen i bankenes rene kjernekapitaldekning har i stor grad skjedd ved å øke egenkapitalen, se figur 2.7. Det har også økt den uvektede kjernekapitaldekningen. Samtidig har et fall i risikovektene gjennom perioden gitt en lavere vekst i bankenes risikovektede eiendeler enn i samlede eiendeler. Det har ført til at ren kjernekapitaldekning har bedret seg mer enn uvektet kjernekapitaldekning. Alle de norske bankene oppfyller kravene til uvektet kjernekapitaldekning som ble innført i sommer. Alle banker skal ha en buffer på minst 2 prosent utover minstekravet på 3 prosent. Systemviktige banker skal ha en ytterligere buffer på minst 1 prosent. Ved utgangen av andre kvartal 2017 hadde bankene samlet en uvektet kjernekapitaldekning på 7,5 prosent.

Oppfyllelse av kapitalmål øker bankenes utlånskapasitet og evne til å utbetale utbytte fremover. Bankene økte utbetalingen av utbytte allerede for 2016, se figur 2.8. I tillegg har de norske bankenes utlånsvekst til foretakene gått noe opp siden slutten av fjoråret, se figur 2.9. Bankene som deltok i spørreundersøkelsen fra DNB Markets, venter litt lavere vekst i foretakslån fremover, mens de venter noe høyere vekst i lån til personmarkedet. Bankanalytikerne i markedet venter at utbytteandelen vil øke ytterligere for de store norske bankene (se figur 2.8).

De utenlandske bankene vokser mindre i Norge

Utenlandske filialer har nesten en tredel av markedet for banklån etter at Nordeas norske datterbank ble omdannet til filial ved utgangen av fjoråret, se boks på side 26. I fjor sto filialer av utenlandske banker for mesteparten av utlånsveksten til norske foretak (se figur 2.9). Siden slutten av 2016 har filialene bidratt i mindre grad. Det er særlig Nordea som har svak utlånsvekst av de utenlandske bankene.

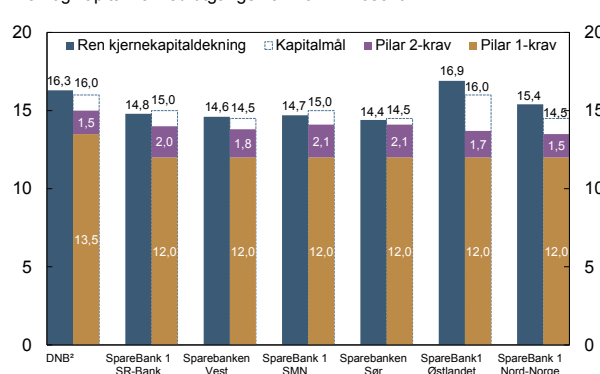
Figur 2.5 Ren kjernekapitaldekning¹ i norske banker² og pilar 1-krav til ren kjernekapitaldekning. Prosent. 2007 – 2017

- 1) Med overgangsregel (Basel 1-gulvet).
- 2) Alle bankkonsern med unntak av filialer av utenlandske banker i Norge.

Kilder: Finansdepartementet og Norges Bank

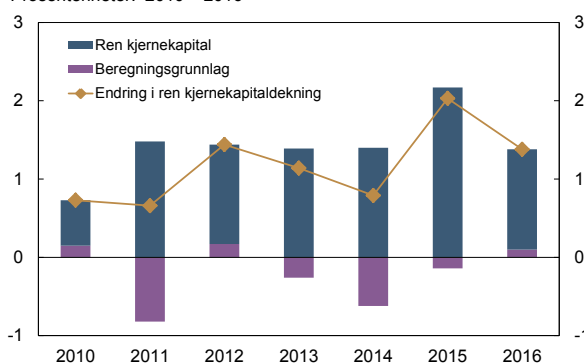
Figur 2.6 Norske bankers rene kjernekapitaldekning per 3. kv. 2017.¹ Krav og kapitalmål ved utgangen av 2017. Prosent

- 1) Halve resultatet hittil i år er lagt til den rene kjernekapitalen.
- 2) Pilar 1-kravet til DNB er beregnet med et vektet gjennomsnitt av de motsykliske bufferkravene i de landene banken opererte i ved utgangen av 2016.

Kilder: Bankkonsernernes kvartalsrapporter, Finanstilsynet og Norges Bank

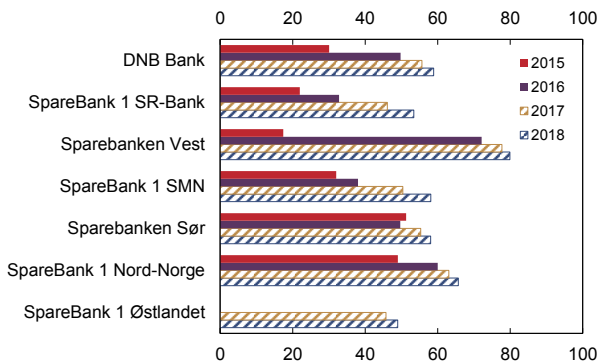
Figur 2.7 Bidrag til endring i ren kjernekapitaldekning¹ i norske banker². Prosentenheter. 2010 – 2016

- 1) Med overgangsregel (Basel 1-gulvet).
- 2) De største norske IRB-bankene i perioden.

Kilder: Bankenes årsrapporter og Norges Bank

Figur 2.8 Utbytteandel i de største norske bankene. Prosent. 2015 – 2018¹

1) Faktisk utbytte for 2015 og 2016. Forventet utbytte (konsensus analytikeranslag) for 2017 og 2018.

Kilder: Arctic Securities, Bloomberg og DNB Markets

Fallet i utlånsveksten til de utenlandske bankene kan ha sammenheng med økt konkurranse fra norske banker som allerede oppfyller kapitalmålene. Høyere tap på utlån til norske foretak kan også ha bidratt til at de utenlandske bankene vurderer det som mindre lønnsomt å yte lån i Norge. Filialene hadde samlet sett noe høyere utlånstap enn de norske bankene i første halvår i år.

De utenlandske bankene kan også ha blitt mer tilbakeholdne etter at Baselkomiteen i fjor foreslo strengere regler for banker som benytter IRB-

FILIALISERING AV NORDEA

Nordea Bank ABs datterbanker i Danmark, Finland og Norge ble ved årsskiftet 2016/2017 gjort om til filialer. Det førte til at til utenlandske filialers utlånsandel i Norge økte fra om lag 17 prosent til om lag 30 prosent. I innskuddsmarkedet har markedsandelen økt fra 10 til om lag 20 prosent.¹

En filial av en utenlandsk bank er i motsetning til en datterbank ikke en egen juridisk enhet. Mens datterbanker er underlagt tilsynsmyndighet og krisehåndteringsmyndighet i vertslandet, er det myndigheten i hjemlandet som har ansvaret for tilsyn og krisehåndtering av filialer. Både filialer og datterbanker av utenlandske banker har tilgang til konto og de ordinære lånefasilitetene i Norges Bank på lik linje med norske banker. Filialer og datterbanker av utenlandske banker kan dermed delta i betalingsoppjøret i Norges Bank.

Nordea Eiendoms kreditt AS, hvor mange av boliglånene ligger, fortsetter som datterselskap i Norge. Det samme gjør Nordea Finans Norge AS.

Innskytere i den norske filialen av Nordea er dekket av den svenske innskuddsgarantiordningen, som i tråd med EUs regelverk dekker et beløp tilsvarende inntil 100 000 euro per innskyter per bank. Siden Nordeas filial i Norge også er medlem av Bankenes sikringsfond, dekker den norske ordningen forskjellen mellom 2 millioner kroner og 100 000 euro for innskytere i Nordeas norske filial.

Sentralbankene i de nordiske og baltiske landene har som følge av filialiseringen utarbeidet et Memorandum of Understanding (MoU) vedrørende grensekryssende banker. MoUet ble undertegnet 15. desember 2016 og gjelder utveksling av informasjon, men også samarbeid i tilfelle noen av disse bankene får behov for ekstraordinær likviditetstilførsel (S-lån).² Det er enighet om at det er hjemlandet sentralbank som har ansvaret for eventuelt å gi de grensekryssende bankene S-lån, men vertslandenes sentralbanker kan bistå om det er nødvendig. Det er inngått tilsvarende MoUer mellom de nordiske tilsynsmyndighetene og mellom de relevante departementene.³

6. september i år gikk styret i Nordea Bank AB inn for å flytte hovedkontoret fra Stockholm til Helsingfors. Det skal etter planen gjennomføres i annet halvår 2018.

1 Kilde: Norges Bank.

2 Se MOU fra 15. desember 2016.

3 Se Søknad om tillatelse til fusjon fra Nordea Bank Norge ASA s. 17 og MOU fra 9. desember 2016.

metoden.³ Et endelig vedtak er ikke fattet. Norske banker har gjennomgående høyere risikovekter. I tillegg er de fleste norske IRB-bankene bundet av overgangsregelen (Basel I-gulvet), noe som begrenser effekten av endringer i risikovektene. Sammenliknet med store svenske og danske banker har de norske bankene høyere uvektet kjernekapitaldekning og lavere ren kjernekapitaldekning, se figur 2.10. Det skyldes hovedsakelig effekten av Basel I-gulvet i Norge og høyere risikovekter i norske banker. De norske bankene har høyere ren kjernekapitaldekning enn de svenske og danske bankene dersom Basel I-gulvet, som er 80 prosent av bankenes beregningsgrunnlag under Basel I, benyttes til å beregne kapitaldekningen, se figur 2.11.

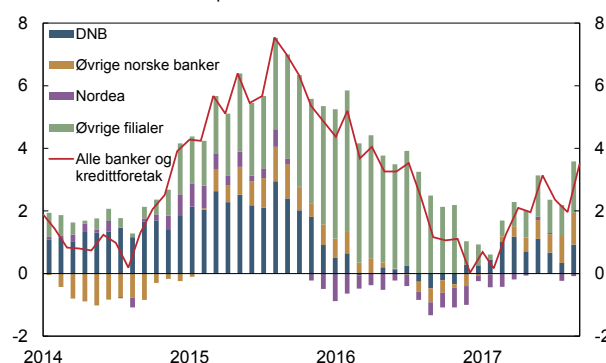
Bankenes lønnsomhet på lengre sikt

Bankenes utlånskapasitet og evne til å betale utbytte vil avhenge av utviklingen i lønnsomheten fremover. Vi venter at bankenes lønnsomhet vil holde seg oppe de neste årene. Vi legger til grunn at utsikter til høyere kapasitetsutnyttning i norsk økonomi og lavere arbeidsledighet vil bidra til å holde utlånstapene nede.⁴ Bankenes rentemargin anslås å holde seg om lag uendret. På noe lengre sikt kan nye aktører som tilbyr betalings- og kontoinformasjons tjenester bidra til å øke konkurransen. Det kan legge press på bankenes inntjening, se utdyping på side 21.

Anslag fra Norges Banks konkurssansynlighetsmodell, som dekker om lag tre fjerdedeler av samlet bankgjeld i norske aksjeforetak, indikerer en relativt stabil utvikling i bankenes utlånstap fremover, se ramme på side 29. Ifølge konkurssansynlighetsmodellen vil industri og bergverksdrift stå for den største andelen konkursutsatt gjeld i 2018, etterfulgt av varehandel, overnatting og bygg og anlegg. Modellen dekker ikke oljerelatert virksomhet. Gjeldsbetjeningsevnen til foretakene innen segmentene supply og boring er fortsatt svak.

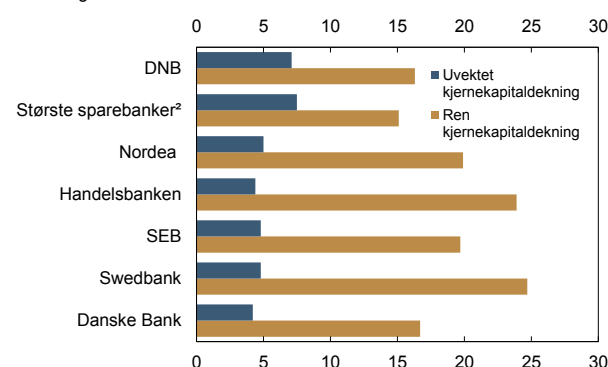
Innføringen av nye regnskapsregler for tapsføring (IFRS 9) kan øke utlånstapene noe i 2018, se ramme på side 36. Under IFRS 9 skal nedskrivningene på utlån bygge på mer fremoverskuende vurderinger enn under dagens regelverk. Det kan øke utlånstapene når regelverket blir implementert i 2018. Flere av de

Figur 2.9 Kreditt til norske foretak fra banker og kredittforetak. Ulike bankgruppers bidrag til tolv månedersveksten. Prosent. Januar 2014 – september 2017¹

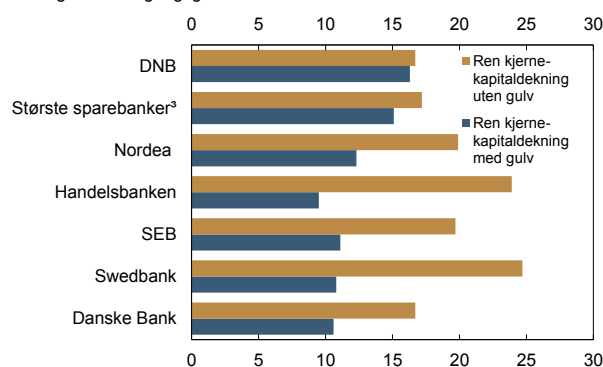
1) Foreløpige tall for september 2017.
Kilde: Norges Bank

Figur 2.10 Uvektet kjernekapitaldekning og ren kjernekapitaldekning¹ i store norske og nordiske bankkonsern. Prosent. 3. kv. 2017

1) Inkludert halve resultatet etter skatt for 1. – 3. kv. 2017.
2) Vektet gjennomsnitt av de seks største norske regionale sparebankene.
Kilder: Bankenes kvartalsrapporter, Finanstilsynet og Norges Bank

Figur 2.11 Ren kjernekapitaldekning¹ i store norske og nordiske bankkonsern med og uten overgangsgulv fra Basel I². Prosent. 3. kv. 2017

1) Inkludert halve resultatet etter skatt for 1. – 3. kv 2017.
2) Ifølge overgangsgulvet kan ikke beregningsgrunnlaget være lavere enn 80 prosent av hva det ville vært under Basel I.
3) Vektet gjennomsnitt av de seks største norske regionale sparebankene.
Kilder: Bankenes kvartalsrapporter, Finanstilsynet og Norges Bank

3 Se «Endringer i regulering av soliditet» på side 31 i *Finansiell stabilitet* 2016.

4 Se *Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet* 3/17.

store norske bankene venter ingen eller begrensede effekter av IFRS 9.

Tapsutviklingen i bankene fremover er usikker. Det er fortsatt usikkerhet om behovet for ytterligere restruktureringer i oljerelaterte foretak. Skulle de bli omfattende, kan tapene i bankene igjen øke. I tillegg kan omslaget i boligmarkedet bli mer markert enn anslått i forrige pengepolitiske rapport. Det kan bidra til lavere aktivitet i norsk økonomi og større tap i bankene.

På lengre sikt kan strukturelle endringer i økonomien påvirke kredittrisikoen til bankene. Flere sentralbanker har den siste tiden gitt vurderinger av hvordan klimaendringer kan påvirke økonomien og finansiell stabilitet. Bank of England peker for eksempel på at klimaendringer og samfunnets respons til disse representerer en finansiell risiko.⁵ Klimaendringer vil også kunne berøre norsk økonomi. I tillegg kan det være en særegen risiko knyttet til de norske bankenes eksponering mot olje-

5 Se «The Bank of England's response to climate change».

relatert virksomhet og en eventuell overgang til ikke-fossile brennstoff. Omfattende klimatiltak og teknologisk utvikling kan etter hvert svekke global oljeetter-spørsel. Det vil kunne påvirke norske oljeleverandører og derfor bankenes utlånstap.⁶ Sistnevnte vil også være avhengig av kostnadsutviklingen for offshore-prosjekter og hvordan bankene tilpasser seg fremover.

Begrenset informasjon om bankenes lånekunder gjør det krevende å anslå tapsutviklingen i bankene. Bedre tilgang på data vil gjøre det mulig å gjøre mer detaljerte og presise analyser av bankenes risiko og eksponeringer. For å styrke informasjonstilgangen har Den europeiske sentralbanken besluttet å opprette en database over utlån til foretak (AnaCredit), se boks nedenfor. Sentralbankene i Sverige og Danmark har besluttet å bygge opp liknende databaser. Tilgangen på informasjon bør styrkes også i Norge ved å opprette en tilsvarende utlånsdatabase. Den bør også inneholde lån til personmarkedet, slik som i Danmark.

6 Se Turtveit og Goldsack, kommende *Staff Memo*. Norges Bank.

NY DATABASE OVER UTLÅN TIL FORETAK FRA BANKENE I EUROSØNEN

Den europeiske sentralbanken (ECB) er i ferd med å etablere en bred database over utlån til foretak fra bankene i eurosønen. Databasen kalles AnaCredit og vil inneholde detaljert informasjon om hvert enkelt lån, inkludert informasjon om rente og pantesikkerheter. Alle lån over 25 000 euro vil være inkludert. Bankene skal fra og med begynnelsen av 2019 rapportere kvartalsvis eller hyppigere.

AnaCredit skal øke tilgangen på informasjon og styrke ECBs analyser av både pengepolitikk og finansiell stabilitet. Informasjon om hvert enkelt lån kan avdekke utviklingstrekk i segmenter eller sektorer som ikke er synlige i aggregerte kredittmål. For eksempel kan en kredittinnstramming overfor små og mellomstore foretak skjules i aggregatet av god lånetilgang for store foretak. Med økende grensekryssende bankvirksomhet vil det fremover også bli viktigere å styrke informasjonsutvekslingen mellom land. Lån til personmarkedet kan inkluderes i AnaCredit på et senere tidspunkt. Et viktig formål med databasen er å harmonisere eksisterende kredittregisterinformasjon i euro-landene.

Andre EU-land kan også delta i AnaCredit. Sentralbankene i Sverige og Danmark har besluttet å bygge opp tilsvarende databaser. Den danske databasen vil inkludere personlån i tillegg til foretakslån. En tilsvarende database bør vurderes opprettet også i Norge. Den bør inneholde lån både til foretak og personmarkedet.

Bare Sverige vil delta i datautvekslingen med ECB, men sentralbankene i Sverige, Danmark, Finland og de baltiske landene har avtalt utveksling av data for grensekryssende banker. I denne datautvekslingen vil nordiske banker med filial i Norge rapportere om sine utlån til norske foretak.

BANKENES KREDITTRISIKO PÅ UTLÅN TIL FORETAK

Bankenes tap på utlån til oljerelaterte foretak økte markert gjennom fjoråret, men har avtatt igjen de siste kvartalene. Tapene på utlån til andre næringer har holdt seg stabilt lavt. Norges Banks modell for konkurs-sannsynlighet indikerer at kredittrisikoen i ikke-oljerelaterte næringer vil holde seg relativt stabil også fremover.

Bankenes tap på foretakslån økte noe i 2016, i hovedsak drevet av tap på utlån til oljerelaterte foretak. De siste kvartalene har tap på utlån til oljerelaterte næringer avtatt og trukket ned de samlede utlånstapene (se figur 2.3).

Nedgangen i oljerelaterte næringer ser så langt ut til å ha hatt små ringvirkninger i form av økte utlånstap i andre næringer. Mens oljerelaterte utlånstap økte markert i 2016, gikk utlånstapene til næringseiendom, bygg og anlegg og varehandel noe ned, se figur 2.12.

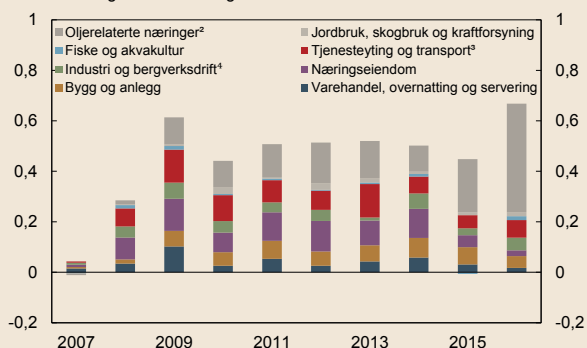
Norges Bank har utviklet en empirisk modell for overvåking av kredittrisikoen i foretakene.¹ Modellen bruker regnskapsdata, kredittvurderinger og økonomiske indikatorer på makronivå til å beregne sannsynligheten for konkurs i hvert enkelt foretak.² Modellen estimeres på næringsnivå og dekker næringene:

- Varehandel, overnatting og servering
- Bygg og anlegg
- Næringseiendom
- Industri og bergverksdrift
- Tjenesteyting og transport
- Fiske og akvakultur

1 Se side 48 i *Finansiell Stabilitet 2016* og Hjelseth, I.N. og A. Raknerud (2016) «A model of credit risk in the corporate sector based on bankruptcy prediction», *Staff Memo 20/2016*, Norges Bank.

2 De økonomiske indikatorene omfatter BNP Fastlands-Norge, 10-års swaprente, leiepriser for kontorlokaler og laksepriser.

Figur 2.12 Bankenes¹ utlånstap til foretak som andel av totale utlån til foretak. Bidrag fra hver næring. Prosent. 2007 – 2016

1) Alle banker i Norge unntatt filialer av utenlandske banker.

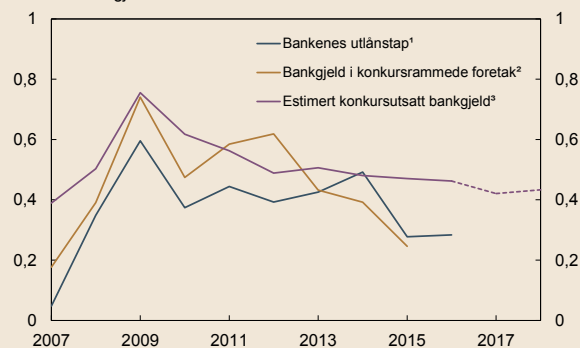
2) Utenriks sjøfart (også ikke-oljerelatert), oljeservice og utvinning av råolje. Inkluderer i tillegg bergverksdrift og transport for 2014 – 2016.

3) Transport er flyttet over til oljerelaterte næringer for 2014 – 2016 fordi næringen også inneholder oljerelatert virksomhet fra 2014.

4) Bergverksdrift er flyttet over til oljerelaterte næringer for 2014 – 2016 fordi næringen også inneholder oljerelatert virksomhet fra 2014.

Kilde: Norges Bank

Figur 2.13 Bankenes utlånstap, gjeld i konkursrammede foretak og estimert konkursutsatt gjeld. Prosent. 2007 – 2018

1) Utlånstap som andel av totale utlån til foretak. Lån til oljerelaterte næringer, kraftforsyning, jordbruk og skogbruk i figur 2.12 er tatt ut for å få mest mulig sammenliknbare tall.

2) Regnskapsført bankgjeld i foretak som er registrert konkurs 1–2 år etter siste leverte regnskap som andel av total bankgjeld.

3) Modellsanslag for 2017 og 2018.

Kilde: Norges Bank

Næringene i modellutvalget dekker om lag tre fjerdedeler av samlet bankgjeld i norske ikke-finansielle aksjeforetak. Det er ikke estimert modeller for oljerelaterte næringer, utenriks sjøfart, kraftforsyning, jordbruk og skogbruk. Estimerte konkurssansynligheter som er vektet med foretakenes regnskapsførte bankgjeld, gir et mål på andelen konkursutsatt bankgjeld i hver næring. Den konkursutsatte bankgjelden er igjen en indikator på kredittrisikoen knyttet til foretakene. Selv om det ikke er en direkte sammenheng mellom konkurser og utlåns- tap i bankene, viser seriene nokså lik utvikling, se figur 2.13.

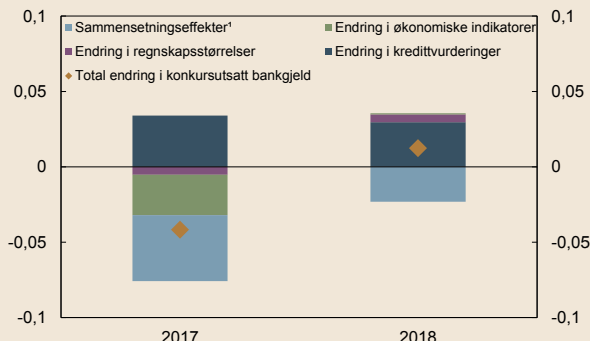
Modellen anslår at kredittrisikoen holder seg relativt stabil i år og neste år for næringene i utvalget. For inneværende år bidrar en forverring i foretakenes kredittvurderinger til å trekke estimert kredittrisiko opp, mens en bedring i makroøkonomiske indikatorer trekker kredittrisikoen ned, se figur 2.14. Fra i år til neste år er det små endringer i anslagene for de makroøkonomiske indikatorene.³ Ytterligere forverring i kredittvurderinger bidrar til å trekke kredittrisikoen litt opp.

Andelen konkursutsatt gjeld vil fremover ifølge modellen være størst innen industri og bergverksdrift, etterfulgt av varehandel, overnatting og servering og bygg og anlegg, se figur 2.15. Samlet sett står disse næringene for om lag 60 prosent av konkursutsatt bankgjeld, men under 30 prosent av den totale bankgjelden i utvalget. Det har sammenheng med at konkursfrekvensen i disse næringene i gjennomsnitt har vært høyere enn i de andre næringene i estimeringsperioden.

Næringseiendom står for nesten halvparten av bankgjelden, men bare om lag 15 prosent av samlet konkursutsatt gjeld i utvalget. Bankene har også over lengre tid hatt lave tap på utlån til næringseiendom. Lave renter, nokså stabile leiepriser og lav arealledighet har bidratt til at foretakene innen næringseiendom har hatt god inntjening og evne til å betjene gjeld de siste årene.⁴ Samtidig har lave renter bidratt til betydelig vekst i salgsprisene på næringseiendom. Forstyrrelser som en markert oppgang i internasjonale renter kan føre til betydelig prisfall på næringseiendom og redusere bankenes panteverdier, se ramme side 16. Om bankenes utlånsrenter samtidig øker, kan gjeldsbetjeningsevnen svekkes for mange næringseiendomsforetak.

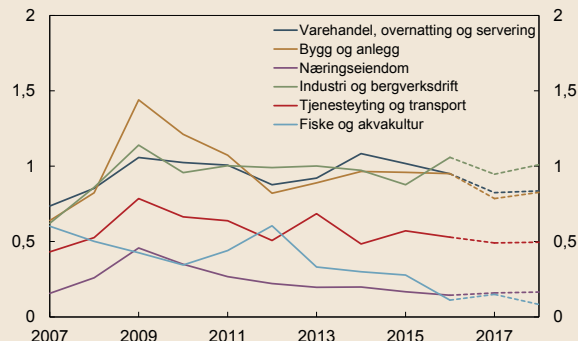
3 For flere av næringene er årsveksten for BNP Fastlands-Norge valgt som økonomisk indikator. Anslagene i *Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet 3/17* er brukt for 2017 og 2018. Nivået på konkursutsatt bankgjeld vil kunne endre seg ved endringer i utsiktene fremover.
 4 Stabile leiepriser og lav arealledighet gjelder i hovedsak for Oslo-området, hvor en stor andel av de kommersielle næringsbyggene er lokalisert. Næringseiendomsmarkedet i Stavanger, Bergen og Trondheim har hatt en litt mer blandet utvikling.

Figur 2.14 Endring i konkursutsatt bankgjeld fra foregående år. Bidrag fra hver forklaringsvariabel. Samlet for alle næringer. Prosentenheter. 2017 – 2018

1) Effekter av endringer i populasjonen, endringer i foretakenes gjeldsandel innenfor hver næring og endringer i hver nærings gjeldsandel.
 Kilde: Norges Bank

Figur 2.15 Estimert konkursutsatt bankgjeld per næring som andel av total bankgjeld i næringen. Prosent. 2007 – 2018¹

1) Modellanslag for 2017 og 2018.
 Kilde: Norges Bank

2.2 STRESSTEST – BANKENES SOLIDITET VED ET KRAFTIG TILBAKESLAG

De siste årene har bankene bygd opp en betydelig bufferkapital, som består av en bevaringsbuffer, en systemrisikobuffer, en motsyklisk kapitalbuffer og en buffer for systemviktige banker. Stresstesten tar utgangspunkt i det aktuelle risikobildet. Det preges av sårbarheter som kan øke faren for særlig uheldige utfall. Stresstesten viser at bufferne er tilstrekkelige til å bære tapene ved et eventuelt kraftig tilbakeslag i norsk økonomi. I en slik situasjon kan bankene likevel komme til å stramme kraftig inn på utlånene for å oppfylle kapitalkravene. Det kan forsterke utslagene i økonomien. For å motvirke et brått fall i samlet kreditt, kan det være riktig å sette ned tidsvarierende kapitalkrav og la bankene tære på buffere i en situasjon der de samlet har store tap. Det kan også være riktig å gi bankene tid til å bygge opp bufferne igjen for å unngå at kreditttilbudet blir unødig stramt.

Tilbakeslag i norsk økonomi

Stresstesten tar utgangspunkt i et kraftig tilbakeslag i norsk økonomi. Finansielle ubalanser kan forsterke et tilbakeslag og utløse finansiell uro når økonomien blir utsatt for forstyrrelser. Bankkrisen tidlig på 1990-tallet er et eksempel på et tilbakeslag der både forstyrrelsene og de finansielle ubalansene var store. Under finanskrisen i 2008 ble norsk økonomi utsatt for store forstyrrelser fra utlandet. Bankene var mer robuste enn før bankkrisen, og det finansielle systemet var mindre sårbart. Betydelige likviditetstiltak og ekspansiv finans- og pengepolitikk var likevel nødvendig for å dempe utslagene i økonomien.

Empiriske analyser viser at finansielle kriser rammer hardere når de finansielle ubalansene har vokst raskt i forkant.⁷ I tråd med de empiriske funnene lar vi dybden og lengden på tilbakeslaget i denne stress-testen avhenge av nivået på de finansielle ubalansene i Norge.⁸ Vi benytter kredittgapet, som er avviket mellom kreditt målt i forhold til BNP og en beregnet trend, som et mål på de finansielle ubalansene, se figur 2.16.

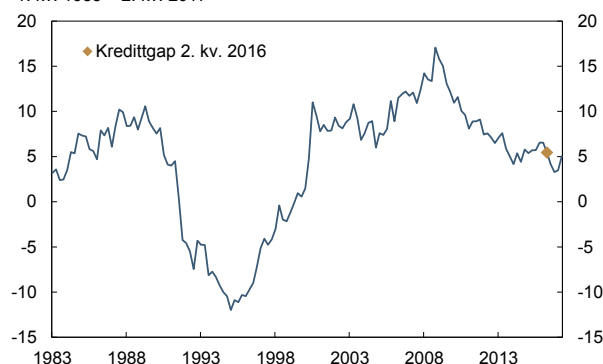
Sammenhengen mellom finansielle ubalanser og utslag i økonomien varierer mellom land og over tid. Det empiriske grunnlaget som er benyttet i stress-testen inneholder data fra 20 OECD-land tilbake til 1975. Analysen kontrollerer ikke for hvordan tilbakeslagene er blitt påvirket av finans- og pengepolitikk. For eksempel vil bankkriser i land med fast valutakurs ofte være kraftigere enn i land med inflasjonsstyring og flytende valutakurs.

Stresstesten bygger på to ulike realøkonomiske forløp. I stressalternativ 1 forutsettes det at de finansielle ubalansene tilsvarer nivået på kredittgapet ved utgangen av andre kvartal 2017. Det er om lag samme nivå som for et år siden (se figur 2.16).

Kredittgapet er et bredt mål og vil ikke kunne fange opp alle ubalansene. Sårbarheten kan øke i deler av det finansielle systemet, og systemet kan bli mer sammenvevd, uten at det vises i et aggregert kredittmål. I tillegg kan endringer i den økonomiske politikken eller regulering av det finansielle systemet påvirke økonomiens virkemåte. Norges Bank benytter mange ulike indikatorer for å få et mer utfyllende risikobilde, se ramme om temperaturkart for måling av systemrisiko på side 17.

Stressalternativ 2 er ment å reflektere usikkerheten rundt nivået på de finansielle ubalansene. Her legger vi til grunn at de finansielle ubalansene er større og tilsvarer gjennomsnittlig kredittgap de siste fem årene

Figur 2.16 Kredittgap. Samlet kreditt for Fastlands-Norge¹ som andel av BNP for Fastlands-Norge. Avvik fra beregnet trend.² Prosentenheter. 1. kv. 1983 – 2. kv. 2017

1) Summen av K2 husholdninger og K3 ikke-finansielle foretak i Fastlands-Norge (alle ikke-finansielle foretak før 1995). K3 ikke-finansielle foretak inneholder K2 ikke-finansielle foretak og utenlandsgjeld i Fastlands-Norge.

2) Trend er beregnet med et ensidig Hodrick Prescott-filter, data fra 4. kv. 1975 til 2. kv. 2017 og en enkel prognose. Lambda = 400 000.

Kilder: Det internasjonale pengefondet (IMF), Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

7 Se for eksempel Jorda, O., M. Schularick og A.M. Taylor (2013) «When credit bites back». *Journal of Money Credit and Banking*, 45.

8 Metoden er beskrevet i blant annet Jorda, O., M. Schularick og A.M. Taylor (2013) «When credit bites back». *Journal of Money Credit and Banking*, 45. Datasettet og datering av finansielle kriser baserer seg på Anundsen, A.K., K. Gerdrup, F. Hansen og K. Kragh-Sørensen (2016) «Bubbles and crises: The role of house prices and credit». *Journal of Applied Econometrics*.

Tabell 2.1 Makroøkonomiske hovedstørrelser i stresstestene. Prosentvis endring fra foregående år¹

	2017 ²	2018	2019	2020	2021
BNP for Fastlands-Norge					
- Alternativ 1	2,0	-1,1	-0,9	3,4	2,9
- Alternativ 2	2,0	-1,2	-2,3	2,1	1,6
Privat konsum					
- Alternativ 1	2,7	-0,4	0,0	3,3	3,0
- Alternativ 2	2,7	-1,0	-1,5	2,6	1,3
Registrert arbeidsledighet (rate, nivå)					
- Alternativ 1	2,7	3,9	6,2	6,2	5,9
- Alternativ 2	2,7	4,2	7,3	7,8	7,7
Tremåneders NIBOR (nivå)					
- Alternativ 1	0,9	1,5	1,5	1,0	1,0
- Alternativ 2	0,9	2,0	2,0	1,5	1,0
Vektet påslag for OMF og seniorobligasjoner³					
- Alternativ 1	0,7	0,8	0,9	1,0	1,1
- Alternativ 2	0,7	0,8	1,0	1,1	1,2
Boligpriser					
- Alternativ 1	5,9	-4,3	-9,1	-7,8	-4,3
- Alternativ 2	5,9	-6,3	-12,2	-11,4	-6,2
Kreditt (K2) til husholdninger⁴					
- Alternativ 1	6,6	5,0	3,7	2,7	0,8
- Alternativ 2	6,6	3,6	2,2	1,2	-0,7
Kreditt (K2) til ikke-finansielle foretak i Fastlands-Norge⁴					
- Alternativ 1	4,4	-4,5	-3,3	4,0	4,9
- Alternativ 2	4,4	-5,0	-6,1	0,8	0,4
Utlånstap (rate, nivå)					
- Alternativ 1	0,1	1,8	2,4	2,0	1,6
- Alternativ 2	0,1	1,8	2,7	2,6	2,4

1 Der ikke annet fremgår. Nivåvariabler er målt som årlige gjennomsnitt.

2 Referansebane for BNP for Fastlands-Norge, privat konsum, ledighet, tremåneders NIBOR, boligpriser og kreditt til husholdninger (K2) er hentet fra Pengepolitisk rapport 3/2017.

3 De økte påslagene får kun effekt for nye obligasjonslån.

4 Endring i beholdning målt ved utgangen av året.

Kilder: Eiendom Norge, Eiendomsverdi AS, Finn.no, NAV, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

før finanskrisen. De viktigste sårbarhetene i det norske finansielle systemet er omtalt i kapittel 1 «*Risiko-bildet*», se boks side 9. Høy gjeld i husholdningene og høye eiendomspriser kan tyde på at de finansielle ubalansene er større enn hva det samlede kredittgapet indikerer. Den høye gjelden øker risikoen for at husholdningene strammer inn på konsumet dersom boligprisene skulle falle eller rentenivået øke, se også kapittel 4 «*Husholdningenes gjeld og koblingen til boligmarkedet*».

Utslagene i stressalternativ 1 er noe mindre enn under bankkrisen tidlig på 1990-tallet, mens i stressalternativ 2 er utslagene om lag som under bankkrisen. I begge alternativene faller BNP for Fastlands-Norge i 2018 og 2019, før veksten tar seg opp igjen de påfølgende to årene, se tabell 2.1. Arbeidsledigheten øker kraftig og holder seg høy. Boligprisene faller med 25–35 prosent. Husholdningene strammer inn på konsumet og boliginvesteringene faller kraftig.

Økt mislighold og store tap

I analysen legger vi til grunn at finansiell uro påfører bankene store tap på verdipapirer og øker risiko-påslagene på bankenes finansiering. Bankene har likevel tilgang på finansiering. Bankene må skrive ned verdien på beholdningen av aksjer og rentepapirer med henholdsvis 40 og 5 prosent ved begynnelsen av stressperioden.

I begge stressalternativene settes styringsrenten ned til null i løpet av 2018. Høyere risikopåslag gjør at innlånskostnadene øker og holder seg høye i hele stressperioden, til tross for lavere styringsrente. Historisk er det ulike erfaringer med tanke på bankenes evne til å opprettholde rentemarginen. Vi legger til grunn at bankene tilpasser utlånsrentene slik at de oppnår samme margin mot innlånskostnadene som før stressperioden. Det innebærer at utlånsrentene øker. Resultatene i stresstesten er sensitive for antakelser om utlånsrentene. Hvis vi antar at marginen mot innlånskostnadene er 0,5 prosentenheter lavere i stressperioden, svekkes bankenes inntjening kraftig. Svekkelsen tilsvarer et fall i makrobankens rene kjernekapitaldekning på om lag 3 prosentenheter i løpet av stressperioden.

Kredittveksten faller i begge stressalternativene. For foretakene faller veksten markert, se tabell 2.1.

Kredittveksten til husholdningene holder seg stort sett positiv gjennom perioden, men blir langt svakere enn vi har sett de seneste årene. Kredittutviklingen i stresstesten avhenger særlig av antakelser om samspillet mellom makroøkonomien og banksektoren. Vi antar at fallet i kreditten er på linje med fall i tidligere finansielle kriser. Fallet i kredittveksten kan skyldes både strammere kredittpraksis i bankene og lavere etterspørsel etter lån.

Økte rentekostnader og svak økonomisk utvikling gir økt mislighold av lån til både husholdninger og foretak. Økt mislighold og reduserte panteverdier øker bankenes utlånstap kraftig, se figur 2.17. Det er særlig tap på utlån til foretak som øker. Tapsutviklingen følger historiske sammenhenger som ikke inneholder effekter av nye regnskapsregler for tapsføring (IFRS 9). IFRS 9 kan føre til at bankene må bokføre tapene tidligere enn hva som er lagt til grunn i stresstesten, se ramme på side 36.

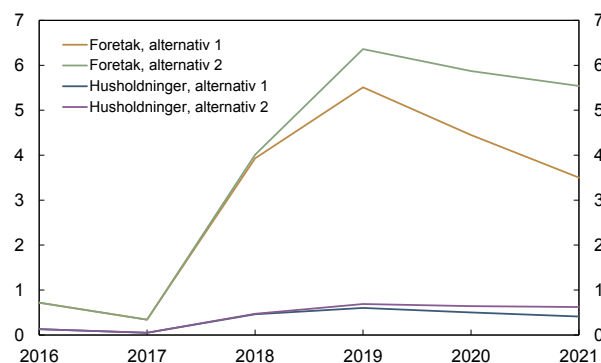
Kapitalbufferne dekker tapene i stresstesten

Stresstesten gjennomføres for en makrobank som omfatter ni store norske banker: DNB Bank, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Sør, SpareBank 1 Østlandet, SpareBank 1 Nord-Norge, Sbanken⁹ og Sparebanken Møre. Makrobanken er et vektet gjennomsnitt av de ni bankene. Utviklingen i lønnsomhet og kapitaldekning kan variere mye mellom bankene i stresstesten.

Utlånstapene i bankene er beregnet med utgangspunkt i tall for foretaks- og husholdningssektorene som helhet. Det er ikke gjort særskilte analyser av risikoen for tap for den enkelte banks utlån utover å ta hensyn til fordelingen mellom utlån til de to sektorene. Analysen vil derfor undervurdere forskjeller i taprisiko mellom bankene.

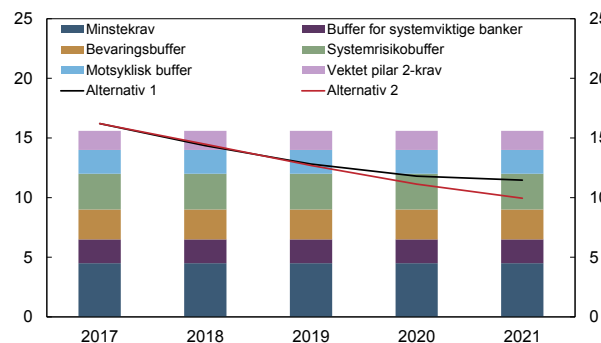
Store tap på utlån og verdipapirer fører til svake resultater i bankene gjennom hele stressperioden. Bankenes risikovekter øker noe som følge av økt mislighold og fall i panteverdier, og generelt svekkede økonomiske utsikter. Store tap og økte risikovekter reduserer kapitaldekningen i begge stressalternativene, se figur 2.18.

Figur 2.17 Utlånstap som andel av brutto utlån til sektoren. Makrobanken. Prosent. 2016 – 2021¹

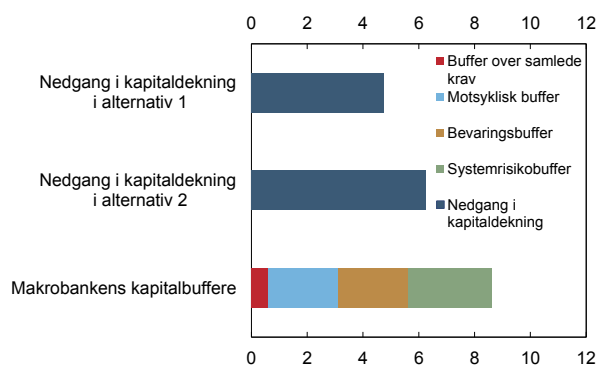
1) Fremskrivninger for 3. kv. 2017 – 4. kv. 2021. Historisk tapsfordeling er benyttet til å fordele utlånstap mellom foretak og husholdninger.
Kilder: SNL Financial, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 2.18 Ren kjernekapitaldekning i stressalternativene og krav til ren kjernekapitaldekning under pilar 1 og pilar 2.¹ Prosent. 2017 – 2021²

1) Krav til stresstestbankene er vektet med bankenes beregningsgrunnlag.
2) Fremskrivninger for 3. kv. 2017 – 4. kv. 2021.
Kilder: Finanstilsynet, SNL Financial og Norges Bank

Figur 2.19 Makrobankens kapitalbuffer og nedgang i kapitaldekning¹ i stressalternativene. Målt i ren kjernekapitaldekning. Prosentenheter

1) Nedgang i ren kjernekapitaldekning fra 4. kv. 2017 til 4. kv. 2021.
Kilder: SNL Financial og Norges Bank

⁹ Skandiabanken skifter høsten 2017 navn og profil til Sbanken.

Vi antar at bankene gjør flere tilpasninger for å dempe utslagene i inntjening og kapitaldekning. Bankenes driftskostnader antas å holde seg om lag uendret som andel av driftsinntektene i stressperioden. Sammen med antakelsen om at bankene opprettholder marginen mot innlånskostnadene bidrar det til forholdsvis god inntjening før tap. Det er lagt til grunn at bankene ikke betaler utbytte i stressperioden. Antakelsen om null utbytte, sammen med lavere utlån og forholdsvis god inntjening før tap, bidrar til å dempe fallet i kapitaldekningen. På den andre siden kan innføringen av IFRS 9 føre til et kraftigere fall i kapitaldekningen (se ramme på side 36).

Vi legger til grunn at makrobanken må møte et samlet pilar 1-krav til ren kjernekapitaldekning på 14 prosent, tilsvarende pilar 1-kravet for systemviktige banker fra 31. desember 2017 (se figur 2.18). Bankene må også møte pilar 2-krav fra Finanstilsynet. Gjennomsnittlig pilar 2-krav for bankene i stresstesten er 1,6 prosent. Det innebærer at det samlede kapitalkravet for makrobanken er 15,6 prosent.

Bankene bryter det samlede kapitalkravet i begge alternativene. I stressalternativ 1 faller makrobankens rene kjernekapitaldekning til 11,5 prosent i 2021. I stressalternativ 2 faller den rene kjernekapitaldekningen til 10,0 prosent. I begge stressalternativene overholder makrobanken kravet til uvektet kjernekapitaldekning på 6 prosent for systemviktige banker. Tapene i stressalternativene vil ikke bidra til at makrobanken bryter det kommende MREL-kravet, fordi tapene i sin helhet dekkes med bufferkapital som ikke teller med i oppfyllelsen av MREL, se ramme side 40.¹⁰ Det innebærer at hverken restriksjoner grunnet brudd på MREL eller krisehåndtering blir iverksatt.

Ved tilbakeslag i økonomien og store tap i bankene skal den motsykliske kapitalbufferen settes ned for å motvirke at strammere utlånspraksis forsterker nedgangen. Bankene kan også tære på andre buffere i perioder med tap. Kravet til bevaringsbuffer er permanent, men bufferen kan tæres på i dårlige tider.¹¹ Kravet til systemrisikobuffer kan bli satt ned fra dagens nivå på 3 prosent. I tillegg har bankene som regel en egen buffer utover det samlede kapitalkravet.

¹⁰ Forutsatt at bankene i utgangspunktet oppfyller de kommende MREL-kravene som ennå ikke er fastsatt.

¹¹ Se artikkel 129 i CRD IV og punkt 79 og 80 i fortalet til CRD IV.

Kapitalbehovet i stressalternativ 1 dekkes av bankenes egen buffer utover det samlede kapitalkravet sammen med den motsykliske kapitalbufferen og bevaringsbufferen, se figur 2.19. I stressalternativ 2 må bankene også tære på deler av systemrisikobufferen. Utslagene i stressalternativ 2 reflekterer til en viss grad strukturelle sårbarheter som systemrisikobufferen skal dekke, blant annet høye gjeldsnivåer i husholdningene, høye boligpriser og relativt sterke konjunktursvingninger i norsk økonomi.¹²

Bankene kan velge å stramme mye inn på utlån

Utslagene i økonomien kan bli betydelig større dersom bankene strammer inn på utlånene for å overholde bufferkravene.¹³ Utviklingen i stressalternativene, der bankenes utlån følger historiske sammenhenger, innebærer at makrobanken bryter både pilar 2-kravet og flere bufferkrav. Praksis i Norge er at pilar 2-kravene legges på toppen av bufferkravene i pilar 1. Konsekvenser av å bryte pilar 2-kravet vil derfor ha betydning for hvordan bankene tilpasser seg de samlede kravene.

Kapitaldekningsreglene legger opp til at bufferne under pilar 1 kan brukes i dårlige tider. Reglene begrenser utbyttebetalingene til banker som tærer på disse bufferne, se boks på side 35. Med pilar 2-krav på toppen av alle kravene under pilar 1, vil en bank bryte pilar 2-kravet før den tærer på bufferne under pilar 1. Dersom ren kjernekapitaldekning faller under det samlede kravet under pilar 1 og pilar 2, krever Finanstilsynet at bankene umiddelbart melder fra og deretter legger frem en plan for å gjenopprette oppfyllelsen av det samlede kapitalkravet.¹⁴ Finanstilsynet har også adgang til å pålegge flere restriksjoner.¹⁵ Det kan være pålegg om å begrense utbetaling av bonus eller pålegg om ikke å utbetale utbytte og renter på kjernekapital. Finanstilsynet kan også kreve endringer i driften. I tillegg gir kapitaldekningsreglene¹⁶ Finanstilsynet adgang til å tilbakekalle konsesjonen til banker som bryter kapitalkrav.

¹² Se kapittel 3 i Meld. st. 1 (2017–2018) *Nasjonalbudsjettet 2018*.

¹³ Virkningen på økonomien av at de største norske bankene strammer inn på utlån avhenger av om de øvrige bankene, og særlig filialene av utenlandske banker, også strammer inn. Det er ikke analysert i stresstesten. Filialer av utenlandske banker har hatt mer volatil utlånsvekst enn norske banker de siste 10 årene, se Turtveit (2017) «Filialer av utenlandske banker og kredittilbud». *Aktuell kommentar* 3/2017. Norges Bank.

¹⁴ Se Finanstilsynet (2017), «Informasjon om Finanstilsynets offentliggjøring av vedtak om pilar 2-krav for enkeltbanker» 17. april 2017.

¹⁵ Se Finansforetaksloven § 14-6.

¹⁶ Se artikkel 18d i CRD IV.

Muligheten for alvorlige konsekvenser av å bryte pilar 2-krav kan føre til at bankene velger å stramme kraftig inn på utlånene for å overholde kapitalkravene. Dersom Finanstilsynet pålegger bankene strenge restriksjoner ved brudd på pilar 2-krav, vil bankene i praksis bare kunne tære på sine kapitalbuffer dersom bufferkravene settes ned. Kravene til motsyklisk kapitalbuffer og systemrisikobuffer kan settes ned, mens kravene til bevaringsbuffer og buffer for systemviktige banker trolig vil ligge fast.

Enkle beregninger¹⁷ indikerer at flere av bankene må stramme kraftig inn på utlånene i stressalternativene dersom de skal overholde det samlede kapitalkravet under pilar 1 og pilar 2, se figur 2.21. Banken med størst behov for innstramming må redusere utlånene med over 20 prosent i stressalternativ 1 for å overholde det samlede kravet i stressperioden. Beregningene indikerer at innstrammingen blir noe mindre dersom kravet til den motsykliske kapitalbufferen settes ned til null. Behovet for innstramming vil også bli mindre dersom bankene får adgang til å gjenopprette oppfyllelsen av kapitalkravene over en relativt lang periode.

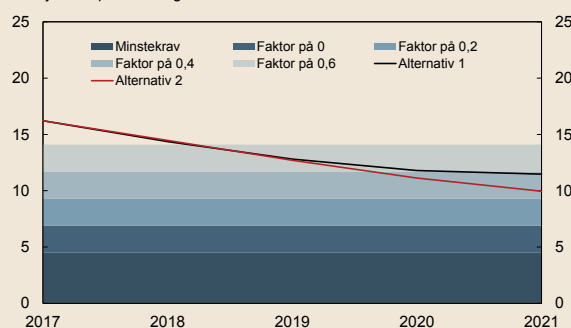
Bankene kan også gjøre andre tilpasninger som reduserer behovet for å stramme inn på utlånene. En mulighet er å utstede ny egenkapital. Det kan både være kostbart og vanskelig i en situasjon med finansiell uro og svake makroøkonomiske utsikter. En annen mulighet kan være å selge eiendeler. Det kan imidlertid innebære store tap på grunn av verdifall. Salg av eiendeler kan dessuten forsterke verdifallet og påføre andre banker ytterligere tap.

17 Det er lagt til grunn at banker som står i fare for å bryte det samlede kapitalkravet, strammer inn på foretakslån for å oppfylle kravet. Øvrige banker har samme utlånsvekst som i stressalternativ 1. Alle andre forutsetninger tilsvarer forutsetningene i alternativ 1. Bankenes tilpasning er basert på en strukturell modell som er beskrevet i rammen «En modell for en banks tilpasning til et motsyklisk kapitalkrav» i *Finansiell stabilitet* 2016.

UTBYTTEBEGRENSNINGER VED BRUDD PÅ BUFFERKRAV

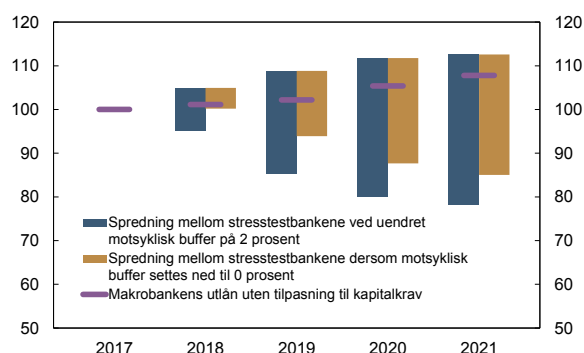
Kapitaldekningsreglene setter grenser for utbyttebetalingene for banker som bryter bufferkravene under pilar 1. Størrelsen på begrensningene avhenger av hvor lav den rene kjernekapitaldekningen er i forhold til det kombinerte bufferkravet, som er summen av krav til bevaringsbuffer, systemrisikobuffer, buffer for systemviktige banker og motsyklisk kapitalbuffer. Ved utgangen av 2017 vil det kombinerte bufferkravet være 9,5 prosent (se figur 2.5). Reglene angir fire soner for hvor stor andel av resultatet bankene kan betale som utbytte til eierne, se figur 2.20. Jo lavere kapitaldekningen er, desto lavere er den tillatte utbytteandelen.

Figur 2.20 Ren kjernekapitaldekning i stressalternativene og pilar 1-krav til ren kjernekapitaldekning. Prosent. 2017 – 2021¹

1) Fremskrivninger for 3. kv. 2017 – 4. kv. 2021.
Kilder: SNL Financial og Norges Bank

Figur 2.21 Utvikling i bankenes utlån i stressalternativ 1 ved tilpasning til kapitalkrav under pilar 1 og pilar 2.¹ Indeks. 2017 = 100. 2017 – 2021²

1) Basert på hver enkelt banks samlede krav under pilar 1 og pilar 2.
2) Fremskrivninger for 2017 – 2021.
Kilder: Finanstilsynet, SNL Financial og Norges Bank

NYE REGNSKAPSREGLER ENDRER BANKENES TAPSFØRING

Nye regnskapsregler for tapsføring (IFRS 9) blir innført fra 2018. Under IFRS 9 skal nedskrivningene på utlån bygge på mer fremoverskuende vurderinger enn under dagens regelverk. Det kan øke bankenes utlånstap, både når regelverket blir implementert og i nedgangsperioder når kredittrisikoen øker. Flere av de store norske bankene venter ingen eller begrensede effekter av IFRS 9.

Under finanskrisen ble regnskapsreglene for bokføring av tap på utlån kritisert, i hovedsak fordi de ikke krever at bankene vurderer utviklingen i tapsrisikoen fremover. Etter dagens regnskapsregler under International Accounting Standard (IAS) 39 skal bankene bare skrive ned verdien på utlån dersom det er objektive bevis for at det har inntruffet en tapshendelse («incurred loss»). Med en slik praksis blir bankenes tap ofte bokført for sent. Som et svar på kritikken vil det fra januar 2018 innføres nye regnskapsregler, International Financial Reporting Standards (IFRS) 9, hvor nedskrivninger på utlån skal reflektere forventede tap.¹ IFRS 9 skal også legge til rette for god kredittrisikostyring i bankene.

Under de nye reglene skal nedskrivninger for tap på utlån bygge på vurderinger av fremoverskuende informasjon. Forventede tap skal beregnes ved å vekte sammen forventet diskontert kontantstrøm fra utlånene under forskjellige utfall med en sannsynlighet for hvert av utfallene. I utgangspunktet skal nedskrivningene bygge på beregninger av forventede tap det neste året (trinn 1), se figur 2.22. Hvis kredittrisikoen på et lån øker betydelig, skal bankene gjøre nedskrivninger for forventede tap over hele lånets løpetid (trinn 2 og 3). Endring i klassifisering fra trinn 2 til 3 krever ytterligere objektive bevis for verdifall, for eksempel at en tapshendelse har inntruffet.

IFRS 9 kan øke bankenes utlånstap, både når regelverket blir implementert og i nedgangsperioder, fordi nedskrivningene nå skal bygge på mer fremoverskuende vurderinger enn under forrige regnskapsstandard (IAS 39). Tapene vil derfor kunne komme tidligere i nedgangsperioden. Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA) har analysert virkningene av å implementere IFRS 9 på de europeiske bankenes utlånstap og kapitaldekning.

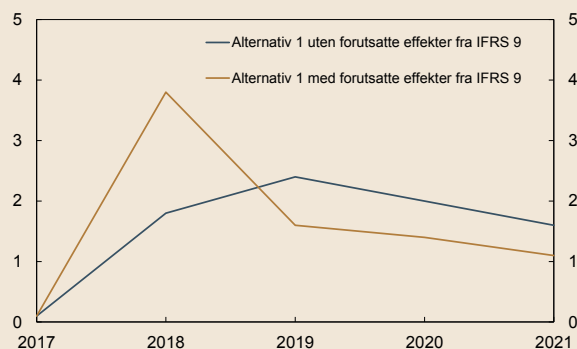
¹ Se Stefano «IFRS 9 Implementation». Kommende Aktuell Kommentar. Norges Bank.

Figur 2.22 Nedskrivninger under IFRS 9

Kilde: EY (2017)

Figur 2.23 Utlånstap som andel av brutto utlån i stressalternativ 1. Med og uten forutsatte effekter av IFRS 9. Prosent. 2017 – 2021¹

¹) Fremskrivninger.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

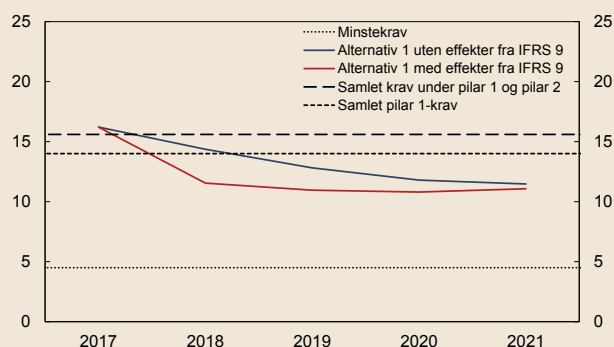
Resultatene tyder på at nedskrivningene i gjennomsnitt kan øke med om lag 13 prosent når regelverket blir innført. Det vil redusere ren kjernekapitaldekning med i gjennomsnitt 45 basispunkter, men de beregnede effektene av IFRS 9 varierer betydelig mellom bankene. EU-kommisjonen har foreslått overgangsregler for IFRS 9, slik at virkningene på kapitaldekning kan fases inn over flere år. Flere av de store norske bankene² venter ingen eller begrensede effekter av IFRS 9. Det kan skyldes at norske banker har lav kredittrisiko sammenliknet med andre europeiske banker. I årsrapporten for 2016 indikerer DNB Bank at de nye regnskapsreglene vil øke nedskrivningene, men at det er for tidlig å gi et pålitelig estimat.

IFRS 9 kan også øke tapsnedskrivningene i nedgangsperioder, fordi bankene i større grad må gjøre nedskrivninger for forventede tap over hele løpetiden på lånene når kredittrisikoen øker (trinn 2 og 3). Det europeiske systemrisikorådet (ESRB) peker på at IFRS 9 kan føre til mer disiplin i bankenes tapsføring og større åpenhet rundt kvaliteten på utlånene.³ Det kan bedre markedets tillit til bankene i nedgangsperioder. Samtidig viser en modellbasert analyse av Abad og Suarez (2017)⁴ at IFRS 9 kan føre til at bankene strammer mer inn på utlånene i dårlige tider dersom forventede tap øker raskt.

IFRS 9 kan føre til at bankene må bokføre tapene tidligere enn hva som er lagt til grunn i stresstesten. I stress-testen følger tapsutviklingen historiske sammenhenger som ikke inneholder effekter av IFRS 9. Bankenes tap øker kraftig både i 2018 og 2019 og holder seg også høye i 2020 og 2021 (se figur 2.17). I begge stressalternativene vil kredittrisikoen øke betydelig allerede i 2018, og en stor del av lånene ville blitt klassifisert i trinn 2 og 3 under IFRS 9. Dersom vi antar at bankene må bokføre en tredel av tapene i perioden 2019–2021 allerede i 2018, se figur 2.23, vil makrobankens kapitaldekning falle kraftig i 2018, se figur 2.24.

- 2 Kommunalbanken, Nordea Eiendomsrett, SpareBank 1 SR-Bank, SpareBank 1 Østlandet, SpareBank 1 Nord-Norge, SpareBank 1 SMN og Sparebanken Sør.
 3 European Systemic Risk Board (2017) «Financial stability implications of IFRS 9», 7/2017. ESRB.
 4 Abad, J. og J. Suarez (2017) «Assessing the cyclical implications of IFRS 9, a recursive model». *Occasional Paper Series 12/2017*. ESRB.

Figur 2.24 Makrobankens rene kjernekapitaldekning i stressalternativ 1. Med og uten effekter av IFRS 9. Krav til ren kjernekapitaldekning under pilar 1 og pilar 2.¹ Prosent. 2017 – 2021²

- 1) Krav til stresstestbankene er vektet med deres beregningsgrunnlag.
 2) Fremskrivninger for 3. kv. 2017 – 4. kv. 2021.
 Kilder: SNL Financial og Norges Bank

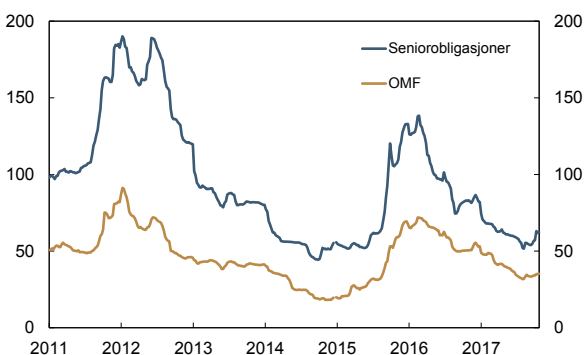
3 Bankenes finansiering

3.1 SAMMENSETNINGEN AV FINANSIERINGEN KAN ENDRES MED NYE KRAV	38
• Nye krav til bankenes kapital- og gjeldsstruktur	39
• Bankenes kortsiktige finansiering i valuta	39
3.2 LIKVIDITETSREGELVERKET ER FERDIGSTILT	41
• God likviditetsdekning i bankene	42

3.3 TEMA: FINANSIERING AV FORBRUKSLÅNSBANKER	43
• Høy grad av innskuddsfinansiering	44
RAMME: Minstekrav til ansvarlige forpliktelser (MREL)	40
RAMME: Likviditeten i det norske obligasjons- og sertifikatmarkedet	46

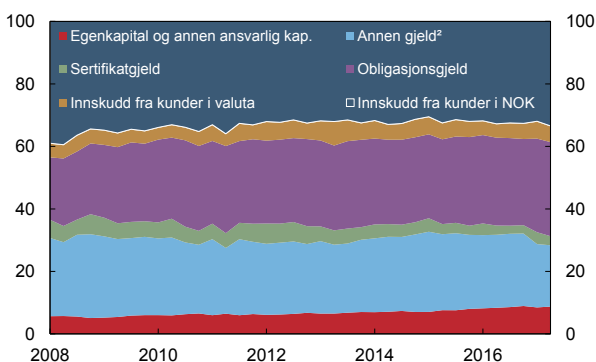
Bankene har god tilgang på markedsfinansiering. Nye krav til gjeldsstruktur i bankene kan endre sammensetningen av finansieringen. Likviditetsregelverket er avklart, og bankene møter kravene med god margin. Avgiften bankene betaler til innskuddsgarantifondet bør reflektere risikoen den enkelte bank utsetter fondet for.

Figur 3.1 Risikopåslag i Norge. Differanse mot tremåneders Nibor. 5-års løpetid. Basispunkter. 7. januar 2011 – 27. oktober 2017

Kilde: Nordic Bond Pricing

Figur 3.2 Finansieringsstruktur.¹ Norske banker og OMF-kredittforetak. Prosent. 1. kv. 2008 – 2. kv. 2017

1) Ikke konsolidert. Justert for bytteordningen. Nordea Bank Norge er ekskludert fra og med 1. kv. 2017.
2) Annen gjeld er konsernintern gjeld, finansielle derivater, gjenkjøpsavtaler m.m.
Kilde: Norges Bank

3.1 SAMMENSETNINGEN AV FINANSIERINGEN KAN ENDRES MED NYE KRAV

Risikopåslagene på bankenes markedsfinansiering er lavere enn gjennomsnittet de siste årene. Nytt regelverk for krisehåndtering kan endre sammensetningen av bankenes finansiering. Reformene i det amerikanske pengemarkedet har ikke ført til store forstyrrelser for norske banker.

Norske banker og kredittforetak har god tilgang på markedsfinansiering, både i norske kroner og andre valutaer. Risikopåslagene på bankenes finansiering har falt den siste tiden, og er under gjennomsnittet for de siste årene, se figur 3.1.

Kundeinnskudd og langsiktig markedsfinansiering er de viktigste finansieringskildene til norske banker¹, se figur 3.2. Innskuddene utgjør omtrent 40 prosent av bankenes samlede finansiering, mens langsiktig markedsfinansiering utgjør om lag 30 prosent. Over halvparten av obligasjonsfinansieringen er i form av obligasjoner med fortrinnsrett (OMF), som siden 2007 har erstattet mye av bankenes usikrede markedsfinansiering, se figur 3.3. I tillegg utsteder norske banker fondsobligasjoner og ansvarlige lån.² De tar tap før andre obligasjoner og kan benyttes til å

1) Norske banker og OMF-kredittforetak. Betegnelsen «banker» brukes i den videre teksten.

2) Hybrid- og tilleggs kapital.

oppfylle deler av kapitalkravene samt krav i det nye krisehåndteringsregelverket.

Nye krav til bankenes kapital- og gjeldsstruktur

Når EUs nye regelverk for krisehåndtering blir innført i Norge, se ramme side 19, vil norske banker bli stilt overfor nye krav til sammensetningen av kapital og gjeld. Bankene vil få fastsatt individuelle minstekrav til gjeld og ansvarlig kapital som lett kan nedskrives og/eller konverteres til egenkapital, såkalt MREL (Minimum Requirement for Own Funds and Eligible Liabilities), se ramme side 40. Norske banker har i gjennomsnitt 39 prosent MREL-kvalifiserende kapital og gjeld i forhold til risikovektede eiendeler. Det er litt over det europeiske gjennomsnittet.³

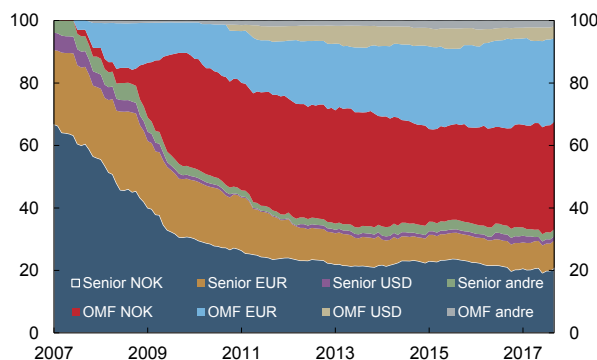
MREL-kravene er ennå ikke fastsatt, verken i EU eller i Norge. En viktig avklaring vil være om seniorobligasjoner kan telle med som kvalifiserende gjeld. I EU er det enighet om at det skal innføres en ny gjeldsklasse med subordinert usikret gjeld, såkalt «tier 3». Den nye gjeldsklassen vil få prioritet mellom seniorobligasjoner og ansvarlig lånekapital (tier 2 kapital) og kan inngå som MREL-kvalifiserende gjeld uten at det oppstår juridisk usikkerhet rundt prioritetsrekkefølgen på gjelden. Tier 3-kapital har blant annet blitt innført i Frankrike.

I Norge er det ennå ikke avklart hvordan gjeld som kan inngå i MREL skal utformes. Hvis bankene utsteder en ny klasse av gjeldsinstrumenter vil finansieringsstrukturen deres endres. Det kan både føre til mindre utstedelse av seniorobligasjoner og at disse blir sikrere fordi bankene får mer gjeld som kan ta tap før seniorobligasjoner må ta tap. Det kan også påvirke bankenes finansieringskostnader. Risikopåslagene på de mest tapsutsatte gjeldsklassene kan øke, mens gjeld som ikke kvalifiserer i MREL kan få lavere risiko-påslag.

Bankenes kortsiktige finansiering i valuta

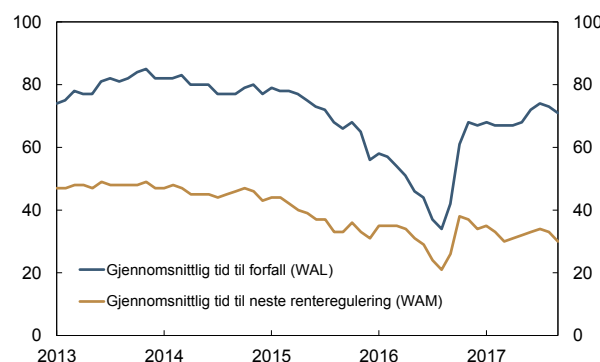
Mange internasjonale banker, deriblant DNB, henter mye kortsiktig finansiering i det amerikanske pengemarkedet. De viktigste investorene har vært pengemarkedsfond. Høsten 2016 ble det gjennomført en større reform av pengemarkedsfondene i USA.⁴ I forkant av reformen reduserte pengemarkedsfondene løpetiden på plasseringene, se figur 3.4, slik

Figur 3.3 Utestående obligasjonsfinansiering i Norge.¹ Valutafordelt. Prosent. Januar 2007 – september 2017

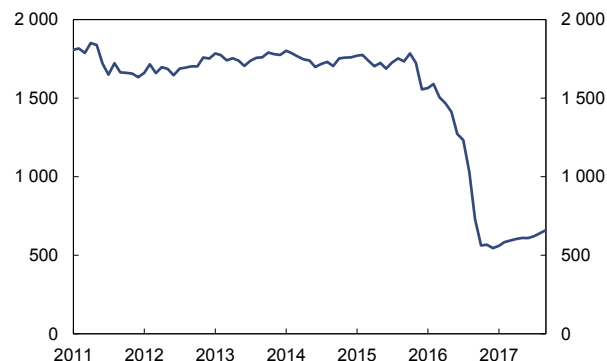
1) Norske banker og OMF-kredittforetak.
Kilder: Bloomberg og Stamdata

Figur 3.4 Løpetid på investeringene til amerikanske prime pengemarkedsfond. Gjennomsnitt. Antall dager. Januar 2013 – september 2017

Kilde: Investment Company Institute

Figur 3.5 Forvaltningskapital i amerikanske prime pengemarkedsfond. Milliarder USD. Januar 2011 – september 2017

Kilde: Office of Financial Research

3 Se notat om minstekrav til ansvarlige forpliktelser (MREL) fra Finanstilsynet (2017).

4 Se også *Finansiell Stabilitet* 2016, s. 38.

MINSTEKRAV TIL ANSVARLIGE FORPLIKTELSER (MREL)

MREL (Minimum Requirement for Own Funds and Eligible Liabilities) er en viktig del av EUs direktiv for krisehåndtering av banker (BRRD). Regjeringen la før sommeren frem forslag til nytt regelverk for krisehåndtering i Norge, se ramme side 19. Lovforslaget er i stor grad basert på EU-direktivet. MREL-kravene og detaljer rundt kvalifiserende gjeld er ennå ikke avklart i EU. Når det norske regelverket for krisehåndtering og detaljene rundt MREL er avklart, kan krav til MREL utformes for norske banker.

Kravene til MREL innebærer at bankene får et minstekrav til hvor stor andel av bankenes gjeld som raskt og enkelt kan nedskrives og/eller konverteres til egenkapital og skal bidra til at:

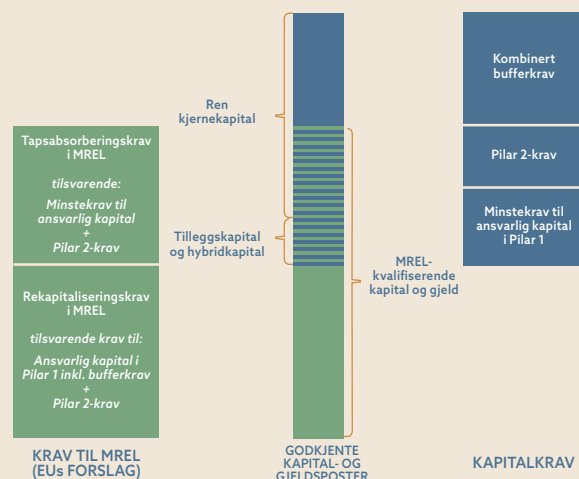
- Tap i bankene blir dekket av eiere og kreditorer på en effektiv måte (tapsabsorberingselement).
- Det blir mulig å foreta en rask intern rekapitalisering («bail-in») for å gjenopprette kapitaldekningen slik at driften kan videreføres (rekapitaliseringselement).

MREL blir et minstekrav som krisehåndteringsmyndigheten fastsetter for hver enkelt bank. Kravet skal oppfylles med ansvarlig kapital og/eller seniorgjeld og innskudd uten innskyterpreferanse med over ett år gjenværende løpetid. Ved beregningen av MREL-kvalifiserende kapital og gjeld kan egenkapital som brukes til å oppfylle det kombinerte bufferkravet ikke telle med, se figur 3.6. Et viktig prinsipp er at ingen kreditor må komme dårligere ut ved en krisehåndtering enn hva de ville gjort om banken hadde blitt avvirket («No Creditor Worse Off»-prinsippet, NCWO). I EU vil det bli innført en ny gjeldsklasse («tier 3»),¹ slik at nasjonale myndigheter kan kreve at bankene har en viss mengde gjeld med prioritet lavere enn seniorgjeld, se tabell 3.1. Det kan bidra til effektiv krisehåndtering fordi man unngår å bryte NCWO og reduserer dermed juridisk usikkerhet.

MREL-kravet vil variere mellom banker etter krisehåndteringsmyndighetenes vurdering. Banker som forventes å bli avvirket ved en krise, får et MREL-krav som kun skal dekke tap (tapsabsorberingskrav), trolig tilsvarende kravet til ansvarlig kapital. Banker som vurderes som for viktige til å bli avvirket, får et krav til MREL som skal dekke både tap og rekapitalisering. Forslaget fra EU gir et rekapitaliseringskrav tilsvarende kravet til kapitaldekning i pilar 1 og 2 i tillegg til den kombinerte kapitalbufferen. Kravet måles i prosent av risikovektede eiendeler. Forslaget stiller også krav om MREL-kvalifiserende kapital og gjeld som andel av eksponeringsmålet i uvektet kjernekapitaldekning.

¹ Se pressemelding fra EU-kommisjonen 25. oktober 2017.

Figur 3.6 Illustrasjon av krav til MREL og kapitalkrav

Tabell 3.1 Gjeld og egenkapital – prioritetsrekkefølge

Garanterte innskudd og fordringer som tilkommer innskuddsgarantiordningen fordi den har utbetalt bankenes garanterte innskudd

Innskudd fra fysiske personer og små- og mellomstore bedrifter som overstiger garantibeløpet

Obligasjoner, sertifikater og annen ordinær, usikret gjeld uten særskilt prioritet samt innskudd fra store bedrifter som overstiger garantibeløpet

Gjeld med prioritet mellom ansvarlig lånekapital og ordinær, usikret seniorgjeld («Tier 3»)

Ansvarlige lån (Tilleggs kapital)

Fondsobligasjoner (Hybridkapital)

Ren kjernekapital

} Ansvarlig kapital

Kilde: Notat fra Finanstilsynet 28. februar 2017 s. 7.

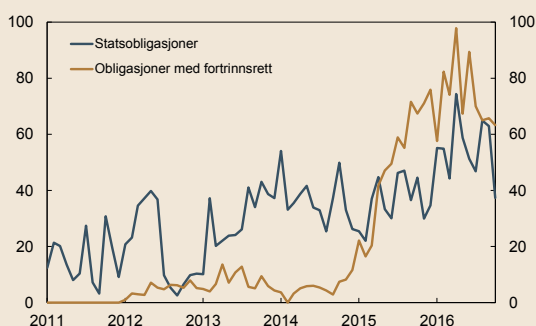
ØKT BRUK AV GJENKJØPSAVTALER (REPO)

I en gjenkjøpsavtale blir to parter enige om å bytte verdipapirer mot penger for en gitt periode. Ved avtalens inngåelse gir den ene parten fra seg verdipapirer og får penger i retur (salget). Ved avtalens forfall får vedkommende verdipapirene tilbake og gir samtidig fra seg et forhåndsavtalt pengebeløp (tilbakekjøpet). Den som låner pengene, betaler en implisitt rente bestemt av differansen mellom salgs- og tilbakekjøpsprisen på verdipapirene.

Markedet for gjenkjøpsavtaler (repoer) i Norge har vokst kraftig de siste årene, se figur 3.7. Flere norske banker og kredittforetak bruker gjenkjøpsavtaler til å låne ut penger i det norske penge-markedet, og volumet har vokst de siste årene. Det meste av gjenkjøpsavtaler i det norske markedet gjøres med statsobligasjoner eller OMF som sikkerhet.

Spesialfond er også store aktører i det norske markedet for gjenkjøpsavtaler. Fondene kjøper for eksempel OMF av en bank og låner obligasjonen tilbake til banken i en gjenkjøpsavtale. Fondet finansierer på denne måten OMF-kjøpet, mens banken tjener på å låne ut penger til fondet i gjenkjøpsavtalen. En slik investering kan ha høy belåningsgrad, noe som gjør fondet mer utsatt for tap hvis obligasjonen faller i verdi. Det kan føre til at fondene blir tvunget til å selge, som igjen kan gi opphav til ytterligere prisfall i obligasjonen. Store prisfall kan gjøre det vanskelig for OMF-kredittforetakene å utstede ny gjeld, og det vil også redusere verdien av bankenes likviditetsreserver.

Figur 3.7 Omsetning i gjenkjøpsavtaler på Oslo Børs.¹
Milliarder kroner. Januar 2012 – september 2017

1) Omsetning i statsobligasjoner er uten gjenkjøpsavtaler mellom primærhandlerne i statspapirer og Norges Bank.
Kilder: Oslo Børs og Norges Bank

at de raskt kunne realisere aktiva for å møte eventuelle uttrekk fra kundene. Forvaltningskapitalen falt også med om lag 1 000 milliarder dollar, se figur 3.5. I etterkant av reformen har løpetidene kommet opp igjen, og forvaltningskapitalen har økt noe. Bankene har redusert sertifikatfinansieringen noe, men det er også tegn til at det har kommet til nye investorer. En tilpasning med flere og mindre homogene investorer samt lengre løpetider kan bidra til å redusere konsentrasjons- og refinansieringsrisikoen. Begrenset tilgang på informasjon om de nye investorene gjør det krevende å vurdere hvorvidt risikoen faktisk er redusert.

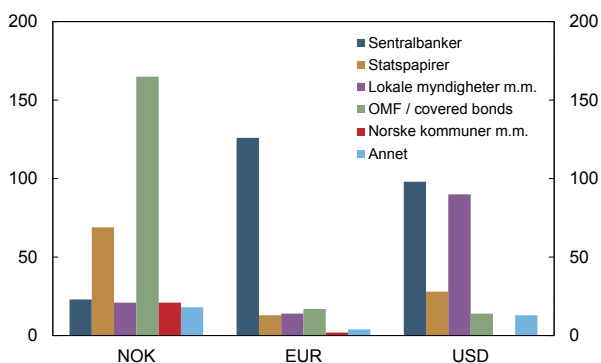
3.2 LIKVIDITETSREGELVERKET ER FERDIGSTILT

Likviditetsregelverket er nå ferdigstilt i Norge. Bankene oppfyller kravene, og er i større grad selvforsikret i norske kroner enn tidligere. Samtidig er eksponeringen mot OMF stor.

Banker står overfor en betydelig refinansieringsrisiko fordi de må erstatte innskudd som trekkes ut og fornye finansiering som forfaller før utlånene blir tilbakebetalt. Krav til likviditetsdekning (Liquidity Coverage Ratio, LCR) søker å redusere risikoen for at bankene får likviditetsproblemer, se boks side 42. Regelverket stiller krav til likviditetsdekning samlet for alle valutaer, og før sommeren kom også krav til LCR for enkeltvalutaer. Banker og kredittforetak som har en betydelig andel finansiering i euro eller amerikanske dollar⁵ skal ha en likviditetsdekning i norske kroner på minst 50 prosent. Det innebærer at de kan bruke høylikvide eiendeler i utenlandsk valuta for å oppfylle underdekningen i norske kroner. Samtidig er det viktig at bankene i stor grad er selvforsynte i norske kroner. Banker som verken har euro eller amerikanske dollar som signifikant valuta har ikke et minstekrav til LCR i norske kroner, men Finanstilsynet kan fastsette grenser for hvordan den enkelte bank kan dekke opp for utbetalinger i norske kroner med likvide eiendeler i utenlandsk valuta. I utenlandske valutaer må alle bankene oppfylle LCR-kravet fullt ut.

5 Signifikante utenlandske valutaer (hver valuta utgjør minst 5 prosent av total gjeld).

Figur 3.8 Likviditetsportefølje fordelt etter type eiendeler. Norske banker og OMF-kredittforetak. Avkortede verdier. Milliarder NOK. 30. juni 2017

Kilde: Finanstilsynet

LIKVIDITETSDEKNING (LCR)

Krav til likviditetsdekning (Liquidity Coverage Ratio, LCR) søker å redusere risikoen for at bankene får likviditetsproblemer. Regelverket krever at bankene holder en likviditetsreserve som er tilstrekkelig til å møte utbetalinger som oppstår gjennom en 30-dagers periode med stress i finansieringsmarkedene. Likviditetsreserven gjør bankene bedre i stand til å takle uro, siden innhenting av finansiering kan utsettes ved å selge verdipapirer fra reserven. Bankene kan også bruke verdipapirene som pant i gjenkjøpsavtaler og ved lån i Norges Bank eller hos andre långivere.

$$LCR = \frac{\text{Høylikvide eiendeler}}{\text{Totale netto utbetalinger}}$$

Reguleringen ble innført i Norge i 2015 og vil være ferdig innfasert ved utgangen av året. Regelverket stiller krav til likviditetsdekning samlet for alle valutaer og for enkeltvalutaer.¹ Banker og kredittforetak som har euro eller amerikanske dollar som signifikant valuta skal ha en likviditetsdekning i norske kroner på minst 50 prosent. Øvrige banker har ikke et krav til LCR i norske kroner. I utenlandske valutaer må alle bankene oppfylle LCR-kravet fullt ut.

¹ Se Krav til likviditetsreserve i signifikant valuta.

Bankenes likviditetsreserver består i hovedsak av OMF, sentralbankinnskudd og statspapirer, se figur 3.8. Ettersom det norske statsgjeldsmarkedet er lite, holder bankene mye OMF utstedt av andre norske banker. Det utgjør en konsentrasjonsrisiko i bankene. Siden mange banker ved stress i finansieringsmarkedene trolig vil realisere likviditetsreserven samtidig, kan verdifallet i OMF-reservene bli betydelig. Da vil det også bli både vanskeligere og dyrere å utstede nye OMF, noe som kan føre til ytterligere likviditetsproblemer og nedsalg fra reserven. Problemene forsterkes videre dersom boligprisene også faller. Regelverket setter en grense på 70 prosent OMF i likviditetsreserven. OMF utgjør nå 26 prosent når man ser alle valutaer samlet. I norske kroner utgjør OMF mer enn 50 prosent av likviditetsreserven og andelen har økt de siste årene. Det lave kravet til LCR i norske kroner som nylig ble vedtatt, gjør at de fleste bankene ikke trenger å øke sine likviditetsreserver i norske kroner. Det kan bidra til at beholdningen av OMF i likviditetsreservene og konsentrasjonsrisikoen ikke øker ytterligere. OMF er også mye brukt som sikkerhet i gjenkjøpsavtaler, se boks side 41. Se også ramme på side 46 for en nærmere omtale av likviditeten i det norske sertifikat- og obligasjonsmarkedet.

God likviditetsdekning i bankene

LCR for bankene samlet sett var 132 prosent ved utgangen av andre kvartal, se figur 3.9. Norske banker har økt LCR i norske kroner det siste året og har i gjennomsnitt 107 prosent dekning ved utgangen av andre kvartal. Det betyr at bankene i større grad er selvforsikret i norske kroner enn tidligere. Det er i hovedsak de store bankene som har økt krone-reservene. I utenlandske valutaer oppfyller bankene LCR med god margin. Sentralbankinnskudd utgjør hoveddelen av likviditetsreservene i euro og amerikanske dollar.

Bankene kan redusere likviditetsrisikoen ved å diversifisere finansieringen mellom ulike markeder, finansieringsformer og investorer. De kan i tillegg øke løpetiden på finansieringen. Kravet NSFR (Net Stable Funding Ratio) skal sørge for at bankene finansierer lite likvide eiendeler med langsiktig finansiering. NSFR er ennå ikke ferdig utformet i EU-regelverket, men norske banker oppfyller allerede Baselkomiteens forslag til krav. Det bidrar til å gjøre bankene mer robuste.

3.3 TEMA: FINANSIERING AV FORBRUKSLÅNSBANKER

Spesialiserte forbrukslånsbanker har hatt kraftig utlånsvekst de siste årene. De finansierer seg nesten bare med garanterte innskudd og har markert høyere rentemarginer enn andre banker. Forbrukslånsbankene har også en betydelig høyere andel misligholdte lån. Etter regjeringens lovforslag om nye regler for innskuddsgaranti skal avgiften bankene betaler til innskuddsgarantifondet i større grad reflektere risikoen de utsetter fondet for.

De fleste spesialiserte forbrukslånsbankene⁶ finansierer seg nesten bare med innskudd fra kunder. Det gjelder særlig de fem bankene Bank Norwegian, Instabank, Komplet Bank, Monobank og yA Bank. De har utlån til kunder på 42 milliarder kroner.⁷ Dette utgjør noe mindre enn en tredjedel av samlede forbrukslån fra finansforetak i Norge.⁸ Utlånsveksten hos de fem har vært markert høyere enn samlet utlånsvekst til kunder fra andre banker, se figur 3.10. Rentemarginen har også vært vesentlig høyere enn hos andre banker, se figur 3.11.

Mange forbrukslånsbanker har markedsført låneproduktene sine ved å love rask behandling av lånesøknadene, blant annet ved å krevne begrenset med opplysninger fra kundene.⁹ Kredittkvaliteten på låneporteføljen til forbrukslånsbankene er vesentlig dårligere enn hos andre banker. De har en betydelig høyere misligholdsrate, se figur 3.12. Forbrukslånsbankene har hatt en høy rentemargin som har kompensert for mislighold og tap. Det har så langt gitt god inntjening, se figur 3.13. Den høye utlånsrenten tyder på høy betalingsvilje for usikrede lån, for det synes ikke å være mangel på konkurrenter i markedet. De siste årene er det etablert flere nye spesialiserte forbrukslånsbanker, og ifølge Finanstilsynets undersøkelse er det minst 27 finansforetak som tilbyr forbrukslån i Norge.

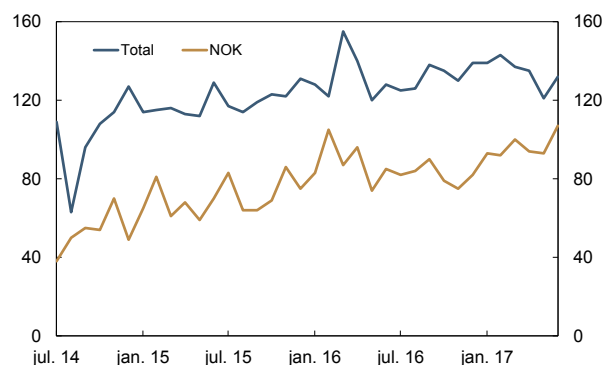
6 Med forbrukslånsbanker menes her norske banker som bare gir lån uten sikkerhet til personmarkedet, dvs. kredittkortlån og andre usikrede lån. Se også Hagen, Turtveit og Vatne (2017) «Sterk vekst i forbrukslån», *Aktuell kommentar 1/2017*. Norges Bank.

7 Inkluderer utenlandske kunder. Kilde: Norges Bank.

8 Se Finanstilsynet: *Resultatrapport for finansforetak 1. halvår 2017*, s 24.

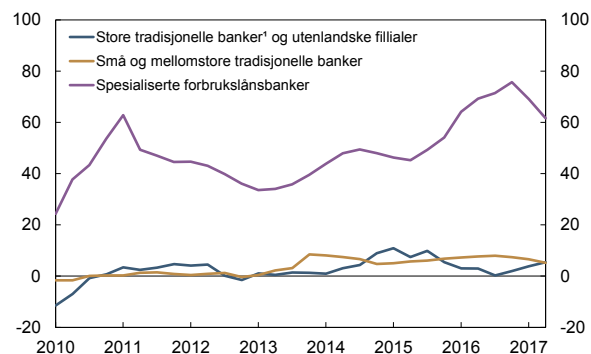
9 Regjeringen har med virkning fra 1. juli i år gitt forskrift om markedsføring av kreditt som bl.a. forbyr å fremheve enkel søknadsprosess. Videre har Finanstilsynet i juni i år fastsatt strengere retningslinjer for behandling og kredittvurdering av forbrukslån.

Figur 3.9 Likviditetsdekning (LCR). Alle norske banker. Prosent. Juli 2014 – juni 2017

Kilde: Finanstilsynet

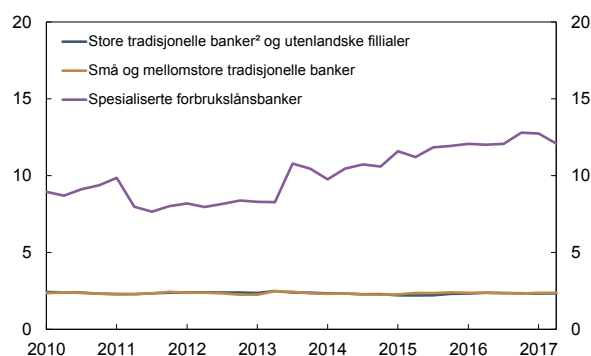
Figur 3.10 Utlån til kunder. Firekvartalersvekst. Prosent. 1. kv. 2010 – 2. kv. 2017

1) Som store tradisjonelle banker regner vi banker med større utlånsvolum enn 30 mrd. kroner per 2. kv. 2017.

Kilde: Norges Bank

Figur 3.11 Rentemargin.¹ Prosent. 1. kv. 2010 – 2. kv. 2017

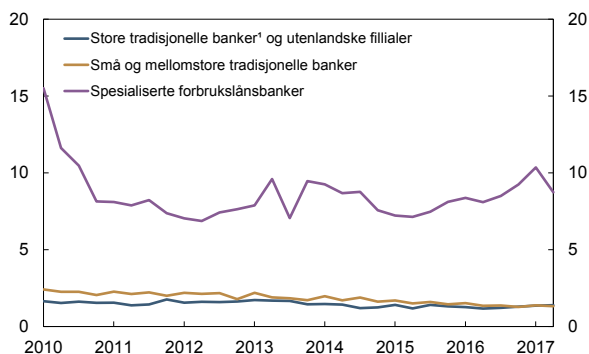

1) Gjennomsnittlige utlånsrenter minus gjennomsnittlige innskuddsrenter til publikum, vektet etter størrelse på utlån og innskudd.

2) Som store tradisjonelle banker regner vi banker med større utlånsvolum enn 30 mrd. kroner per 2. kv. 2017.

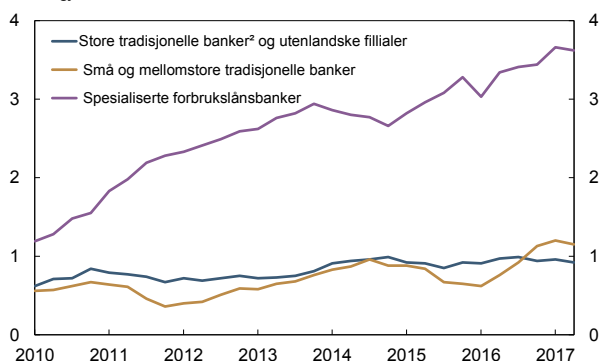
Kilde: Norges Bank

Figur 3.12 Misligholdsrate. Sum misligholdte lån over brutto utlån til kunder. Prosent. 1. kv. 2010 – 2. kv. 2017

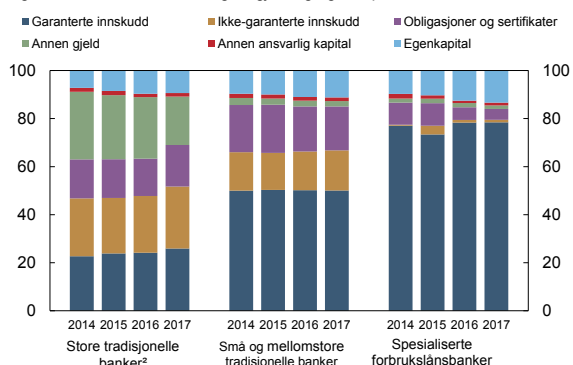
1) Som store tradisjonelle banker regner vi banker med større utlånsvolum enn 30 mrd. kroner per 2. kv. 2017.
Kilde: Norges Bank

Figur 3.13 Avkastning på total forvaltningskapital.¹ Firekvarterers glidende vektet gjennomsnitt. Prosent. 1. kv. 2010 – 2. kv. 2017

1) Resultat etter skatt i prosent av gjennomsnittlig total forvaltningskapital over siste fire kvartaler.
2) Som store tradisjonelle banker regner vi banker med større utlånsvolum enn 30 mrd. kroner per 2. kv. 2017.
Kilde: Norges Bank

Figur 3.14 Prosentvis fordeling av gjeld og egenkapital. Årslutt. 2014 – 2017¹

1) Ved utgangen av 2. kv. 2017.
2) Som store tradisjonelle banker regner vi banker med større utlånsvolum enn 30 mrd. kroner per 2. kv. 2017.
Kilde: Norges Bank

Høy grad av innskuddsfinansiering

Utenom egenkapital og annen ansvarlig kapital finansierer de fem forbrukslånsbankene seg i all hovedsak med innskudd fra kunder, se figur 3.14. Bankenes sikringsfond garanterer for alle innskudd under 2 millioner kroner per innskyter per bank. Garanterte innskudd utgjør mer enn 98 prosent av samlede innskudd hos de fem bankene.¹⁰ Forbrukslånsbankene gir lavere rente på innskudd over 2 millioner kroner. Det er uvanlig i andre banker. På den måten sikrer forbrukslånsbankene seg en høy andel garanterte innskudd.

Enkelte forbrukslånsbanker har også hentet inn noe obligasjonsfinansiering. Bank Norwegian har siden 2011 utstedt seniorobligasjoner med opprinnelig løpetid mellom 3 og 5 år. yA Bank har fra 2015 også utstedt senior obligasjonslån med opprinnelig løpetid på 2 år. Det har vært store variasjoner i risikopåslagene på de siste obligasjonsutstedelsene, men alle har vært høyere enn for de største norske bankene.¹¹

Sammenliknet med andre banker er det svært lite av finansieringen til forbrukslånsbankene som ikke er garantert (se figur 3.14). Det betyr at forbrukslånsbankene i langt mindre grad enn andre banker finansieres av investorer som har incentiv til å vurdere hvor mye risiko bankene tar. Kreditorer som gir banker usikrede lån eller holder ikke-garanterte innskudd, virker disiplinerende på bankenes risikotaking. At forbrukslånsbankene i liten grad er utsatt for en slik markedsdisiplin og i stedet har kunnet lene seg på innskuddsgarantiordningen, har vært en fordel for aksjonærene i disse bankene. Det kan også ha bidratt til at forbrukslånsbankene har kunnet vokse raskt selv med mye høyere misligholdsrate enn andre banker (se figur 3.10 og 3.12).

Avgiften til Bankenes sikringsfond er i liten grad utformet slik at den reflekterer risikoen bankene påfører fondet. Det gjøres kun en liten justering ut fra bankenes kapitaldekning. I praksis betyr det at forbrukslånsbankene ikke betaler høyere avgift, selv om de utsetter fondet for høyere risiko enn de fleste andre banker. Mindre gjeld og innskudd som kan ta

10 Bare seks øvrige banker har en garantert innskuddsandel på over 90 prosent.
11 Bank Norwegian's siste treårslån fra april hadde et påslag over 3 måneders NIBOR på 0,75 prosentenheter. Anslått tilsvarende påslag for de største norske bankene var om lag 0,45 prosentenheter. Kilde: Nordic Bond Pricing. For yA Bank og Komplet Bank var finansieringen dyrere enn for Bank Norwegian.

tap, øker tapsrisikoen bankene representerer for Bankenes sikringsfond.

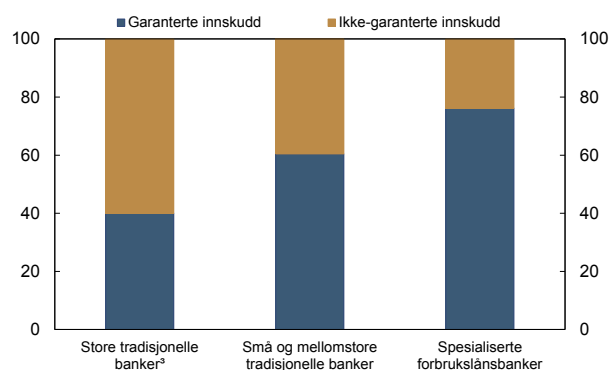
Før sommeren la regjeringen frem et nytt lovforslag om krisehåndtering av banker og innskuddsgaranti (se ramme side 19). I forslaget skal avgiften til innskuddsgarantifondet i større grad reflektere risikoen den enkelte bank utsetter fondet for. Basert på retningslinjer gitt av den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA)¹² har Bankenes sikringsfond anslått hvor mye høyere avgift til innskuddsgarantifondet de enkelte forbrukslånbankene må betale sammenliknet med dagens sikringsfondsavgift.¹³ Beregningene indikerer at avgiften vil øke til mellom 0,11 og 0,16 prosent av garanterte innskudd, fra 0,06–0,09 prosent i dag. Retningslinjene fra EBA åpner for at avgiften kan økes ytterligere.

Den høye rentemarginen til forbrukslånbankene gjør at selv en tredobling av avgiften vil ha en helt marginal effekt på lønnsomheten. En økning av avgiften vil likevel gjøre at bankene i større grad betaler for den risikoen de utsetter innskuddsgarantifondet for.

En eventuell reduksjon i grensen for garanterte innskudd fra dagens 2 millioner kroner til et beløp tilsvarende 100 000 euro, slik grensen er i EU, vil få konsekvenser for forbrukslånbankene. Gitt dagens innskuddsstruktur vil disse bankene få en vesentlig større andel ikke-garanterte innskudd, kanskje så mye som en fjerdedel, se figur 3.15. Dersom de ønsker å opprettholde finansieringsstrukturen, må de erstatte innskuddene som ikke lenger er garanterte med garanterte innskudd fra nye kunder. Det vil trolig ta noe tid, og i en overgangsperiode kan det bli vanskelig for forbrukslånbankene å opprettholde den høye utlansveksten de har hatt de siste årene. Alternativt kan de endre finansieringsstrukturen og ha mer ikke-garantert finansiering. I så fall må de trolig betale en høyere rente, og finansieringskostnadene vil i større grad gjenspeile risikoen i disse bankene. Det vil dempe lønnsomheten deres.

Skulle forbrukslånbankene bli pålagt av myndighetene å øke andelen ikke-garantert finansiering, vil finansieringskostnadene i større grad gjenspeile risikoen i disse bankene.

Figur 3.15 Garanterte innskudd med EU-regel.¹
Andel av totale innskudd til kunder.² Prosent. 2. kv. 2017

- 1) Sum av alle innskudd opptil 100 000 EUR.
2) Inkluderer bare banker som rapporterer sum av innskudd under 100 000 EUR.
3) Som store tradisjonelle banker regner vi banker med større utlansvolum enn 30 mrd. kroner per 2. kv. 2017.
Kilde: Norges Bank

¹² Se EBA/GL/2015/10: Guidelines on Methods for Calculating Contributions to DGS.

¹³ Se figur 10.12 i Prop. 159 L (2016–2017).

LIKVIDITETEN I DET NORSKE OBLIGASJONS- OG SERTIFIKATMARKEDET

Norges Bank gjennomfører en halvårlig spørreundersøkelse blant markedsaktørene om likviditeten i det norske obligasjons- og sertifikatmarkedet. Undersøkelsen kan fange opp forhold som ikke vises i rapporterte tall for omsetning og prisstillelse på børs. Likviditeten i statskasseveksler og statsobligasjoner har vært om lag uendret det siste året, mens den har blitt noe bedre for kredittobligasjoner.

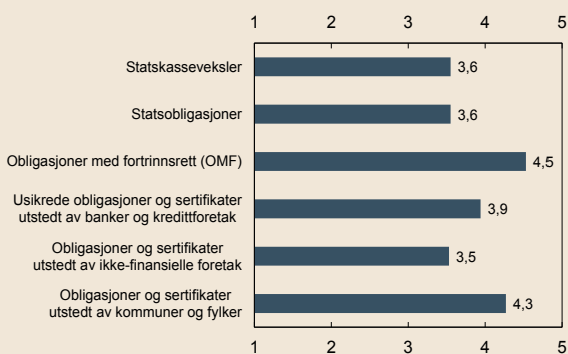
Et likvid marked kan beskrives som en markeds plass der man innenfor et kort tidsrom kan omsette for eksempel verdipapirer for store beløp, uten store omkostninger. Likvide markeder bidrar til effektiv omfordeling av risiko og kapital, og er derfor viktige for et velfungerende finansielt system.¹

Markedsaktørene vurderte likviditeten i de ulike delmarkedene som bedre enn middels eller god, i første halvår i år, se figur 3.16. Obligasjoner med fortrinnsrett (OMF) og rentepapirer utstedt av kommuner og fylker anses å ha best likviditet.

Undersøkelsen indikerer at det i annenhåndsmarkedet kan omsettes et større volum i OMF og statspapirer enn i andre papirer uten at prisene endrer seg betydelig. Det er stor variasjon i svarene. Selv om kommune- og fylkesobligasjoner anses å være blant de mest likvide, er volumet som kan omsettes uten at prisene endrer seg lavere enn for statspapirer, se figur 3.17. Det skyldes trolig at utestående volum for kommune- og fylkesobligasjoner er mindre enn utestående volum av statspapirer.

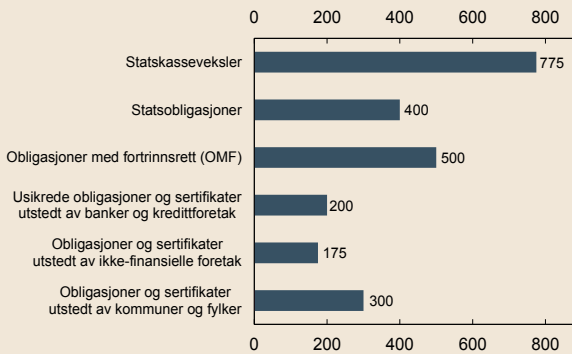
¹ For mer informasjon om det norske obligasjonsmarkedet, se «Det norske finansielle systemet 2017».

Figur 3.16 Vurdering av markedslikviditeten i 1. halvår 2017. Gjennomsnitt av respondenter. Skala: 1 (dårlig) – 2 – 3 (middels) – 4 – 5 (meget god)

Kilde: Norges Bank

Figur 3.17 Handelsvolum som kan omsettes i annenhåndsmarkedet uten at prisene endrer seg betydelig. Median av respondenter. Millioner kroner. 1. halvår 2017

Kilde: Norges Bank

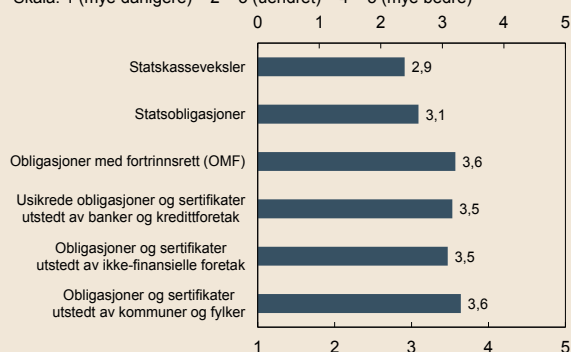
Noe bedre likviditet det siste året

Respondentene svarer at likviditeten for statsobligasjoner var om lag uendret gjennom første halvår 2017, mens den har tatt seg noe opp for kredittobligasjoner, se figur 3.18. At likviditeten anses som bedre i første halvår kan ha sammenheng med at emisjonsaktiviteten for kredittobligasjoner historisk er høyere i begynnelsen av et år enn mot slutten av et år. Høy emisjonsaktivitet påvirker normalt likviditeten positivt i annenhåndsmarkedet.

Undersøkelsen tyder på at markedslikviditeten har bedret seg for alle delmarkeder unntatt statskasseveksler det siste året. Likevel peker flere av respondentene på at bankreguleringen har bidratt til noe dårligere likviditet. Det gjelder særlig i markedet for usikrede senior bankobligasjoner. Det rapporteres om at bankene avventer å utstede nye obligasjoner i påvente av de nye kravene til sammensetningen av kapital og gjeld (Minimum Requirement for Own Fund and Eligible Liabilities (MREL), se ramme side 40).

Figur 3.18 Vurdering av endring i markedslikviditeten fra 2. halvår 2016 til 1. halvår 2017. Gjennomsnitt av respondenter.

Skala: 1 (mye dårligere) – 2 – 3 (uendret) – 4 – 5 (mye bedre)

Kilde: Norges Bank

4 Husholdningenes gjeld og koblingen til boligmarkedet

4.1 GJELDSEKSPONERINGEN VARIERER MED LIVSFASE	48
• Eksposering på tvers av grupper	50

4.2 RISIKO FOR MISLIGHOLD OG KONSUMSKIFT	52
• Kredittrisiko	52
• Risiko for konsumskift	53
• Utvikling i risiko fra 2010 til 2015	53
• Sensitivitetsanalyse: Høyere rente og lavere boligpriser	54

RAMME: Hva forklarer økningen i husholdningenes gjeld?	56
--	----

RAMME: Betydningen av foreldrenes økonomi for kjøp av første bolig	58
--	----

Gjelden til norske husholdninger har vokst raskere enn inntektene over en lang periode. Gjeldsnivået er høyt både historisk og sammenliknet med andre land, og vurderes som den viktigste sårbarheten i det norske finansielle systemet (se kapittel 1). Høy gjeld øker risikoen for at husholdningene vil stramme inn på konsumet dersom boligprisene skulle falle mye eller rentene øke markert. Denne risikoen er særlig høy blant yngre husholdninger med bolig og blant husholdninger som nylig har kjøpt bolig. Kredittrisikoen på boliglån – risikoen for mislighold og mulig tvangssalg med tap for bankene – er samlet sett lav. Mer forbruksgjeld og økte investeringer i sekundærbolig kan bidra til økt kredittrisiko i bankene.

4.1 GJELDSEKSPONERINGEN VARIERER MED LIVSFASE

Gjeld og tilpasning i boligmarkedet henger nært sammen med livsfase. Unge i etableringsfasen har mye gjeld i forhold til både inntekt og boligverdi.

Bolig er husholdningenes største investeringspost. Over 70 prosent av norske husholdninger eier egen bolig.¹ De fleste finansierer boligkjøp ved betydelig gjeldsopptak. Bolig vurderes som et sikkert panteobjekt, og boligformue gir husholdningene enklere adgang til kredittmarkedet. De kan spare i bolig ved å nedbetale lån, eller de kan høste av prisgevinster i boligmarkedet ved å ta opp mer lån.

Gjelds- og belåningsgrad er nært relatert til hvor lenge det er siden man kjøpte bolig. Evnen til å betjene gjeld er knyttet til livsfase og inntekt. Husholdningenes sårbarhet varierer dermed over grupper av befolkningen og for den enkelte over ulike livsfaser. Analyser av gjeldssituasjonen for husholdningssektoren som

helhet kan derfor gi et ufullstendig bilde av sårbarheten.

Med utgangspunkt i detaljerte tall for husholdningene gjør vi en analyse av risikoen og sårbarheten knyttet til høy gjeld i husholdningene. I analysen er husholdningene delt inn i grupper ut fra tilknytningen de har til boligmarkedet, se tabell 4.1. Det får frem variasjonen i risiko mellom grupper av husholdninger. For å vurdere utviklingen i risiko de siste årene sammenliknes husholdninger som er i samme fase i boligmarkedet i henholdsvis 2010 og 2015.

Hovedgruppene er de som nylig har kjøpt bolig, inndelt i førstegangskjøpere og boligkjøpere som allerede eide bolig, samt yngre og eldre boligeiere, pensjonister og leietakere. Førstegangskjøpere og boligkjøpere utgjør en liten andel av husholdningene i et gitt år, men gir innsikt i hvordan husholdningene tilpasser seg ved en boligtransaksjon.

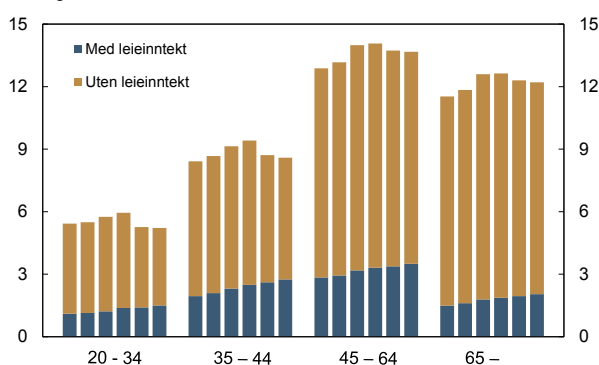
Eiere av sekundærbolig er også trukket ut som en egen gruppe. Sekundærboligeiere er her avgrenset

¹ Andel av husholdninger hvor hovedinntektstaker er over 20 år.

til husholdninger som eier mer enn én bolig og har leieinntekter.² Dette er husholdninger som har tatt en investeringsposisjon i boligmarkedet utover egen bolig. Andelen husholdninger i denne gruppen har steget de siste årene, se figur 4.1.

² I likningsstatistikken omfattes sekundærboliger også pendlerboliger og boliger som benyttes som fritidseiendom. Avgrensning til sekundærbolig med leieinntekter er gjort for å utelukke slike enheter.

Figur 4.1 Andel husholdninger med sekundærbolig i ulike aldersgrupper. Med og uten leieinntekter. Prosent. 2010 – 2015

Kilder: Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

DATAGRUNNLAG

Analysen bygger på en kombinasjon av inntektsstatistikk for husholdninger utarbeidet av Statistisk sentralbyrå (basert på likningstall fra Skatteetaten) og informasjon om boligkjøp fra skjøteregistre i Kartverket. Husholdninger er definert som personer som bor i samme boenhet. Alderen til en husholdning er bestemt ved alderen til hovedinntektstaker. Vi avgrensner analysen til husholdninger i alderen 20 til 90 år. Selvstendig næringsdrivende er utelatt. Enkelte ekstremobservasjoner er også utelatt. Boligtransaksjoner er avgrenset til frie kjøp med bolig som formål. For 2015 dekker tallgrunnlaget om lag 2,2 millioner husholdninger og 91 000 boligtransaksjoner.

Analysen ser på endringer fra 2010 til 2015. Valget av 2010 som referanseår skyldes at fastsettelsen av boligverdier i selvangivelsen ble endret i 2010, og at grunnlaget for å sammenlikne boligeierskap før og etter 2010 er begrenset.

Tabell 4.1 Grupper av husholdninger i analysen¹

Kategori	Tilknytning til boligmarkedet	Husholdninger			Gjeld	
		Alder	Antall i 1000	Prosent av alle	Mrd. kroner	Prosent av samlet gjeld
Førstegangskjøpere	Kjøpt bolig i 2015. Ikke registrert med bolig to foregående år.	20-34	25	1,2	57	2,1
Boligkjøpere	Kjøpt bolig i 2015 Registrert med bolig forrige år.	20-90	62	2,9	182	6,9
Sekundærboligeiere	Registrert med sekundærbolig og leieinntekter.	20-90	53	2,4	165	6,2
Yngre eiere	Registrert med bolig i 2014-2015, men ikke kjøpt bolig disse årene.	20-44	435	20,0	977	36,7
Eldre eiere	Registrert med bolig i 2014-2015, men ikke kjøpt bolig disse årene.	45-64	544	24,9	803	30,2
Pensjonister	Registrert med bolig i 2014-2015. Pensjon viktigste inntektskilde.	65-90	341	15,6	142	5,3
Leiere	Ikke registrert med bolig i 2014-2015.	20-90	596	27,3	195	7,3
Andre		20-90	125	5,7	142	5,3

¹ Gruppene er gjensidig utelukkende.

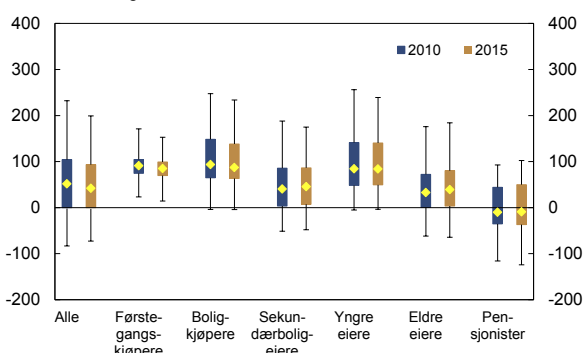
FORSKRIFT OM UTLÅN MED PANT I EGEN BOLIG

For å bidra til en mer bærekraftig utvikling i boliglånsmarkedet har myndighetene innført en forskrift som regulerer lån med pant i bolig (boliglånsforskriften).¹ Den setter krav om at gjeldsgraden ikke skal overstige fem ganger brutto inntekt, at husholdningene skal kunne betjene en økning i rentenivået på fem prosentenheter og at belåningsgraden ikke skal overstige 85 prosent. Det er dessuten minstekrav til avdrag når belåningsgraden overstiger 60 prosent. Bankene har noe fleksibilitet til å gi lån som bryter med kravene, såkalt «fartsgrense».²

For husholdninger med lite egenkapital vil kravet til belåningsgrad virke mest begrensende for boligkjøp, se også boks s. 51. For aleneboende eller husholdninger som ønsker å kjøpe bolig i sentrale strøk, har gjeldsgraden blitt viktigere i takt med at boligprisene har steget raskere enn inntektene.³

- 1 Finanstilsynet innførte retningslinjer i mars 2010, og disse ble i juni 2015 omgjort til forskrift fastsatt av Finansdepartementet, som ble revidert i januar 2017 og gjelder til juni 2018. Se også kapittel 1.3.
- 2 I tillegg gjelder særskilte krav for sekundærbolig i Oslo. Lån til bolig i Oslo har også separat fartsgrense.
- 3 Se bl.a. Norges Banks hørings svar til forskrift om utlån med pant i egen bolig.

Figur 4.2¹ Belåningsgrad (nettogjeld/boligverdi),² Prosent. 2010 og 2015

- 1) Diamant angir median, søyler angir 25.–75. persentil, linjer angir 5.–95. persentil. Leiere er unntatt siden de ikke eier bolig.
  - 2) Nettogjeld er gjeld utenom studiegjeld fratrukket bankinnskudd.
- Kilder: Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Vurderingen av risiko knyttet til husholdningenes gjeld er basert på tre indikatorer:

- *Belåningsgrad (netto gjeld³/boligverdi)*, som sier noe om bankenes sikkerhet for lånet.
- *Gjeldsgrad (samlet gjeld/brutto inntekt)*, som sier noe om kapasiteten til å nedbetale gjeld.
- *Betjeningsevne (inntekt etter skatt fratrukket utgifter til renter, pålagte minsteavdrag og alminnelig forbruk)⁴*, som sier noe om evnen til å håndtere økte renter eller inntektsbortfall.

De tre indikatorene sammenfaller i stor grad med kravene i «Forskrift om krav til nye utlån med pant i bolig», se egen boks.

Eksposering på tvers av grupper

Gjelden i norske husholdninger har vokst med 23 prosent fra 2010 til 2015, målt i faste priser. For førstegangskjøpere kan dette i hovedsak tilskrives økte boligpriser som har gjort det dyrere å etablere seg i boligmarkedet, se ramme side 56. For øvrige grupper gjenspeiler gjeldsveksten i større grad både inntektsvekst og økt boligformue.

Mange førstegangskjøpere og boligkjøpere har høy belåningsgrad, se figur 4.2.⁵ Høy belåningsgrad hos yngre boligeiere gjenspeiler at mange hadde høy belåningsgrad da de kjøpte bolig for få år siden. Fra 2010 til 2015 har andelen med veldig høy belåningsgrad falt noe for førstegangskjøpere og yngre boligeiere. Det kan ha sammenheng med strammere regulering. Særlig førstegangskjøpere forventes å være sensitive overfor endringer i regulering, se boks side 51. Belåningsgraden til sekundærboligeiere skiller seg i liten grad fra eldre boligeiere.

De som nylig har kjøpt bolig, har også høy gjeld i forhold til inntekten, se figur 4.4. Førstegangskjøperne har høyere gjeldsgrad enn boligkjøpere som allerede

- 3 Netto gjeld er definert som samlet gjeld fratrukket studiegjeld og bankinnskudd.
- 4 Avdrag er satt til 2,5 prosent av gjeld fratrukket studiegjeld for husholdninger med belåningsgrad som overstiger 60 prosent. Alminnelig forbruk er hentet fra SIFOs referansebudsjett.
- 5 For boligkjøpere benyttes kjøpspris på boligen hentet fra Kartverket. For øvrige grupper benyttes estimert markedsverdi basert på likningsverdi. Den kan undervurdere faktisk markedsverdi for attraktive boliger og gi for høye beregnede belåningsgrader. En mer presis beregning av belåningsgrad for førstegangskjøpere bidrar til at spredningen er lavere for denne gruppen.

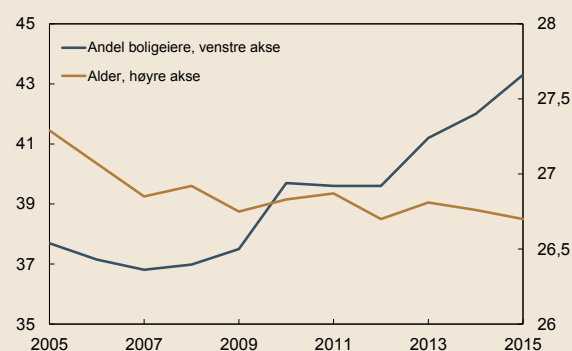
FØRSTEGANGSKJØPERE OG BOLIGLÅNSFORSKRIFTEN

Det har vært grunn til å anta at kravene til lån med pant i bolig ville virke begrensende særlig på førstegangskjøperes låneopptak. Frem til og med 2015 er det få tegn til at husholdninger fra denne gruppen har blitt stengt ute fra boligmarkedet. Andelen personer under 35 år som eier egen bolig har økt de siste årene og gjennomsnittsalderen ved boligkjøp har falt, se figur 4.3.¹

En grunn til at førstegangskjøperne så langt ikke har blitt særlig rammet kan være at bankene prioriterer å bruke fleksibiliteten i den såkalte «fartsgrensen» på disse låntakerne. En annen grunn kan være at førstegangskjøperne i større grad får hjelp av foreldrene til å komme inn på markedet.² Empiriske undersøkelser viser likevel at foreldrenes økonomi ikke har vært avgjørende for at unge kommer inn på boligmarkedet, men at tryggheten ved å ha foreldre som er godt stilt økonomisk, kan bidra til at man tar mer lån og kjøper dyrere bolig. Vi finner at foreldrenes rolle har blitt noe viktigere over tid, se ramme side 58.

- 1 Tall fra Norges Eiendomsmeglerforbund (NEF) og Kartverket fra første del av 2017, indikerer at andelen unge førstegangskjøperne kan ha falt etter innstramningen av boliglånsforskriften ved årsskiftet.
- 2 Se Husholdningsundersøkelsen, Finans Norge. Gulbrandsen, L. (2016) «Nordmenns gjeld og formue høsten 2015». NOVA Notat 3/16, Høgskolen i Oslo og Akershus.

Figur 4.3 Gjennomsnittlig alder ved førstegangskjøp og prosentandel boligeiere i aldersgruppen under 35 år. 2005 – 2015

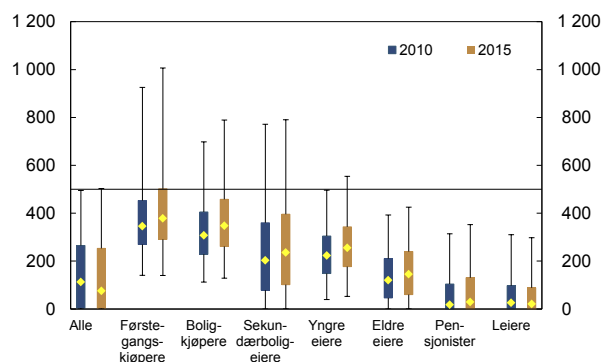
Kilder: Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

har bolig. Også mange sekundærboligeiere har høy gjeldsgrad, men for denne gruppen er det stor spredning. Andre grupper har relativt moderat gjeldsgrad.⁶

Betjeningsevne, målt ved inntekt fratrukket faste utgifter, er svakest hos førstegangskjøperne og leietakerne, se figur 4.5.⁷ Førstegangskjøperne har høy gjeld og relativt lav inntekt, men vil ofte kunne forvente høyere inntektsvekst enn andre husholdningsgrupper. For mange leietakere er det lav inntekt som gir dårlig betjeningsevne. Pensjonister har historisk hatt svak betjeningsevne, men inntektsvekst har bidratt til å forbedre betjeningsevnen fra 2010 til 2015. Pensjonister med lav betjeningsevne kan være noe mer utsatt enn andre husholdninger med lav betjeningsevne, fordi de i mindre grad kan øke inntekten gjennom å arbeide mer.

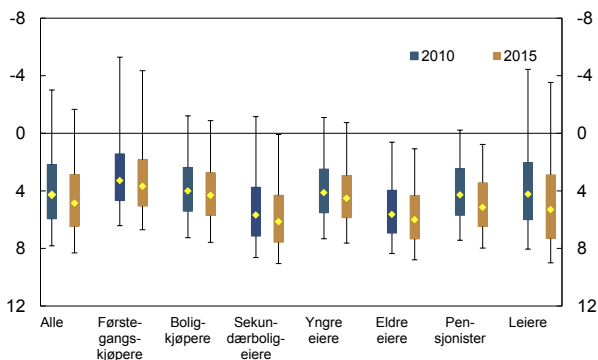
- 6 Merk at medianen for «alle» faller til tross for at medianen er høyere i alle grupper. Det skyldes sammensetningseffekter; antall personer i gruppene som har lav medianverdi vokser raskere enn i gruppene som har høy medianverdi.
- 7 SIFO-konsumet inkluderer ikke utgifter til husleie. Det gjør at leietakerne har lavere betjeningsevne enn figuren viser.

Figur 4.4¹ Gjeldsgrad (samlet gjeld/brutto inntekt). Prosent. 2010 og 2015

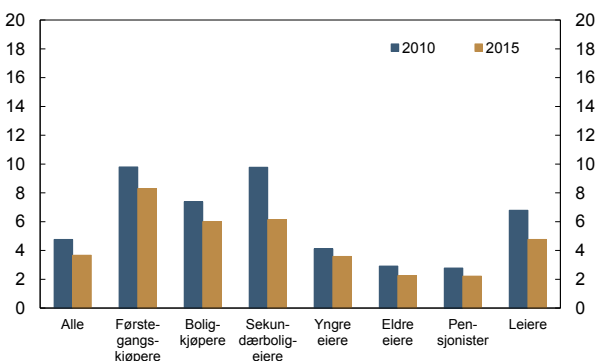
1) Diamant angir median, søyler angir 25.–75. persentil, linjer angir 5.–95. persentil. Kilder: Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 4.5¹ Betjeningsevne. Antall månedslønner margin etter renter og avdrag² og alminnelige forbruksutgifter. 2010 og 2015

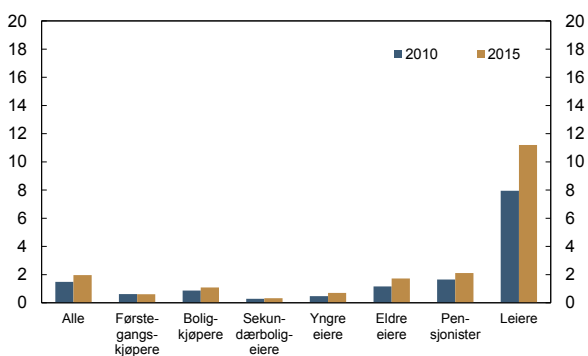
1) Diamant angir median, søyler angir 25.–75. persentil, linjer angir 5.–95 persentil. Merk at den vertikale akse er invertert.
2) Gjelder ved belåningsgrad over 60 prosent. Avdrag satt til 2,5 prosent av gjeld fratrukket studiegjeld.
Kilder: Kartverket, SIFO, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 4.6 Kredittrisiko målt som andel gjeld i husholdninger som overstiger kritisk verdi på belåningsgrad¹, gjeldsgrad² og betjeningsevne³. Prosent. 2010 og 2015

1) Netto gjeld høyere enn boligens markedsverdi.
2) Gjeld over fem ganger bruttoinntekt.
3) Margin under én månedsinntekt etter skatt.
Kilder: Kartverket, SIFO, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 4.7 Forbruksgjeld¹ som andel av gruppens samlede gjeld. Prosent. 2010 og 2015

1) Gjeld der renteutgifter over gjennomsnittlig gjeld de siste årene overskrider to ganger bankenes gjennomsnittlige utlånsrente.
Kilder: Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

4.2 RISIKO FOR MISLIGHOLD OG KONSUMSKIFT

Risikoen for at mange husholdninger øker sparingen og strammer inn på konsumet som følge av et kraftig fall i boligpriser eller en markert økning i rentekostnader er betydelig. Det gjelder også for husholdninger som har vært i boligmarkedet en stund. Kredittrisikoen på boliglån er lav, men de gruppene som nylig har kjøpt bolig er sårbare. Mer forbruksgjeld og økte investeringer i sekundærbolig kan bidra til økt kredittrisiko i bankene.

For å vurdere andelen husholdninger og gjeld som er utsatt, har vi satt *kritiske nivåer*⁸ for hver av de sentrale indikatorene presentert over:

- **Belåningsgrad:** Netto gjeld overstiger 100 prosent av boligens markedsverdi
- **Gjeldsgrad:** Gjeld overstiger fem ganger bruttoinntekt
- **Betjeningsevne:** Mindre enn én månedsinntekt igjen etter betaling av renter og pålagte minsteavdrag⁴ og alminnelige forbruksutgifter (på årlig basis).

Kredittrisiko

Kredittrisiko er knyttet til at husholdningene ikke betjener lånet. Hvis et mislighold fortsetter over tid, kan banken begjære tvangssalg av pantet for å inn-drive utestående krav. Kredittrisikomålet gir en indikasjon på hvor mye av bankenes utlån som har forhøyet risiko ved et kraftig tilbakeslag i økonomien. Det er ikke et anslag på forventet tap i bankene.

Tvangsinnkreving av et lån er kostbart for både låntaker og långiver.⁹ Det antas at andre løsninger velges så lenge husholdningene har fleksibilitet langs minst én av de tre indikatorene. I denne analysen vil det være høy kredittrisiko på et boliglån først når en husholdning bryter kritisk nivå på alle de tre indikatorene samtidig.¹⁰

8 For nærmere begrunnelse for de kritiske nivåene se Solheim, H. og B.H. Vatne (2013) «Mål på kredittrisiko i husholdningene». *Aktuell kommentar* 8/2013, Norges Bank, og Lindquist, K.-G., H. Solheim og B.H. Vatne (2017) «Husholdningenes gjeld og koblingen til boligmarkedet». *Kommende Aktuell kommentar*. Norges Bank.

9 I Norge er gjeld knyttet til person og følger ikke panteobjektet, slik det er tilfelle i enkelte land. Ved tvangsinnkreving av panteverdi kan låntaker bli satt under gjeldsordningsloven og få konfiskert inntekt utover et minimum av konsumutgifter, se Konkursrådets hjemmesider.

10 For husholdninger som ikke eier bolig ser vi bort fra kravet til belåningsgrad.

Internasjonale studier viser at misligholdsandelen i husholdninger med sekundærbolig i krisesituasjoner er betydelig høyere enn for husholdninger som bare har primærbolig.¹¹ Norske sekundærboligeiere med leieinntekter har god økonomi og konsummuligheter godt utover SIFOs referansebudsjett.¹² Deler av inntekten kommer imidlertid fra utleie, som kan falle bort ved en svekkelse av boligmarkedet.¹³ Det er også grunn til å tro at husholdninger som eier flere boliger har høyere faste utgifter.

Det er betydelig høyere sannsynlighet for mislighold av forbrukslån enn andre husholdningslån.¹⁴ Tallene i analysegrunnlaget skiller ikke eksplisitt mellom boliglån og annen gjeld, men det er mulig å skille ut husholdninger som har uvanlig høye renteutgifter i forhold til gjeldsnivået. Det kan indikere at husholdningen har gjeld som ikke har dekning i pant, og som derfor har forhøyet kredittrisiko.¹⁵

Samlet kredittrisiko måles som andelen gjeld som er bryter de tre kriteriene for kredittrisiko for boliglån eller er definert som forbrukslån.

Risiko for konsumskift

Risiko for konsumskift er knyttet til at høy gjeld får husholdningene til å endre sparing og konsum når de utsettes for forstyrrelser som en brå renteøkning, kraftig boligprisfall eller reduserte inntektsforventninger.¹⁶ Internasjonale studier viser at høy gjeld er en bedre indikator på negative ringvirkninger fra husholdningenes gjeld til økonomisk vekst enn kredittrisiko.¹⁷

Endringene i husholdningenes tilpasning kan både forsterke og forlenge et tilbakeslag:

- Høy gjeld øker sannsynligheten for at husholdningen raskt må redusere konsumet.
- Høy gjeld kan også gjøre husholdningene mindre fleksible, blant annet redusere muligheten til å øke gjelden for å finansiere investeringer i bolig eller næringsvirksomhet.

Det er grunn til å tro at konsumskiftet kommer lenge før det er aktuelt med tvangsinnkreving av lån. I analysen legger vi til grunn at dersom en husholdning bryter kritisk nivå på minst én av de tre indikatorene er det en indikasjon på forhøyet risiko for konsumskift.¹⁸

Ved vurdering av risiko for konsumskift er det ikke nødvendigvis gjelden i seg selv som er avgjørende, men hvor mange husholdninger som strammer inn. Denne risikoindikatoren er derfor definert som andel husholdninger som bryter kritisk nivå på minst én av indikatorene.

Utvikling i risiko fra 2010 til 2015

Kredittrisiko på boliglån, målt som andelen gjeld i husholdninger som bryter kritisk nivå på alle de tre indikatorene samtidig, er størst for førstegangs-kjøpere, se figur 4.6. For eldre aldersgrupper vurderes andelen gjeld som er utsatt som lav. Kredittrisikoen blant leietakere¹⁹ uten gjeld definert som forbruksgjeld har falt noe fra 2010 til 2015. Det skyldes først og fremst lavere rentenivå og bedre betjeningsevne.

Kredittrisikoen for sekundærboligeiere er om lag som for andre grupper som nylig har kjøpt bolig. Som nevnt over, kan det være grunn til å tro at kredittrisikoen for lån til sekundærbolig er noe høyere enn for lån til primærbolig, alt annet likt. Beregningsmetoden kan derfor undervurdere risikoen knyttet til utlån til denne gruppen sammenliknet med vurderingen av andre grupper.

Andelen forbruksgjeld er særlig høy blant leietakere, se figur 4.7. Også pensjonister har noe høyere andel forbruksgjeld enn andre grupper. Blant husholdninger

11 Se Reserve Bank of New Zealand (2015): «Adjustments to restrictions on high-LVR residential mortgage lending» *Consultation paper*, juli 2015, Reserve Bank of New Zealand og Albanesi, S., G. De Giorgi og J. Nosal (2017) «Credit growth and the financial crisis: A New Narrative», *NBER WP* 23740.

12 Medianhusholdningen med sekundærbolig hadde i 2015 en margin på knappe 5 måneders inntekt, mot vel 6 måneder for medianen i populasjonen som helhet.

13 For medianhusholdningen med sekundærbolig utgjør leieinntekter om lag 6 prosent av samlet inntekt.

14 Se Hagen, M., L.-T. Turtveit og B.H. Vatne (2017) «Sterk vekst i forbrukslån», *Aktuell kommentar* 1/2017, Norges Bank. Merk at forbrukslån er misligholdsrisikoen i stor grad reflektert i bankenes rentemargin på lånet. Bankene forventer høyere tap på forbruksgjeld enn annen gjeld.

15 Forbruksgjeld defineres som gjeld i husholdninger som har en gjennomsnittlig rente som er to ganger så høy som for alle husholdninger.

16 Analyser av detaljerte husholdningstall fra euroområdet viser at høy gjeldsgrad bidrar til å redusere veksten i privat konsum. Se kap. 2 i International Monetary Fund (2017) *Global Financial Stability Report*, IMF, oktober 2017.

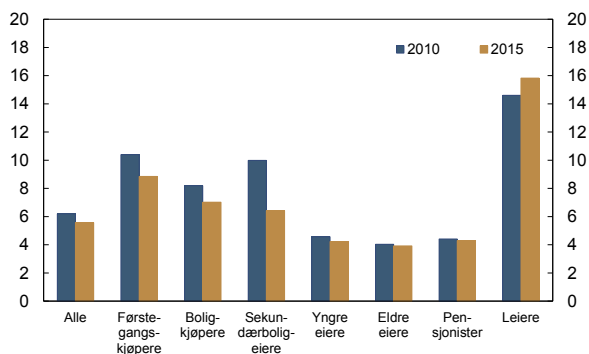
17 International Monetary Fund (2017) *Global Financial Stability Report*, IMF, oktober 2017.

18 At en husholdning har forbruksgjeld antas ikke å påvirke risikoen for konsumskift spesielt.

19 Leietakere som definert her, eier ikke bolig. Kredittrisiko reflekterer derfor bare brudd på krav til gjeldsgrad og betjeningsevne.

Figur 4.8 Kredittisiko målt som andel gjeld i husholdninger som overstiger kritisk verdi på belåningsgrad¹, gjeldsgrad², betjeningsevne³ og har forbruksgjeld. Prosent. 2010 og 2015

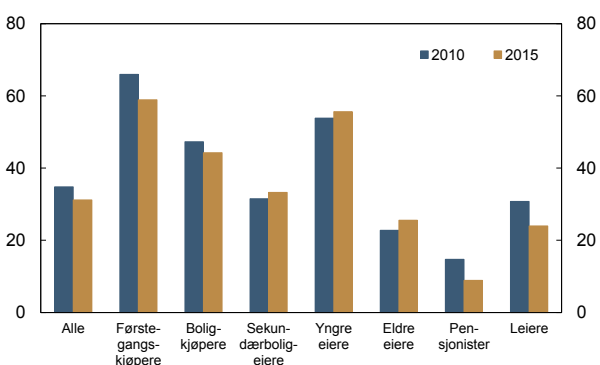
1) Netto gjeld høyere enn boligens markedsverdi.
 2) Gjeld over fem ganger bruttoinntekt.
 3) Margin under én måned inntekt etter skatt.
 Kilder: Kartverket, SIFO, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

som nylig har kjøpt bolig var denne typen gjeld av liten betydning i 2015.²⁰

For husholdningene totalt har kredittrisikoen falt marginalt fra 2010 til 2015, se figur 4.8. I 2015 vurderes om lag 5,5 prosent av samlet gjeld som særlig utsatt for kredittisiko. Av dette utgjør bidraget fra forbruksgjeld 2 prosentenheter. Kredittisikoen falt særlig blant førstegangskjøpere og sekundærboligeiere. Blant eldre husholdninger har den vært stabil. For denne gruppen har lavere rente bidratt til å redusere kredittisikoen, mens mer forbruksgjeld har trukket i motsatt retning.

Risikoen for konsumskift ansås å ha falt marginalt fra 2010 til 2015, se figur 4.9. I 2015 er i overkant av 30 prosent av husholdningene forbundet med høy risiko for konsumskift. De som nylig har kjøpt bolig og yngre boligeiere har særlig høy risiko. Sekundærboligeiere har risiko om lag som gjennomsnittet for alle husholdninger. Eldre boligeiere og pensjonister har lav risiko.

Figur 4.9 Risiko for konsumskift. Andel husholdninger som enten har høy belåningsgrad¹, høy gjeldsgrad² eller lav betjeningsevne³. Prosent. 2010 og 2015

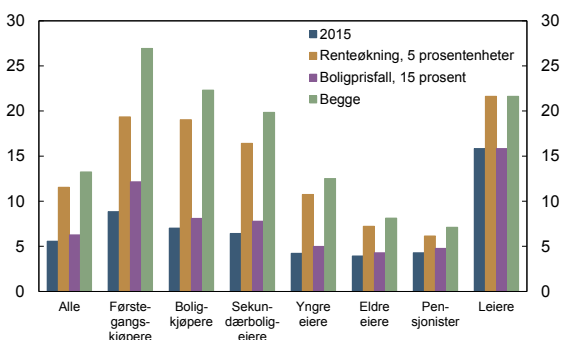

1) Netto gjeld høyere enn boligens markedsverdi.
 2) Gjeld over fem ganger bruttoinntekt.
 3) Margin under én måned inntekt etter skatt.
 Kilder: Kartverket, SIFO, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Sensitivitetsanalyse: Høyere rente og lavere boligpriser

Risikoindeksatorene er følsomme for nivået på boligpriser og rente. Dersom rentene hadde vært høyere eller boligprisene lavere, ville flere husholdninger og mer gjeld ha vært vurdert som risikoutsatt. I sensitivitetsanalysen beregnes indeksatorene ved en økning i rentenivået med 5 prosentenheter og/eller en reduksjon i boligprisene med 15 prosent.

Figur 4.10 Sensitivitetsanalyse for kredittisiko. Andel gjeld i husholdninger som ved renteøkning og boligprisfall overstiger kritisk verdi på belåningsgrad¹, gjeldsgrad² og betjeningsevne³. Inkludert forbruksgjeld. Prosent. 2015

1) Netto gjeld høyere enn boligens verdi.
 2) Gjeld over 5 ganger bruttoinntekt.
 3) Margin under 1 måned inntekt etter skatt.
 Kilder: Kartverket, SIFO, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

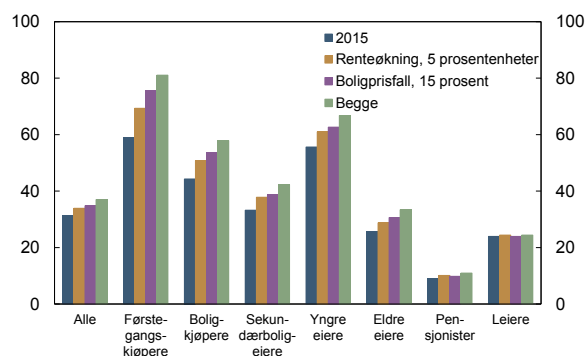
Gruppene med høyest gjeld er mest sårbare for høyere renter. Ved 5 prosentenheter høyere renter vil andelen gjeld med høy kredittisiko blant førstegangskjøpere øke fra om lag 9 til om lag 19 prosent, se figur 4.10. Andelen gjeld med høy risiko blant sekundærboligeiere øker fra nær 6 til nær 16 prosent. Ved både høyere rente og 15 prosent fall i boligprisene, øker andelen til 27 prosent for førstegangskjøpere og til 20 prosent for sekundærboligeiere. Øvrige boligkjøpere er om lag like utsatt for endringer som førstegangskjøpere.

²⁰ Merk at personer med mye gjeld som har lav rente og noe gjeld med høy rente fremdeles vil ha lav gjennomsnittrente. De fanges dermed ikke opp av denne forbrukslansindikatoren.

Eldre boligeiere og pensjonister ser ut til å tåle både renteøkning og boligprisfall uten at kredittrisikoen øker nevneverdig. Også yngre boligeiere har betydelig lavere risiko for mislighold enn de som nylig har kjøpt bolig, noe som understreker at det er like etter et boligkjøp man er spesielt utsatt. Samlet kredittrisiko drives av de mest sensitive gruppene og øker markert ved betydelig renteoppgang.

Andelen med høy risiko for konsumskift øker i alle gruppene når de utsettes for forstyrrelser, se figur 4.11. Effektene av høyere rente og lavere boligpriser er om lag de samme. Pensjonistene har lavest risiko i utgangspunktet og er også minst sensitive til endringer i renter og boligpriser.

Figur 4.11 Sensitivitetsanalyse for risiko for konsumskift. Andel husholdninger som ved renteøkning og boligprisfall overstiger kritisk verdi på enten belåningsgrad¹, gjeldsgrad² eller betjeningsevne³. Prosent. 2015

1) Netto gjeld høyere enn boligens markedsverdi.

2) Gjeld over 5 ganger bruttoinntekt.

3) Margin under 1 måned inntekt etter skatt.

Kilder: Kartverket, SIFO, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

BANKENES EKSPONERING MOT BOLIGMARKEDET

Utlån utgjør om lag 60 prosent av bankenes samlede eiendeler. Av dette er om lag halvparten lån til husholdninger. Om lag 94 prosent av husholdningsutlånene er lån med pant i bolig. Et boligprisfall vil øke risikoen i bankene gjennom flere kanaler:

1. Økt sannsynlighet for mislighold av boliglån og økte tap på misligholdte lån.
2. Negative effekter på realøkonomien som følge av adferdsendringer i husholdningene, det vil si endret konsum- og spareadferd. Det kan svekke gjeldsbetjeningsevnen til bankenes øvrige lånekunder.
3. Lavere inntekter fra banktjenester som ytes til husholdningssektoren fordi aktiviteten i husholdningssektoren går ned.
4. Usikkerhet om bankenes finansiering, særlig knyttet til finansiering gjennom utstedelse av OMF (obligasjoner med fortrinnsrett i boliglån).
5. Økt risiko knyttet til utlån til næringseiendom. Det er en konverteringsmulighet mellom bolig og næringseiendom. Et boligprisfall kan derfor smitte over til næringseiendomsmarkedet.

HVA FORKLARER ØKNINGEN I HUSHOLDNINGENES GJELD?

Økt gjeld blant husholdningene gjenspeiler økt inntekt og høyere panteverdier, men også større vilje til å ta opp gjeld eller bedre tilgang på lån.

Livsfasen, inntekt, boligpriser og rente er i stor grad bestemmende for gjelden i en husholdning. Livsfase, eller alder, er viktig for tilpasning i boligmarkedet.inntekten er avgjørende for husholdningens evne til å betjene gjeld, mens boligpriser er viktig for gjeldsopptaket ved boligkjøp og for belåning av boligformue. Gjeldsopptak påvirkes også av forhold som bankenes kredittpraksis og folks vilje til å ha gjeld.

Vi dekomponerer økningen i husholdningenes gjennomsnittlige gjeld fra 2010 til 2015 for å belyse hva som har hatt betydning for gjeldsopptaket de siste årene.¹ Vi ser på samlet gjeld utenom studiegjeld. Metoden beregner hvor mye av økningen i gjeldsnivået som kan tilskrives utviklingen i aldersfordeling, inntekt, boligformue og storbytilknytning, og hvor mye som kan tilskrives endringer i vilje og mulighet til å ta opp gjeld knyttet til disse variablene. En høyere vilje eller mulighet betyr høyere gjeld selv ved uendret verdi på variablene.²

I 2010 hadde husholdningene i gjennomsnitt en gjeld utenom studiegjeld på knappe 1 million kroner. I 2015 var den om lag 215 000 kroner høyere, se figur 4.12. Økningen i gjelden gjenspeiler i stor grad økt inntekt og boligformue. Aldersfordelingen har endret seg lite i denne perioden, det samme gjelder fordelingen av husholdninger innenfor og utenfor storby.³ Analysen viser at husholdningene i 2015 belånte inntekten i større grad enn i 2010. Belåningen av bolig økte beskjedent.

Analysen er også gjort for ulike livsfasegrupper (se tabell 4.1). Økningen i gjennomsnittlig gjeld blant *førstegangskjøpere* kan i stor grad tilskrives økte boligpriser. Samtidig bidro redusert vilje eller mulighet til å belåne boligen til å trekke gjeldsøkningen ned. Det kan tyde på at reguleringen av bankenes utlån til boligformål, først ved retningslinjer og så med forskrift, har hatt en effekt. Det er også i tråd med antakelsen om at førstegangskjøpere er mest bundet av kravet til belåningsgrad.

¹ Se boks på side 49 for omtale av datagrunnlag.

² Mens gjeldsgrad og belåningsgrad viser samlet gjeld over hhv. inntekt og boligformue, tilordner denne metoden andeler av gjelden til inntekt og boligformue, samt aldersfordeling og storbytilknytning. Metoden gjør en uttømmende dekomponering av gjeldsøkningen og finner hvor mye som kan tilskrives endringer i variable og hvor mye som kan tilskrives forskjeller i estimerte koeffisienter i modellen som benyttes. Endring i koeffisienter over tid tolkes som endret vilje og mulighet til gjeldsopptak. For eksempel vil en økning i koeffisienten på inntekt omtales som økt belåning av inntekt. En tredje komponent inngår også i beregningen, restbidraget. For de fleste grupper betyr dette lite. Hvert faktorbidrag kan være positivt eller negativt. Se Lindquist, K.-G., H. Solheim og B.H. Vatne (2017) «Dekomponering av økningen i husholdningenes gjeld». Kommende *Aktuell kommentar*, Norges Bank.

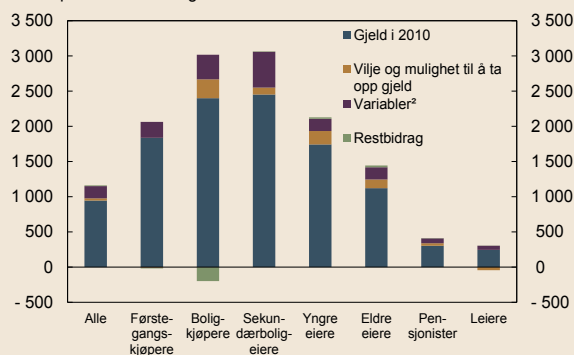
³ En variabel for å bo i storby (Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger) er inkludert for å fange opp utelatte faktorer som er særskilt knyttet til storby. Forventninger om høyere inntekts- eller boligprisvekst er eksempler på slike faktorer.

Boligkjøpere og sekundærboligeiere har den høyeste gjennomsnittsgjelden. Økningen i deres gjeld gjenspeiler både økt inntekt og boligformue. Gruppene spenner vidt aldersmessig. Sett under ett har boligkjøpere redusert belåningen av bolig. Økt gjeldsopptak blant yngre boligkjøpere har bidratt til at gruppen samlet likevel har økt sin vilje og mulighet til gjeldsopptak.

Mens *yngre boligeiere* hadde en økning i gjennomsnittlig gjeld nær gjennomsnittet, hadde *eldre eiere* en gjeldsøkning godt over. I disse gruppene låner mange for å kjøpe bil og hytte eller for å pusse opp bolig. Blant de yngre økte belåningen av inntekt mye, mens de eldre i større grad utnyttet ledig panteverdi og økte belåningen av bolig.

Pensjonister og leietakere har lav gjennomsnittlig gjeld. Pensjonistene har økt belåningen av sin boligformue noe, men har samtidig redusert belåningen av inntekt. Det reflekterer trolig at inntektsveksten har vært raskere enn forventet i denne gruppen. Blant leietakere gjenspeiler det aller meste av gjeldsøkningen økte inntekter.

Figur 4.12¹ Gjennomsnittlig gjeld i 2010 og økningen til 2015. Økningen er dekomponert etter bidragende faktor. I 1000 2015-kroner

1) Hver gruppe er analysert separat. Gruppene er gjensidig utelukkende. Se hovedtekst for definisjon av gruppene.

2) Variabler er inntekt etter skatt i 2015-priser, realboligformue i 2015-priser, storbytilknytning og aldersvariabler.

Kilder: Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

BETYDNINGEN AV FORELDRENE ØKONOMI FOR KJØP AV FØRSTE BOLIG

Egen inntekt er viktigst når unge etablerer seg i boligmarkedet, men betydningen av foreldrenes økonomi har økt noe. Andelen som har kjøpt egen bolig etter å ha fått direkte overføringer, har økt de siste årene.

Det er foreløpig få tegn til at unge stenges ute fra boligmarkedet (se figur 4.3). Det til tross for mange år med sterk vekst i boligprisene og en gradvis innstramming av kravene til bankenes utlån til boligkjøp.

Samtidig har foreldregenerasjonen fått stadig større boligverdier. I 2009 økte det skattefrie beløpet ved forskudd på arv, og i 2014 ble arveavgiften fjernet fullstendig. Det kan ha gjort det mer attraktivt å overføre midler til barna.

Ved å koble selvangivelsestall for unge og deres foreldre kan en belyse i hvilken grad foreldrenes økonomi og overføringer samvarierer med etablering i boligmarkedet når vi betinger på de unges egen økonomi. Likningstallene gir ikke informasjon om foreldre stiller egen bolig som pant eller som garantist for lån.¹ Med tall for årene 2005–2014 modelleres sannsynligheten for å kjøpe første bolig blant unge i alderen 21–31 år.²

Analysen viser at den viktigste faktoren for å kjøpe sin første bolig i Norge er inntekt i egen husholdning. En dobling av husholdningens inntekt etter skatt fra 300 000 kroner øker sannsynligheten for å kjøpe første bolig med om lag 15 prosentenheter, se figur 4.13. Foreldrenes inntekt har relativt liten betydning. En dobling av deres inntekt etter skatt fra 300 000 øker sannsynligheten for å etablere seg i boligmarkedet med bare 1–1½ prosentenheter. En økning i foreldrenes boligformue fra 2 til 5 millioner kroner øker sannsynligheten for å kjøpe egen bolig med nær 1½ prosentenheter. Betydningen av boligformue er nokså beskjeden, men konsistent med at foreldre i en del tilfeller stiller med tilleggspant når barna kjøper bolig. Foreldre med mer ressurser har ofte både høyere inntekt, finansformue og boligformue. I de tilfellene vil det samlede bidraget fra foreldrenes

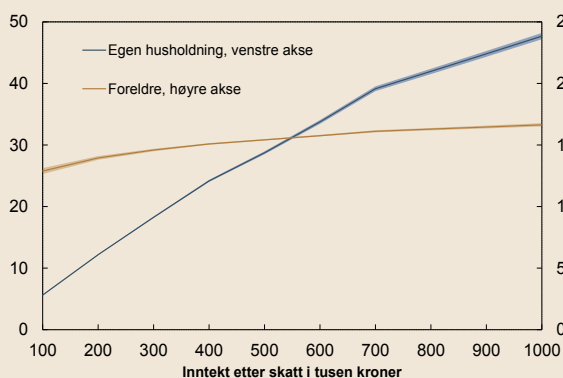
1 Dersom slik støtte samvarierer med foreldrenes økonomiske situasjon, som deres boligformue, vil resultatene likevel kunne reflektere dette.

2 Forklaringsvariabler er foreldrenes inntekt, bruttofinans- og boligformue, informasjon om overføringer, samt inntekt og bruttofinansformue i egen husholdning. Inntekt måles etter skatt og all formue måles ved inngangen til året. Analysen kontrollerer også for kjønn, sivilstand, antall barn, bosted i storby, studentstatus, antall søsken, egen alder og kalenderår. For mer detaljer, se Halvorsen, E. and K.-G. Lindquist (2017) «Getting a foot on the housing ladder: The role of parents in giving a leg-up». Kommende *Working Paper* 19, Norges Bank.

økonomi kunne være betydelig. Analysen finner at betydningen av foreldrenes inntekt og formue er noe høyere etter 2009 enn før.

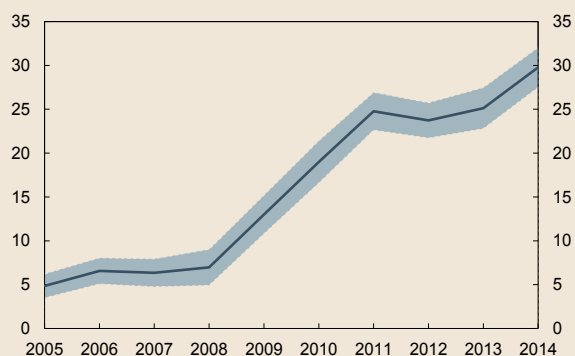
Betydningen av å motta overføringer for boligkjøp har økt over tid. I 2008 hadde de som mottok overføringer om lag 5 prosentenheter høyere sannsynlighet for å kjøpe første bolig enn de som ikke mottok overføringer, mot 25–30 prosentenheter høyere sannsynlighet for de som mottok overføringer fra 2011, se figur 4.14. Andelen førstegangskjøpere som mottok overføringer var om lag 3½ prosent både ved inngangen og utgangen av analyseperioden. Andelen sank frem til 2008 for deretter å øke. Beløpene som overføres er gjennomgående store. I 2014 var gjennomsnitt og median for likningsregistrerte overføringer henholdsvis 620 000 og 400 000 kroner.

Figur 4.13 Bidrag til sannsynligheten for å kjøpe første bolig fra inntekt i egen husholdning og foreldrenes inntekt.¹ Prosentenheter. 2005 – 2014

1) Farget område angir 95 prosent konfidensintervall.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 4.14 Gjennomsnittlig bidrag til sannsynligheten for å kjøpe første bolig av overføringer.¹ Prosentenheter. 2005 – 2014

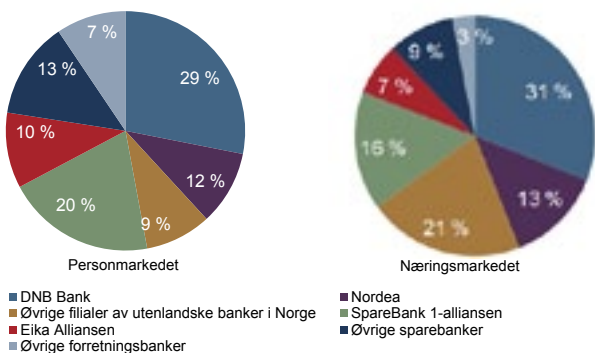
1) Farget område angir 95 prosent konfidensintervall.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Vedlegg 1

Den norske banksektoren

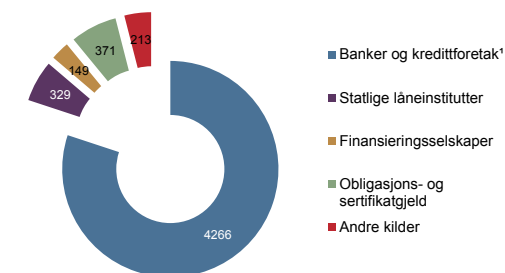
Se også *Det norske finansielle systemet 2017* for en beskrivelse av det norske finansielle systemet.

Figur 1 Markedsandeler på utlån i bankmarkedet.^{1,2}
Prosent. Per 30. juni 2017

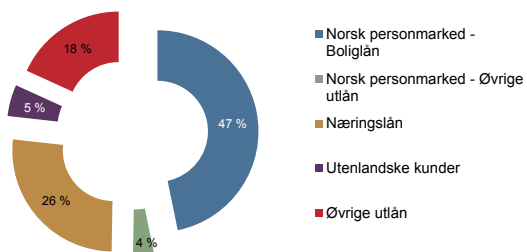
1) Alle banker og kredittforetak i Norge.
2) Se tabell 2.
Kilde: Norges Bank

Figur 2 Brutto innenlandsgjeld til publikum fordelt på kredittkilder.
Milliarder NOK. Per 30. juni 2017

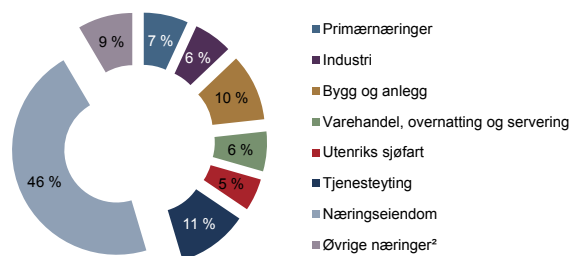
1) Alle banker og kredittforetak i Norge inkludert Eksportfinans.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 3 Utlån¹ fra alle banker og kredittforetak.
Prosent. Per 30. juni 2017

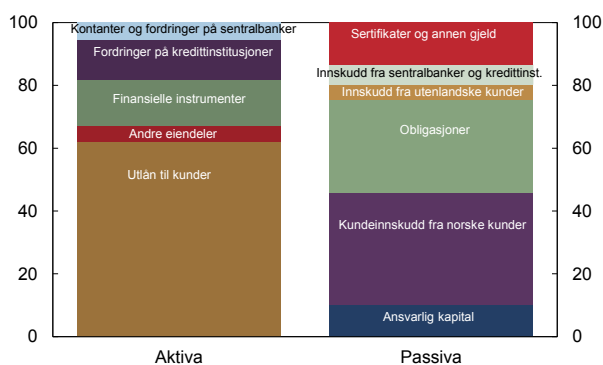
1) Totale utlån er 5 104 milliarder kroner.
Kilde: Norges Bank

Figur 4 Utlån til næringsmarkedet¹ fra alle banker og kredittforetak.
Prosent. Per 30. juni 2017

1) Totale næringslån er 1 351 milliarder kroner.
2) Øvrige næringer inkluderer Oljeservice, Transport ellers, Forsyning og Utvinning av naturressurser. Oljeservice er her snevert definert.
Kilde: Norges Bank

Figur 5 Balansen¹ til norskeide banker og OMF-kredittforetak.²
Prosent. Per 30. juni 2017

1) Interne poster mellom banker og kredittforetak er ikke eliminert.
2) Alle banker og kredittforetak med unntak av filialer og datterbanker av utenlandske banker i Norge.
Kilde: Norges Bank

Tabell 1 Strukturen i finansnæringen i Norge per 30. juni 2017

	Antall	Utlån (mrd. kr.)	Forvaltningskapital (mrd. kr.)
Banker (ekskl. filialer av utenlandske banker)	126	1796	3657
Filialer av utenlandske banker	11	771	1348
Kredittforetak (inkl. filialer av utenlandske foretak)	31	1693	2100
Finansieringsselskaper (inkl. filialer av utenlandske selskaper)	51	157	189
Statlige låneinstitutter	3	329	342
Livsforsikringselskaper (ekskl. filialer av utenlandske selskaper)	13	109	1429
Skadeforsikringselskaper (ekskl. filialer av utenlandske selskaper)	59	2	174

(Mrd. kr)

Markedsverdi av aksjer og egenkapitalbevis, Oslo Børs	2 166
Utestående obligasjons- og sertifikatgjeld i Norge	2054
Utstedt av offentlig sektor og statlig eide selskaper	730
Utstedt av banker	327
Utstedt av andre finansinstitusjoner	563
Utstedt av andre private foretak	167
Utstedt av utlendinger	267
BNP Norge (2016)	3117
BNP Fastlands-Norge (2016)	2717

Kilder: Oslo Børs, VPS, Statistisk sentralbyrå, Finanstilsynet og Norges Bank

Tabell 2 Banker og kredittforetaks markedsandeler¹ i Norge per 30. juni 2017. Prosent

	Brutto utlån til		Innskudd fra	
	Person-markedet ⁹	Nærings-markedet ¹⁰	Person-markedet ⁹	Nærings-markedet ¹⁰
DNB Bank ²	28	31	30	37
Nordea ³	10	13	7	13
Filialer av utenlandske banker i Norge ⁴	9	21	5	17
SpareBank 1-alliansen ⁵	20	16	19	14
Eika Alliansen ⁶	10	7	13	7
Øvrige sparebanker ⁷	13	9	13	9
Øvrige forretningsbanker ⁸	9	3	13	2
Sum	100	100	100	100
Totalmarked (i milliarder kroner)	2 566	1 352	1 158	669

1 Markedsandelene er beregnet ved å summere selskapsregnskapene til selskapene som inngår i de ulike gruppene.

2 DNB Bank, DNB Boligkreditt og DNB Næringskreditt.

3 Nordea Bank AB (Publ), filial i Norge og Nordea Eiendoms-kreditt.

4 Danske Bank, Handelsbanken, Handelsbanken Eiendoms-kreditt + 8 andre filialer + 1 kredittforetak.

5 SpareBank 1 SR-Bank, SpareBank 1 SMN, SpareBank 1 Østlandet (tidligere Sparebanken Hedmark), SpareBank 1 Nord-Norge+ de 11 andre sparebankene i SpareBank 1-alliansen, SpareBank 1 Boligkreditt og BN Bank + 1 næringskredittforetak + 1 kredittforetak + 1 annet boligkredittforetak.

6 Eika Boligkreditt, Eika Kredittbank, 72 sparebanker og 3 forretningsbanker som er eiere i Eika Gruppen AS + 2 andre boligkredittforetak.

7 Sparebanken Vest, Sparebanken Vest Boligkreditt, Sparebanken Sør, Sparebanken Møre og Sparebanken Sogn og Fjordane + 13 andre sparebanker, 7 boligkredittforetak, 1 kredittforetak og 1 hybrid OMF-kredittforetak.

8 Skandiabanken ASA, Santander Consumer Bank AS, Eksportfinans, Gjensidige Bank ASA, Storebrand Bank og Landkreditt Bank + 13 andre forretningsbanker og 5 boligkredittforetak + Kommunalbanken og 1 kommunekredittforetak.

9 Personmarkedet omfatter lønntakere, pensjonister, trygdede og studenter.

10 Næringsmarkedet omfatter i hovedsak ikke-finansielle private foretak og personlig næringsdrivende.

Kilder: Bankenes internettsider og Norges Bank

Tabell 3 Kredittgradering fra Moody's,¹ forvaltningskapital, ren kjernekapitaldekning² og egenkapitalavkastning for nordiske finanskonsern, datterbanker i Norge og norske banker per 2. kvartal 2017. Konserntall

	Kredittvurdering		Forvaltningskapital (mrd. kr.)	Ren kjernekapitaldekning (%)			Egenkapitalavkastning		
	Kortsiktig	Langsiktig		(med overgangsregel)	(uten overgangsregel)	Andel av delårsresultat inkl. (%)	2015	2016	1.-2. kv. 2017
Nordea Bank	P-1	Aa3	5 899	12,1	19,4	50	12,3	11,5	9,9
Danske Bank	P-1	A1	4 955	10,5	16,2	50	8,5	11,9	6,3
Handelsbanken	P-1	Aa2	2 940	9,5	23,6	50	13,5	13,1	12,6
SEB	P-1	Aa3	2 757	10,6	18,9	50	12,2	7,8	12,6
DNB	P-1	Aa2	2 722	15,8	16	50	14,5	10,1	9,7
Swedbank	P-1	Aa3	2 409	10,5	16,2	50	13,5	15,8	15,7
SpareBank 1 SR-Bank	P-1	A1	213	15,0	16,5	100	10,8	10,0	9,9
Sparebanken Vest	P-1	A1	168	15,0	18,7	100	11,0	13,1	10,7
Santander Consumer Bank	P-2	A3	151	15,3	15,3	100	12,3	14,3	18,6
SpareBank 1 SMN	P-1	A1	149	15,4	16,8	100	10,7	11,3	9,9
Sparebanken Sør	P-1	A1	111	14,7	14,7	100	8,4	11,6	8,6
SpareBank 1 Østlandet ³	P-1	A1	108	17,1	18,9	100	11,4	10,5	9,2
SpareBank 1 Nord-Norge	P-1	A1	96	15,9	18,5	100	9,1	12,0	12,2

1 Kredittgradering per 5. september 2017. Moody's skalaer: Kortsiktig: P-1, P-2,... Langsiktig: Aaa, Aa1, Aa2, Aa3, A1, A2,...

2 Dess høyere andel av (positive) delårsresultat som inkluderes, dess høyere ren kjernekapitaldekning. Ulike nasjonale regler, blant annet for innkonsolidering av livsforsikringselskaper, medfører at norske finanskonserns rene kjernekapitaldekningstall ikke er direkte sammenliknbare med tall for andre nordiske finanskonsern.

Kilder: Bankenes internettsider og Moody's

Tabell 4 Bankenes¹ tap på utlån² til ulike næringer og sektorer i prosent av utlån til de respektive næringene og sektorene

Næringer												Utlån i
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	mrd. kr.
Jordbruk, skogbruk og fiske	-0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,0	0,2	0,2	90,5
herav: Fiskeoppdrett, klekkerier	-0,1	0,6	0,8	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	12,7
Utvinning av råolje og naturgass	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,4	-0,1	0,2	0,2	6,8	10,7	
Industri og bergverksdrift	0,1	0,5	0,9	0,7	0,7	0,7	0,2	1,0	1,3	1,7	61,0	
herav: Industri			0,9	0,9	0,4	0,5	0,2	1,2	0,6	1,0	44,2	
herav: Bygging av skip og båter			0,8	-0,1	2,7	2,0	0,0	0,0	-0,2	0,4	10,5	
Kraft- og vannforsyning, bygge- og anleggsvirksomhet	0,1	0,4	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,4	140,1	
herav: Bygge- og anleggsvirksomhet	0,2	0,7	0,9	1,5	1,5	1,2	1,5	2,0	1,6	1,1	35,1	
Varehandel mv. og overnattings- og serveringsvirksomhet.	0,2	0,5	1,4	0,4	0,8	0,3	0,6	0,8	0,4	0,3	60,5	
herav: Varehandel og reparasjon av motorvogner	0,2	0,5	1,6	0,3	0,8	0,3	0,6	0,9	0,5	0,3	48,4	
herav: Overnattings- og serveringsvirksomhet	0,3	0,4	0,4	0,5	0,7	0,5	0,3	0,5	0,3	0,3	12,2	
Utenriks sjøfart og rørtransport	0,0	0,1	1,4	1,4	1,7	2,1	2,1	1,4	1,8	2,3	54,5	
Transport ellers og kommunikasjon	0,1	0,1	1,4	1,4	1,2	0,6	2,1	0,1	0,5	2,5	61,3	
Forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift	0,0	0,3	0,4	0,2	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	450,0	
herav: Eiendomsdrift	0,0	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	0,3	0,1	0,1	382,4	
herav: Faglig, finansiell og forretningsmessig tjenesteyting			0,6	0,2	0,3	0,4	0,3	0,6	0,7	1,0	67,6	
Tjenesteytende næringer ellers	0,1	0,2	0,4	0,6	0,1	0,4	0,2	0,8	0,1	0,0	32,6	
Sum næringsmarkedet	0,0	0,3	0,6	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,7	961,3	
Personmarkedet	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	1 078,6	
Andre³	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,1	795,1	
Sum utlån	0,0	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	2 835,2	

- 1 Alle banker i Norge unntatt filialer av utenlandske banker.
 2 Bokførte tap eksklusive endringer i gruppenedskrivninger/uspesifiserte tapsavsetninger.
 3 Finansinstitusjoner, stat og trygdeforvaltning, kommunesektoren og utlandet.

Kilde: Norges Bank

Tabell 5 Misligholdte lån. Alle banker og OMF-kredittforetak.¹
Ved utgangen av året

År	Misligholdte lån. Prosent av utlån til sektor			Misligholdte lån. Prosent av utlån til publikum			Totalt
	Husholdninger	Foretak	Øvrige	Husholdninger	Foretak	Øvrige	
1990	4,9	7,6	3,1	3,1	2,6	0,1	5,7
1991	6,3	10,2	3,1	4,1	3,4	0,1	7,5
1992	8,2	11,5	1,9	5,2	3,9	0,1	9,2
1993	6,5	10,6	0,4	4,3	3,5	0,0	7,7
1994	4,8	6,9	0,7	3,2	2,2	0,0	5,4
1995	3,7	4,6	0,3	2,4	1,5	0,0	3,9
1996	2,8	3,3	0,4	1,9	1,0	0,0	2,9
1997	2,1	2,1	0,2	1,4	0,7	0,0	2,1
1998	1,5	1,3	0,1	0,9	0,4	0,0	1,4
1999	1,3	1,5	0,1	0,9	0,5	0,0	1,4
2000	1,3	1,4	0,1	0,8	0,5	0,0	1,3
2001	1,3	1,7	0,0	0,8	0,6	0,0	1,4
2002	1,3	3,5	0,1	0,8	1,1	0,0	2,0
2003	1,1	3,2	0,1	0,7	1,0	0,0	1,7
2004	0,8	1,8	0,1	0,6	0,5	0,0	1,1
2005	0,7	1,0	0,0	0,5	0,3	0,0	0,8
2006	0,6	0,7	0,1	0,4	0,2	0,0	0,6
2007	0,5	0,5	0,0	0,4	0,2	0,0	0,5
2008	0,8	0,9	0,0	0,5	0,3	0,0	0,8
2009	1,1	1,6	0,1	0,7	0,5	0,0	1,3
2010	1,2	1,8	0,1	0,8	0,6	0,0	1,4
2011	1,0	1,9	0,2	0,7	0,6	0,0	1,3
2012	1,0	1,8	0,7	0,7	0,6	0,0	1,2
2013	0,9	1,8	0,3	0,6	0,5	0,0	1,2
2014	0,8	1,5	0,1	0,6	0,4	0,0	1,0
2015	0,7	1,3	0,2	0,5	0,4	0,0	0,9
2016	0,7	1,5	0,1	0,5	0,4	0,0	0,9
2017 ²	0,7	1,5	0,1	0,5	0,4	0,0	0,9

¹ OMF-kredittforetak inkludert fra 2005.

² Per 30. juni 2017.

Kilde: Norges Bank

Vedlegg 2

Regelverksprosesser

Kapital, likviditet og risikostyring i banker	Fremdrift
Endringer i IRB-metodene for kreditt- og operasjonell risiko	Baselkomiteen har foreslått endringer i bankenes interne modeller for kredittisiko (IRB-metodene). Endringene skal forenkle regelverket og gi bedre samsvar mellom underliggende risiko og kapitalkrav. Komiteen har også foreslått å fjerne adgangen til å bruke interne modeller til å beregne kapitalkrav for operasjonell risiko. Forslagene er fremdeles ikke vedtatt.
Ny standardmetode for kredittisiko	Baselkomiteen har foreslått endringer i standardmetoden for kredittisiko. Endringene skal gjøre kapitalkravene i standardmetoden mer følsomme for risiko og sikre at standardmetoden er et godt alternativ til IRB-metodene. Forslagene er fremdeles ikke vedtatt.
Nytt gulv for IRB-metode	Baselkomiteen har foreslått å fornye overgangsregelen (Basel I-gulvet) for IRB-banker som bygger på den nye standardmetoden. Forslaget er fremdeles ikke vedtatt. Ifølge Basel I-gulvet kan kapitalkravet ikke være lavere enn 80 prosent av kravet beregnet med de gamle Basel I-reglene. Basel I-gulvet i EU-forordningen faller bort fra utgangen av 2017. Basel I-gulvet vil kunne videreføres i Norge helt til EU-forordningen blir tatt inn i EØS-avtalen.
Uvektet kjernekapitaldekning	I juni 2017 innførte Finansdepartementet krav til uvektet kjernekapitaldekning. Banker og andre finansforetak som ikke er forsikringskonsern skal ha en buffer på minst 2 prosent utover minstekravet på 3 prosent. Systemviktige banker skal ha en ytterligere buffer på minst 1 prosent.
SMB-rabatt	Nye regler om reduserte kapitalkrav for lån til små og mellomstore bedrifter (SMB-rabatten) vil tre i kraft når EU-forordningen som omhandler denne rabatten tas inn i EØS-avtalen. Tidspunktet for implementering er ikke avklart.
Kvantitative likviditetskrav	Finansdepartementet fastsatte i 2015 en forskrift om likviditetsreserver (LCR). Kravet vil fases inn i løpet av 2017, men systemviktige finansinstitusjoner skulle fra 31. desember 2015 oppfylle LCR fullt ut med 100 prosent. I juni 2017 fastsatte Finansdepartementet krav til LCR i signifikante valutaer, herunder norske kroner, som skal oppfylles fra og med 30. september 2017. Baselkomiteens anbefaling om krav til stabil finansiering (NSFR) ble publisert i 2014. EU-kommisjonen har i 2016 lagt frem forslag til lovtekst for NSFR. Kravet skal innføres to år etter endelig vedtak.

Krisehåndtering av banker	Fremdrift
FSB – Krisehåndtering	Financial Stability Board (FSB) offentliggjorde i november 2015 standard for tapsbærende kapasitet (Total Loss-Absorbing Capacity, TLAC) i globalt systemviktige banker (G-SIBs). Bankene må innen 1. januar 2019 ha TLAC som utgjør 16 prosent av risikovektet balanse og 6 prosent av uvektet risikoeksponering. Kravene øker 1. januar 2022 til henholdsvis 18 prosent og 6,75 prosent.
EU – Krisehåndteringsdirektivet	Krisehåndteringsdirektivet (Bank Recovery and Resolution Directive, BRRD) har vært gjeldende i EU fra 1. januar 2015. «Bail-in» som krisehåndteringsverktøy (nedskrivning av lån og konvertering til egenkapital) trådte i kraft 1. januar 2016. Regjeringen la i juni 2017 frem et lovforslag for å implementere BRRD i Norge. Saken ligger nå til behandling i Stortinget. Se ramme s. 19.
EU – Minstekrav til gjeld og kapital som kan «bailes in» (MREL)	Kravene er fastsatt i EUs kommisjonsforordning fra 23. mai 2016. Kravet består av en komponent som skal dekke behovet for nedskrivning og en komponent som skal dekke behovet for oppkapitalisering. I utgangspunktet skal hver komponent settes lik bankens totale kapitalkrav inklusive buffere, slik at MREL blir to ganger det totale kapitalkravet. Det åpnes for diskresjonære vedtak overfor enkeltbanker. Kommisjonen la i november 2016 frem forslag til endringer i BRRD bl.a. for å harmonere bestemmelsene om MREL med FSBs standard for TLAC. Forslaget er til behandling i Rådet og Europaparlamentet. Se ramme s. 40.
Innskuddsgaranti	EU vedtok i 2014 et nytt direktiv om innskuddsgaranti med blant annet innskuddsdekning på 100 000 euro per innskyter. I juni i år la regjeringen frem lovforslag om å implementere innskuddsgarantidirektivet i Norge. Forslaget ligger til behandling i Stortinget. Regjeringen foreslår å opprettholde beløpsgrensen for innskuddsgarantien på 2 millioner kroner per innskyter per bank. Se ramme s. 19.

Krisehåndtering av banker	Fremdrift
Verdipapiroppgjør	Finansdepartementet fastsatte 22. september 2016 forskrift til betalingsystemloven § 4-2 om gjennomføring av verdipapiroppgjøret. Det følger av forskriften at finansielle instrumenter som er tilgjengelige på oppgjørskontoer i et verdipapirregister, og innskudd på verdipapir-oppgjørskonto i Norges Bank eller annen oppgjørskonto, kan benyttes for gjennomføring av verdipapiroppgjør samme virkedag som insolvensbehandling har startet. VPS og Norges Bank er i ferd med å tilpasse sitt regel- og avtaleverk og sine rutiner.
Annet	Fremdrift
Krav til oppgjør gjennom sentrale motparter for enkelte norske rentederivater	EU-kommisjonen vedtok 10. juni 2016 krav om at enkelte rentederivater i norske kroner skal gjøres opp gjennom en sentral motpart (clearingplikt). Det gjelder fast-til-flytende rente-bytteavtaler (IRS) og avtaler om fremtidige rentebytte (FRA). Regelverket trådte i kraft i august 2016. Plikten for norske aktører forutsetter at EMIR-regelverket er innført i Norge. EMIR trådte i kraft i Norge 1. juli 2017. Endringer i EMIR som er foretatt etter 2012, er foreløpig ikke tatt inn i EØS-avtalen. Det samme gjelder EU-kommisjonens utfyllende bestemmelser til EMIR. Finanstilsynet har publisert at de forventer at foretak under tilsyn og andre relevante aktører i utgangspunktet forholder seg til reglene slik de til enhver tid gjelder i EU.
Krisehåndtering av sentrale motparter	EU-kommisjonen la i 2016 frem forslag til nye regler for krisehåndtering av sentrale motparter. Det nye krisehåndteringsregelverket er bygd på anbefalinger fra FSB. Regelverket inneholder mange av de samme tiltakene som er vedtatt for krisehåndtering av banker, herunder regler om tidlig tiltak, utarbeidelse av beredskaps- og krisetiltaksplaner og opprettelse av samarbeidsorganer for myndighetene i de landene en sentral motpart opererer. Rådets arbeidsgruppe for finansielle tjenester og Europaparlamentets finanskomité arbeider begge med forslag til endringer til Kommisjonens forslag, som de vil ta med inn i trilogi-forhandlingene (forhandling mellom Kommisjonen, Rådet og Europaparlamentet om endelig regelverkstekst).
Verdipapirregisterlov og innsyn i hvem som eier obligasjoner	Finansdepartementet har gjennomført en høring om forslag til ny verdipapirregisterlov. Lovforslaget tar sikte på å gjennomføre kommende EØS-regler som svarer til EUs forordning 909/2014 om forbedring av verdipapiroppgjøret i EU og om verdipapirregistre (CSDR). Forordningen er den første felles reguleringen av verdipapirregistre i EØS-området. Forordningen inneholder også bestemmelser som regulerer utstedere av finansielle instrumenter, markedsplasser, sentrale motparter, verdipapirforetak og enkelte banker. Forslaget inneholder også regler om innsyn i hvem som er eiere av obligasjoner. Høringssvarene er under behandling i Finansdepartementet. CSDR er ikke tatt inn i EØS-avtalen ennå.
Pensjonskasser	Et forslag om nye kapitalkrav for pensjonskasser var på høring med høringsfrist i januar 2017. Forslaget innebærer en forenklet versjon av Solvens II-kravene. Forslaget er under behandling i Finansdepartementet.
Boliglånsforskriften	Finansdepartementet fastsatte i 2016 en ny boliglånsforskrift for nye utlån med pant i bolig som gjelder fra 1. januar 2017 til 30. juni 2018. Forskriften begrenser gjelden både i forhold til boligens verdi og låntakers inntekt og stiller krav til avdragsbetaling og gjeldsbetjeningsevne ved renteøkning.
EØS-tilpasningen til EUs tilsynsorganer for finanssektoren	EØS-tilpasningen ble vedtatt av Stortinget og EØS-komiteen i 2016. Det åpner blant annet for å ta inn et stort antall EU-rettsakter på finansmarkedsområdet i EØS-avtalen som hittil ikke er tatt inn i påvente av avklaringen.

NORGES BANK
Bankplassen 2, Postboks 1179 Sentrum, 0107 Oslo
www.norges-bank.no

Finansiell stabilitet 2017

